

DR. KRISTÓF GYÖRGY

JÓKAI NAPJAI
ERDÉLYBEN

Pásztortűz kiadása.

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINT. R.-T.
CLUJ—KOLOZSVÁR.
1925.

DR. KRISTÓF GYÖRGY

JÓKAI NAPJAI ERDÉLYBEN

Pásztortűz kiadása.

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINT. R.-T.
CLUJ KOLOZSVÁR,
1925.

1. Az erdélyi élmények jelentősége.

Ismertetni fogjuk Jókai erdélyi utazásait, Erdélyhez való viszonyát az egykori lapok tudósításai s a költő följegyzései alapján.*

Annak a pontos megismerését, hogy mily hatással volt Jókaira Erdély, nemcsak a százados évforduló alkalma teszi jelentőssé. Tudományos: irodalomtörténeti és esztétikai beccsel bír minden idevágó, még oly jelentéktelennek látszó feljegyzés és szájhagyomány is, különösen ma és különösen nekünk, Romániában élő magyaroknak, s a romániai magyar irodalom által egész irodalmunknak. Mert az a hatás, amit Erdély Jókaira, az ő működésére, költészetének tartalmi és formai gazdagságára és színességére tett: a Jókai itt töltött napjait az egyszerű turista kirándulások színvonala fölé, a tudományos gondolkodás síkjára emeli föl. Nemcsak itt járt, itt volt Jókai a mi bérces földünkön, de látott, mondhatnám: fölfedezett szépségeket ennek a földnek természeti alakulataiban, az erdélyi népek történelmében, hagyományaiiban, néprajzi sajátosságaiban. Fölfedezte ezeket és műveiben értékesítette. Erdély a maga sajátos természeti, történelmi és etnográfiai tulajdonságával a Jókai műveiben és művei által vált az irodalom közönsége előtt ismeretessé és népszerűvé, a magyar közművelődési tudat állandó birtokává.

Jókai előtt is irtak költőink Erdélyről s erdélyi tárgyú műveket. Elég hivatkoznunk csupán *Jósika Miklósr*a és *Kemény Zsigmondra*. Mindkettő gyökeresen erdélyi; itt születtek, itt nevelkedtek föl. Írói pályájuk is Erdély föl-

* Hogy azonban ismertetésünk minél pontosabb lehessen, tisztelettel kérünk minden érdeklődőt arra, hogy Jókai erdélyi útjaival kapcsolatos adatokat, amelyek nyomtatásban nem jelentek meg (visszaemlékezések, levelek, följegyzések, stb.) e sorok írójával közölni szíveskedjenek. Szolgálatot tesznek vele a nagy költő emlékezetének s az irodalom tudományának is.

dén szökkent szárba. Műveikben is a színtér, a hősök, az egész tartalom legtöbbször hasonlóképen erdélyi. Ismerték és műveikben ismertették Erdély multját, egyes kiemelkedő történelmi személyek, családok, társadalmi osztályok lelki világát. Iparkodtak fényt vetni még az erdélyi városi polgárság életére is. De maga a nép, mint etnikum, mint etnográfiai egység, alig fordul elő náluk. Egy-egy népi alak, jelenet felvetődik ugyan, de nem maga a népegység. Jósikánál a történelmi érdek a fő s ezt kiváltképpen a nagy, kiemelkedő egyének és társadalmi osztályok keretében keresi és találja meg. A polgári osztályon, a céheken alább nem igen megy. Kemény Zsigmondnál már inkább találunk jobbágyokat is (a rajongó Szőke Pista és társai). De Kemény is rendszerint egyazon világitásban látja és rajzolja meg ezeket az alakokat is: a szenvedélyek, a benső lelki dráma elhatalmasodásától terheltségükben s lélekelemző módszer szerint. Jókai úgy nézi, úgy látja és rajzolja nemcsak Erdély nemes urait, a rabonbánoktól le a lófőig és nemcsak a városi polgárságot, de *magát a falusi népet is*, amint van, élt a maga népi közösségében és szokásaiban, amely lehet ugyan néha furcsa, lehet káros hatású, de amely nélkül nincs népi egység, nincs élet, nincs eredetiség. Ha valaki alföldi vagy dunántúli embert megkérünk, honnan ismeri Erdélyt és népeit? Mit tud róla? — nem a tudós könyveket, nem Jósikát vagy Kemény Zsigmondot emlegetné feleletében, hanem Jókait, az Erdély aranykorát, a Csataképeket, a Nagyenyed két fűzfát, az Egy az Istent stb. Azt és annyit tud, amit és amennyit Jókai megírt. Ezt a körülményt nem lehet pusztán a kor demokratikus irányából s a népies-nemzeti iránynak a művészetek terén egyre fokozódó uralomra jutásából megmagyarázni. Hisz Jósika és Kemény is ebben a korban éltek! Jósika a 49-iki honvédelmi bizottságnak tagja; itthon és az emigrációban Kossuthnak a leglelkesebb híve. Kemény Zsigmond hasonlóképp vezérharcosa ugyanennek a politikai célnak. Nyilvánvaló, hogy a Jókai és Erdély közötti viszony megértéséhez szükséges ismerni pontosan a személyes élményeket, a személyes hatásokat: éppen utazásainak egyenes mozzanatait. Ekkor aztán sokszor szinte kézzelfoghatóan érzékelhető, mint bővül, tágul eszmeköre, mint vonul be fölfogásába, műveibe mind több és

több Erdély földjéből s népeinek sajátos egyéniségéből, lelkivilágából.

S az esztétikai és történet-tudományi érdeklődés csak fokozódik, ha emlékezetbe idézzük, hogy nem Jókai az első magyar író, kinek pályájára jelentős hatással volt az erdélyi tartózkodás, Erdély beutazása. Az Alföldért rajongó *Petőfi* lelkét is elfogja Erdély láttára előbb valami komor megdöbbenés (Barangol és zúg, zúg az őszi szél), majd meg a rajongássá melegedő szeretet. Annyira, hogy a nagy lelki elhatározásokat hamar és könnyen elkészítő, de ahhoz aztán szívósan s holtig ragaszkodó *Petőfi* itt Erdélyben szeretne élni feleségével s meghalni is, ha a már az Alföld pusztáján nem adatnék meg számára a jeltelen örök pihenés. Fél századdal visszább menve a széphalmi mester lelkes „Erdélyi utazása” kap meg bennünket. A *klasszicitást* követő s a *rein menschlichen* követelő *szép lélek*, hogy felmelegedik, mikor Erdély különböző vidékeit, udvarházait írja le! ? Költeményei között is épen annak van legmelegebb, szinte forró és forrongó tartalma, amelyik Erdélyről, Erdély szabadságáról szól. S hogy *Dugonicsot* és másokat ne emlegessek, csak *Kisfaludy Sándor* pályájára utalok még. *Kisfaludy Sándor* — apja akarata ellenére — odahagyva a nemes ifjak számára nyitva álló egyik pályát, a jogit, húsz éves korában katonának állt be. Mint tiszthelyettes olyan huszárezrednél kapott beosztást, amelyik akkor épen Erdélyben *lagerozott*. Hosszu utat kellett megtennie, hogy Erdélybe, melyet a történelemből már megszeretett s ezredéhez, hová vezényelték, eljusson. *Erdélybe utazásáról* írott levelében teszi az ismeretes vallomást: „*Eltökéltem magamban, hogy én, szegény magyar nemes ifjú, de azon régi igaz magyarok ivadéka, kik a magyarnak itt hazát szereztek és egy nagy dicső nemzetet alapítottak, akár mint katona, akár mint egyszerű polgár szívem véreből, hazafiúi érzelmeimből, mint a selyembogár a gyomrából, egy fonalat fonok, melynél fogva veszni indult magyar nemzetiségünket magyar nyelv, érzés és írás által, ha csak kevés idővel is, tovább életben tartsam.*”

Ime a személyes erdélyi tapasztalatok rendkívül fontossága és érdekessége olyan írónál, akiknek bölcsője a Dunántúl vagy a sík Alföldön ringott: az egyik épen

itt Erdélyben és erdélyi utazásának hatása alatt tesz fogadalmat, hogy író lesz. A többieket is vagy megdöbenti vagy elragadja Erdélynek szemtől-szemben való meglátása s költészetük színét, hangulatát elevenebbé teszi s gazdagítja. Mindez mint puszta ismereti anyag önmagában is érdekes.

De becses anyag az irodalomtudomány és az esztétikai következtetés számára is amaz általánosabb problema megfejtéséhez: *Erdélynek, az erdélyi földnek, az erdélyi népeknek, az erdélyi közszellemnek hol, miben rejlik ez a varázsa, ez a csodálatosan termékenyítő ereje, amelyet az erdélyi író, az erdélyi ember, mint magától értődőt talán nem igen vesz észre, de amelyik a nem erdélyi művészelket mágnesként vonza s bőséges forrásként táplálja?*

Aki ezekre az érdekes kérdésekre keres feleletet annak ismernie kell az írók személyes élményeinek aprólékos mozzanatait is. Ebben van e soroknak és közleményeknek tudományos értéke.

De túlnő a százados évforduló helyi jelentőségén és az alkalmiság fölé emelkedik ismertetésünk *bibliográfiai* szempontból is. Azok a lapok és folyóiratok, amelyeknek hasábjain a Jókai erdélyi útjáról — különösen az elsőről — tudósítások olvashatók, ma már az ú. n. ritka nyomtatványok közé tartoznak. Nehezen lehet hozzájuk jutni s ekkor is csak hiányos példányhoz. Csak két-három könyvtár tulajdonának az összevetése és egybeállítása után egészíthető ki, mint pl. a Berde Áron nagyjelentőségű és érdemes folyóiratának, a *Hetilap*-nak (megindult Kolozsvárt 1852 okt. 2-án) teljes példánya. Hozzáveendő még, hogy ilyen ritka nyomtatványnak minősülő folyóiratban, a *Déliab*-ban (szerkesztette gróf Festetics Leó; főmunkatárs és igazi szerkesztő Jókai Mór) jelentek meg Jókai *Úti levelei* Erdélyről. E levelek most, e hasábjakon látnak újra napvilágot. Sem az *Összes művekben*, sem másutt Jókai azokat másodszor ki nem adta. Pedig e levelek mind a nagy közvetlenséggel előtörő személyes érzelmek és benyomások révén, mind a kifejezés, a stíl megjelenítő erejénél fogva rendkívül becses és megkapó termékei a Jókai tehetségének. Valóságos okmányok ezek az ember és író Jókai megismeréséhez. Máltán felvehető a Jókai legjobb műveinek sorozatába s Petőfi hasonló természetű alkotásai mellé állíthatók.

2. Úti készülődések.

Jókai Erdélyben először 1853 május 5-től június 1-ig tartózkodott. A közvetlen erdélyi hatások és nyomok költészetében innen kezdődnek.

Ismerte Erdélyt azelőtt is és szerette is. Mielőtt még személyes tapasztalatokat szerzett volna, elég nagyszámú erdélyi tárgy művet irt össze.

Mindenesetre többet tudott Erdélyről már 1853 előtt annál, amit általában az iskolai nevelkedés rendjén tanulmányaiból s későbbi olvasmányaiból megismernie alkalom nyílt. Ezt a többletet író társainak a márciusi ifjúság erdélyi származású tagjainak szóbeli közléséből szerezhetette meg. Igaz, hogy ezek között is *Sükei Károly* dadogó beszédű, *Czakó Zsigmond* pedig hallgatag, sőt búskomor egyéniség volt. Tehát egyik sem közölhetett sokat Erdélyről. De a két ország uniójának eszméje és politikai célja a levegőben volt, állandó beszéd tárgy s a híres 12 pont egyike lett. Ezzel kapcsolatban ki mit tudott s szükségesnek tartott, elmondott Erdélyről, múltjáról, jelen helyzetéről. Az efféle szóbeli közlések, ha nem is mindig fedik a valóságot, rendszerint a közvetlenség erejével hatnak s az egyesülni vágyó *Erdélyi Nagyfejedelemség* érdekes múltja, furcsa államjogi helyzete egyaránt felkeltette Jókaiában az érzelmes vágyat és rokonérzést Erdély iránt. Különben is Kemény és Jósika regényei, a maguk romantikus irányával, sejtetni engedték a Jókai sok tekintetben rokon képzelete előtt azt a nagy kincsesbányát, amit Erdély tartogat az ő számára. A szabadságharcban aztán ez az érdeklődés még mélyebbre eresztette gyökérszárait. Bem és az erdélyi magyar-székely katonák harci dicsősége az osztrák és orosz haderőkkel szemben, amit az egykorú lapok természetesen eléggé bőven ismertettek, a magyar országgyűlésre felküldött férfiakkal való sűrű s állandónak mondható személyes érintkezés (Kemény Zsigmond) vonták egyre mélyebbre érdeklődésének gyökérszárait. S ne feledjük, hogy ekkor már házas ember Jókai. Feleségének, laborfalvi Benke Róának, erdélyi származását már most is emlegette. Viszont felesége is sokat beszélhetett neki — legalább az erdélyi színházi életről, mert még mint Laborfalvi Róza, férjhezmenetele előtt többször vendégszerepelt Kolozsvárt, Erdélyben, ahonnan családja el-kiszármazott

volt. Aztán jön a vég, a 49-iki pusztulás, a világosi fegyverletétel. Jókai megírja a *Forradalmi és Csataképeket*, a szabadságharc eseményeiből vett tárgyú novelláknak ezt a szép gyűjteményét, s már 1850 végén ki is adja. Megismerkedik Szilágyi Sándorral, a már ekkor jőnevű és érdemes kolozsvári származású történetíróval s résztvesz mint munkatárs Szilágyinak majd minden vállalatában. Aztán sorra jönnek: a szintén kolozsvári Gyulai Pál, az *enyedi* Szász Károly s a *dévai* születésű Salamon Ferenc. Barátok, bajtársak lettek. A barátság és az irodalmi bajvívás rendjén hány érdekes dolgot tudhatott meg tőlük Jókai arról az Erdélyről, amely immár Petőfinek is örök nyugvóhelyet adott valahol a segesvári harcmezőn.

A magán és irodalmi élet, erdélyi események és erdélyi férfiak hatása mind mind növelte Jókaiiban a rokonszenvet és érdeklődést. És ez a rokonszenv és ismeret számos művének volt a létrehozója már 1853 előtt. Ilyenek a *Czakóról* írt nekrolagon kívül (1847) *A Fránya hadnagy*, *Székely asszony*, a *Forradalmi és csataképek* több darabja (1850), *A Bárdy család*, *A kis szürke ember*, *Az érc-leány*; *Béldi Pál*, *Koronát szerelemért*, *Erdély aranykora* (1851); *Az örmény és családja*, *Petki Farkas leányai* (1853). Mindez sodorva sodorta Jókai szellemét Erdély felé. És jó is volt, hogy sodorta.

Mert igaz ugyan, hogy a lángésznek nincs feltétlen szüksége arra, hogy képzeletének anyagát és közegét végigtapogassa. E nélkül is tud teremteni olyan műveket, amelyek a valóságosság hatását váltják ki. Ismeretes, hogy éppen Jókai a téli Balatonról — a balatoni halászat a jégen, a rianás — közvetlen, személyes tapasztalat nélkül is tudott teljesen valószerű és reális leírást adni. Az imént említett erdélyi tárgyú művei is mind felsorakoznak annak a bizonyosságára, hogy a teremtő képzelet valóságos tudja szerkeszteni a nem látott tájak formáit, szépségeit; érzékeltetni tudja azt az életet és szellemet, amelyet maga csak közvetítés útján és így nem a maga valóságában élt át. De éppen mert Jókai teremtő képzelete nagyon is hamar kész arra, hogy a reális talajt önmagából varázsolja elő s mert kivált 1850 előtt a valósággal mitse törődő francia romanticizmus hatása alatt ír: jó és hasznos volt csapongó képzeletének az erdélyi utazás. Anyagban gazdagodott költészete, de mozgásában magamérséklőbb lett

s egyúttal realisabb is. A képzelő erő légimagasságu szárnyalása helyébe lépett a közvetlen táj-, természet- és emberszemlélet üde közvetlensége. Csak hasonlítsuk össze az utazást megelőző *Petki Farkas leányai*-nak valószerűségét az utazást közvetlenül követő *Nagynyedi két fűzfá-éval*. Mindjárt kitetszik az ellentét amannak érzelmesen, bágyadt légköre s emennek autópszíás étellel teltsége között

23. sz.

Szombat június 1. 1853.

HETILAP

az ipar-világ, tudomány, művészet s szépirodalom köréből

Tartalom: Országunk jelen viszonyai közti hogy lehetne okoszerűbb gazdaságot folytatni? III. Egy földirtókos - A földirtókosok K. J. - Tokoh és neve ságnappi kárcsi L. - Költömenyek, Jókaihoz - Kolozsvári és vidéki udvarosok - Hirtelér - Farkas Nemzeti színház - Hirtelér

Országunk jelen viszonyai közti
hogy lehetne okoszerűbb gazdaságot
folytatni?

III

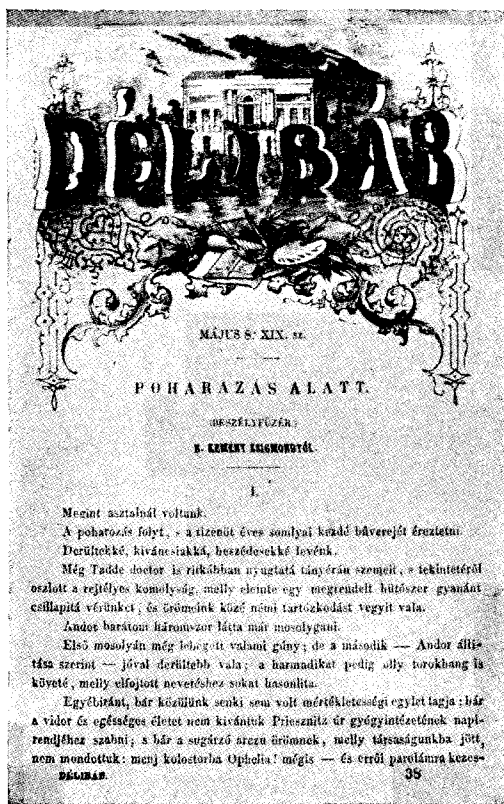
Első számomban hirtelérket, melyeknek kezeltetése a folszabadulás után is kezeltetben maradt, kezeletnek u. m. tagosított és nem tagosítottoknak nevezem; s mint számjaim címe

ezek földirtando munkát, és költséget pedig éppen nem tudnak kellelleg vissza, egy színtet a szőlők, melyek művelés alá meg tízed részre is vitka vidéken vetetnek ki, partagban hagyatnak, annallogva jelen viszonyainkban mint valódi haszon-talan hirtelereknek, nem hogy jövedelmezésnek a tul jdonosnak, hanem azoknak, mint a melyek után meg annyifele ado is fizetendő; evenként bizonyos kárt okoznak Ezt hirtelereknek jelen-

Jókai pályájának ezt az értékes, mert művészeti, fejlesztő mozzanatát is, mint sok más hasonló ösztönzést-feleségének köszönheti. Erdélybe jöttét ugyanis feleségét nek kolozsvári vendégszereplése érlelte cselekedetté.

Jókainét Kaczvinszky színigazgatónak sikerült vendégszereplésre megnyernie. A tárgyalások már február hónapban eredményeseknek bizonyultak. Ugyanis a Jókai lapjának 1853. február 27-iki IX. számában találjuk az első hirt, amely a Jókai erdélyi útjáról szól. A szerkesztői üzenetek között írja K. L.-nek Kolozsvárott, hogy „a többiekrol majd személyesen”. (Ez a K. L. Kőváry László, a nagyérdemű erdélyi historikus, akinek A nőnem szellemi nagysága c. értekezését a Délibáb éppen a fentjelzett számban kezd meg.) Ezután egy jó darabig csak a Jókainé leendő vendégszerepléséről olvasunk hirtadást. A márc. 13. sz. (482. l.) az irodalmi levelek-ben ujságolja, hogy:

mint halljuk, Jókainé husvét után hat hétre jön vendégszerepelni. Az 514. l. (*Budapesti hírek* rovatban) 12 előadásnyi vendégszereplésről ír. A Jókainé vendégszereplése esemény volt Pesten. A *Délibáb*on kívül a *Divat-*

csornok (1853. 97. l.), *Hölgyfutár* és a *Pesti Napló* is bejelentí a hirt. A *Divatcsarnok* azonban kétszer is megjegyzést fűz e hirhez:

„Nemzeti színházunk kitűnő tagjainak ketteje: Jókainé és Lendvay vidéken — jelesen az első Kolozsvárott, a második Pécsen — adnak ezidő szerint vendégszerepeket. Midőn e hirt följegyezzük: e műutazásra vonatkozó

észrevételünket el nem hallgathatjuk. Méltányosnak tartjuk, hogy nemzeti intézetünk tagjai évenként bizonyos — úgy mondják 6 heti — szabadságidővel bírnak; méltányosnak mind saját, de még inkább a vidéki közönség érdekében; hanem hogy e szabadságukat színházunk legjelesebb tagjai közül többen egyszerre és ép oly időben használják, midőn a színház már az évszak szokásinál fogva is gyéribben látogattatik, s midőn az újonnan megnyitott s előnyös helyiségénél fogva is igen sokat nyert német színházban hatalmas és veszélyes vetélytársa akadt: ezt őszintén megvallva, nemcsak méltányosnak nem találjuk, de sőt előttünk annyira fontos ezen intézetünk iránti — hogy többet ne mondjunk — közönyességnak tekintjük; melyet, hogy az jövőre tapasztalni kénytelen ne legyen, igen igen óhajtjuk.“ Hasonló értelemben ír a Pesti Napló is ápr. 28. számában, felemlítve, hogy Jókainé és Lendvay mellett Fánecs is vidékre megy s így a hatásos szerepek a művészet alsóbb fokán levő egyének közt osztatnak ki.

Még előbb a *Divatcsarnok* (5. sz. 97. l.) azt írja: Jókainé Kolozsvárra érkezett néhány vendégszerepre, mit az ottani lelkes közönség bizonyára ép oly örömmel veend, mint amily nehezen fogja nélkülözni játékát — a pesti. A *Déli*báb a Jókainé elindulását külön is feljegyzí (543. l.). Ezekből a híradásokból kitetszik, hogy a Jókainé vendégszereplése művészi esemény volt. De kítűnik az is, hogy a Jókai leutazása még nem volt bizonyos. Erről t. i. egyelőre még nem szólnak semmit a lapok. Még a Jókai lapja is csak jó későn (577. l.) jelenti be a főmunkatárs elutazását. Mikor azonban bizonyossá válik, hogy Jókai is lemegy Erdélybe, ezt is közlik a pesti lapok és folyóiratok. (Pesti Napló ápr. 30., *Divatcsarnok* XV. sz. 298. l.)

Hogy a Jókai erdélyi útja csak később, a feleségée után vált bizonyossá (s ezuttal a post hoc — propter hoc is) nemcsak az bizonyítja, hogy jóval később olvasható róla tudósítás, hanem az is, hogy nem egyszerre és együtt érkeztek Kolozsvárra. Jókainé vendégszereplését 1853 ápr. 28-án, csütörtökön kezdi meg a *Legouvé*-Scribe darabjában, a *Lecouvreur Adrienne*-ben. Ezzel szemben Jókai csak egy hét múlva, máj. 5-én, csütörtökön *indult* el Pestről Erdélybe. A Hölgyfutár máj. 3-án írja (348 l.): „Jókai Mór Török világ c. regényének harmadik kötete is legközelebből kapható lesz. A méhszorgalmu író pár

nap mulva Erdélybe indul s ott 6 hétig időzend. Bizonyára mézzel megrakodva fog visszatérni, melyet a regényes Erdély emlékvirágaiból szedend."

Mindenesetre áll az, hogy Pesten többen és többet tudtak a Jókai-pár erdélyi útjáról, mint Kolozsvárt. Mint láttuk, a pesti lapok úgy a Jókai útját, mint felesége vendégszereplését, mint jelentős művészek jelentős szándékát, igazi nagy művészi eseményt ismertetik még egyes változataiban is. Igaz, hogy Pesten több volt a lapok és folyóiratok száma. Mégis feltűnő, hogy éppen Kolozsvárt csak későn válik ismeretessé e nagy esemény. Kolozsvárnak, sőt egész Erdélynek akkor úgyszólván egyetlen sajtóorgánuma volt a *Hetilap*. Gazdászati, műipari és kereskedelmi folyóirat. Tehát szépirodalommal, művészettel alig foglalkozhatott. Legfőlebb, ha hecsúszott valamilyen hír. Annál kevésbbé politikával. Panaszolja is a *Pesti Napló* máj. 5. sz.-ban egy kolozsvári levelező, hogy politikai magyar lapja Erdélynek még mindig nincs; még mindig csak az egyetlen *Hetilap* pótolja a lapirodalom pangását... Hetenként kétszer (szerdán és szombaton) jelent meg. A kolozsvári keresk. és iparkamara befolyása mellett szerkesztette Berde Áron tanár. Ebben az egyetlen erdélyi közlönyben két rovat is van, ahol keresni lehet a Jókai-pár útjának a bejelentését. De nem sokat találunk. Jókai nejről a vendégszereplés megkezdése előtt éppen semmit. Jókai utazását is csak május 7-iki számában írja meg (19 sz. 232 l. Kolozsvári hírek rovat alatt) így: „*Pesti lapok szerint* kedvelt novella-írónk, Jókai Mór mult csütörtökön indult el Pestről s e szerint megérkezését holnap vagy legfeljebb holnapután várhatjuk. Isten hozza!” — Jellemző a *Hetilap*-ra, illetőleg az akkori sajtó viszonyokra, hogy a *Déliab*-ban (482 l.) előbb jön hír egy kolozsvári tudósító irodalmi levelében. (P. jegyű; de a febr. 27. sz. 291 l. olvasható s már említett szerkesztői üzenet alapján bizonyosan Kőváry László. Neki üzente ott Jókai azt, hogy *Erdélyi színészettről leveleket is szívesen vennénk*.) Ugy látszik, Berdének vagy engedélye nem volt ilyen hírek korlátlan közlésére, vagy nem merte közölni. Lehetetlen ugyanis, hogy Berde ne tudta volna előre a dolgot akár Kaczvinszky színigazgatótól, kinek természetesen anyagi és erkölcsi érdeke volt az, hogy a Jókainé szereplésének híre minél inkább elterjedjen; vagy

— a pesti lapokból. Tény az, hogy lapjában előleges tudósítás nincs a Jókainé vendégszerepléséről. Nem volt eléggé közzétéve vagy közzétehető. A *Déliabáb* említett kolozsvári színházi tudósítója (612 l.) a Jókainé első fel léptéről írott tudósításban meg is jegyzi (máj. 8. XIX. sz. 612 l.): „*ámbar hirtelen fellépése hírének ideje sem volt egész városunk fölött kiterjeszteni szárnyait — a ház mégis megtelt.*”

3. Pesttől — Kolozsvárig.

Jókai máj. 5-én indult el Pestről Erdélybe. Szolnokig vonaton, Szolnoktól végig az akkori gyorsvonaton: *váltott lovakkal*. (Tudvalevő, hogy Nagyvárad—Kolozsvár között az emlékezetes *Biázini*-gyorsfogat bonyolította le a személyforgalmat. Ha új lovakat állított be Biázini, az olyan nagy esemény volt, hogy még a pesti lapok is örömmel ujságotlák el.)

Jókai erdélyi útját kedves figyelemben részesítették a pesti lapok és folyóiratok. S a tények mindenben igazolták, hogy a magyar irodalomnak már akkor egyik legkedveltebb és becsültebb művésze utazik. A megbecsülés és a szeretet Jókai iránt mindjárt Czegléden megnyilvánult. Jókai Mór — olvassuk a *Hölgyfutár* 1853. IX. sz. 364 lapján — csütörtökön indult el Kolozsvárra. A czeglédi pályaudvarban az odavaló ifjuság egy ünnepélyes küldöttsége fogadá az általánosan szeretett író s őt az odavaló irodalompártoló közönség tiszteletéről s kegyeletes vonzalmáról biztosítá. A czeglédi fiatalságnak mindenetre dicséretére válik — mondja tovább — hogy az irodalom körül fáradozó érdemet ily szépen méltányolja. Kétségtelen, hogy ez a kedves czeglédi epizód jól esett az útnak indult költő felajzott lelkének. Jókai szerénysége köztudomású; de köztudomású az is, hogy a dicsőséget szerette, jól esett fürödni a népszerűség kegyében. A czeglédi ifjuság tisztelegése növelte önértékét, becsvagyát. Észébe juthatott, hogy ilyen megtiszteltetésben csak a legnagyobbaknak volt részük (Vörösmarty. Petőfi). Úgy összetorlódott lelkében az érzelmeknek egész gomolyagja, hogy mihelyt Nagyváradra érkezik, megírja első útlevelét, mintegy könnyítve homályosan kavargó érzelmein. E levél hangján csakugyan érzik a Heine-Petőfi hasonló mű-

veinek színe. Még nincs benne pozitívum, csak amolyan petőfieskedő szellemesség, amely különben az ő egyéniségének is eredeti tulajdona.

Jókai még Pesten, elutazása előtt elhatározta, hogy fog írni Uti leveleket. Valószínűleg épen ő fogalmazta meg a *Délibáb* 577 l. olvasható következő *Budapesti hírt*: „Lapunk szerkesztői munkatársa, Jókai Mór jövő csütörtökön Erdélybe indul Hátszegvidéket és a székely földet beutazandó. Igéretét bírjuk, miszerint lapjainkról útjában sem fog megfélekedezni s érdekes leveleket közlend a testvérhaza regényes és emlékezetdús tájairól.” Sajnos, összesen csak 6 levelet írt *Uti levelek* gyűjtő címen: valamennyi a *Délibáb* 1853 évf.-ban jelent meg először. Másodszor itt. A levélben említett Sajó tudvalevőleg maga a költő. Ez volt írói álneve az ötvenes évek elején, a kényszerű rejtőzködés éveiben. Jókai jól emlékezett, hogy barátja, Petőfi is egykor mint segédszerkesztő utazta be a Felföldet s irogatta utinaplóját és leveleit. Ime az ő modorában írt jóízű nagyváradi levele Jókainak:

Jókai Mór Sajóhoz.

Nagyvárad, május 9. 1853.

Kedves rokonom!

Nemcsak azért intézem hozzád soraimat, mert legőszintébb barátomnak tartalak, ki gyermekségem óta együtt növekedtél velem, ki osztályosa voltál jó és rossz napjaimnak, ki úgyszólván mindig együtt jártál-keltél velem; de leginkább azért, mert tudom, hogy gondolataimba annyira belátsz, hogy amit ide nem írtam, még azt is el tudod olvasni, mely tudománynak igen szép hasznát veheted együttal.

Most ötödnapja, hogy elindultam Szolnokról, amiből látod, hogy ezen az úton nem fogom körülkocsikázni a világot. Ha büntetésből lett volna reám szabva ez az út, akkor erősen tudnék panaszkodni, de minthogy mulatság kedvéért történt, nem panaszkodom. Hajdan egy tájfestő, hogy tengervihart lásson, hozzákötöztette magát az árboc-

hoz ; már pedig egy gyorszekérútazás Szolnoktól Váradig a mostani agió szerint, bátran fölér egy tengeri viharral.

Mikor azt mondom : gyorszekér, — érts magadnak egy gyékényes társzekeret, melyet kilenc ló húz s mely mellett öt-hat ember ballag : ezen emberek az utazók, akiket a gyorszekér visz s kik közül a férfiaknak megengedtetik ott, ahol igen nagy sár van, kiszállhatni a szekérből s gyalog előre mehetni.

Itt már huszonnyolc hét óta esik az eső, következőleg a föld abban az állapotban van, mint midőn az özönvíz legelőbb lefutott róla ; feneke nincs az útnak ; kivált, mikor javulni kezd az út s akkor ismét friss eső hull reá, akkor épen járhatatlan. Mintha dagasztott szurokra volna töltve olvasztott fagyú, csúszik, süpped a láb alatt, megfogja a szekér kerekeit s ha jó helyre akadtál, úgy ott maradsz, hogy tizenhat ökörnél kevesebb ki nem húz belőle. Ez azonban csak a csinált útnál van így, miket az ember gátaknak nevez s mihez közeledtével már előre alkuszik a kalauz, hogy itt aztán le kell szállni ; ahol csinált út nincs, ott nagyobb a boldogság, ott sár helyett csak vizek vannak, nádon, kákán és sáson keresztül megy a torony irányában találkozva a vadlúdak, szárcsák és bibicek légióival, melyek mind azt látszanak kérdezni, hogy mit keres egy idegen tünemény az ő országukban ? máskor legalább elrepültek, ha meglátták az embert, most pedig ostorral kell kergetni, hogy a lovak lábai alá ne menjenek.

Ha reggel meglátunk egy tornyot a távolban, felsőhajtunk, bárcsak estére ott hálhatnánk s ha nagy nehezen bevergődtünk, azt a vigasztalást kapjuk, hogy még ez idáig elég jó út volt, hanem ezután következik még a rossz. A képzelet tagadja e lehetőséget, de a következő nap igazolja : éktelen ingoványon kell keresztülhatolni, hol minden 20 lépésre pihenni kell a lónak, a kocsi úszni tanul, a víz a tengelyeken felül csap, a kocsiból kihajolva

szedhetni a solymot és a piócát, aki szereti. Itt már le sem szállhatsz s boldog vagy, ha annyi viszontagság után erős szívű útitársakkal áldott meg a sors, kik nem sikoltoznak, ha a szekér félrebillen, feldüléstől; ha tavakon vágatsz keresztül, vízbefulástól s ha lovaslegények jönnek szembe, kirablástól. Az egész húsz mérföldnyi úton nem találunk más szekeret, mint a szembejövő gyorskocsit s egy gyapjúszállító szekeret a vízbe fordulva. „Mit csinálnak itt kendtek?” kérdé kalauzunk a szekerestől. „Nem látja kend, hogy rákot fogunk?” felelte az egyik. Magyar ember még a bajban sem veszti el humorát.

Végre megérkeztünk Váradra. Itt már épen egy napja, hogy várakozunk a váltott lovakra, ami meglehetősen fogalmat adhat a gyorsutazási rendről.

Quoniam deus nobis haec otia fecit, meglátogattam az itteni színházat, melyben Havi és Gózs dalszintársasága működik s melyben különösen a férfitagok között több igen jeles fiatal művészt volt szerencsém megismerhetni, bár az előadott mű (Lumpaci) nem volt is egészen alkalmas tehetségeik kellő kitüntetésére. A női szereplőket a dalművekben mondják erősebbeknek.

Ezúttal búcsut kell tőled vennem, kedves Sajóm, mert lovaink be vannak fogva. Isten veled. Vigyázz magadra, hogy mikor hazaérkezem, jó egészségben találjalak. Őszinte barátod

J. M.

(Délibáb 1853. évf. 898—991.).

4. Jókai Kolozsvárt.

Jókai ezek szerint a legnagyobb valószínűséggel (azért valószínűséggel, mert általában az úti levelek dátuma nem mindig pontos) május 9-én indult el Váradról s 10-ikén délután érkezett Kolozsvárra. A *Hetilap* (19. sz. 232. l.) azt írja: „*Pesti lapok szerint* (!) Jókai Mór mult csütörtökön indult el Pestről s e szerint megérkezését holnap vagy legfeljebb holnapután várhatjuk.” Délutánra

érkezett meg: este végignézte a *Koldusnő* c. dráma színelőadását, egyikét a felesége vendégjátékainak. Másnapról — május 11. — keltezi második uti levelét (megjelent a *Déliab* 1853. évf. 699—700. l.) E levél leghűbben tükrözi vissza a többször elragadtatásig hevülő kedves meglepetést, mit Kolozsvár és Erdély már az első percben gyakoroltak Jókaira. Hadd beszéljen maga a levél:*

Kolozsvár, május 11. 1853.

Kedves rokonom!

Itt vagyok végre az annyiszor megálmodott, annyi-szor megszeretett Erdély fővárosában, ahol úgy érzem magamat, mintha régi ismerősök, régi rokonok közé érkeztem volna. kiknek arcait is látni véltem valaha, talán képzeletemben? talán a történet lapjait olvasva? amidőn a hajdankor hőseinek, nagyjainak, bölcseinek tetteiben elmerülve, azoknak alakjai végig huzódtak lelkemben és most, midőn Erdély földén állok, meglevevénülten állnak szemeim előtt.

Mert nem a holt emlékek legdrágább nevezetességei Erdélynek, hanem azon élő ivadék, mely nemzeti és faji sajátosságát Árpád és Attila óta vegyítetlenül megtartotta, melyet sem gazdagság és műveltség, sem szegénység és elhagyottság nemes, tiszta ősi jelleméből ki nem vetkőztettek, mely ahány lépéssel haladt a jövőbe, annyi lépéssel nem hagyta hátra múltját, hanem magával vitte ennek emlékeit — arca vonásain, szívében, szavában.

Még most is feltalálhatni Erdélyben mindazon alakokat, kiknek képeit az emlékkönyv írók oly élénk színekkel festik; a kérkedés nélküli büszke főnemest, a hallgató, érdemeire büszke, bátor lelket, a minden szépet, nagyot és nemest tárt kebelvel fogadó női jellemeket, a szív és

* A hatodik lap végén mondtak pótlása és helyreigazítása végett megjegyezzük, hogy ez *Uti leveleket* Jókait kiadta az *Erdélyi képek* első, Emich-féle kiadásában (1854.) s a Magyarhon szépségeiben is. Ma már ezek is ritka könyvek.

ész sajátosságairól rendkívülivé lett tüneményeket, az alapos, józanértelmű, magas készültségű tudóst és azt a szorgalmas, becsületes népet, mely most is oly szerelmes határaiba, miként hajdan; mely megél szorgalmával, kitarásával egy akkora darab földön, mekkorát Magyarországon a dülő utak elfoglalnak s nem cserélné fel azt tiz annyival ősi hegyein túl.

Délutánra érkezve, estve a színházat látogattam meg. Nőm játszott; olyan jól esett valahára drámai közönséget látnom. A kolozsvári színház a pesti után legnagyobb tere a magyar színművészetnek; ötvenkét páholya van s egész elrendezése jó ízlést s kitünő csínyművet tanúsít. Jelenleg Kacsvinszky dalszintársulata működik benne, mely több jeles és szép reményekre jogosító tagokat számít. S miután az áldozatkész igazgató három évre nyerte meg a színházat, remélhető, hogy társulata időjártával a legjobbak közé fog emelkedni, egyenlően közrehatván a közönség pártolása, a művészek buzgalma és az igazgató tapintata.

Különösen meglepő volt rám nézve az ellentét, hogy míg Pesten a drámai közönséget a karzaton szoktuk keresni, itt a páholyokban találjuk azt. A művészet van-e ott degradálva, vagy az intelligencia?

Ez estvén egy új művésznővel is találkozánk a színpadon. Hervey Idával, kit pesti föllépteiből ismerünk és a közönség kedvező ítélete üdvös buzdítással szolgál az ifjú művésznőnek, kit szorgalom és kifejtett tehetség, reméljük, hogy mindig magasabbra fog emelni.

Még két napot fogok Kolozsvárt tölteni, azután indulok le a székely földre.

Képzelem, mennyivel jobb szeretnéd, ha színházak ismertetése helyett Erdély pompás panorámáit írnam le előtted. De csak légy türelemmel. A királyhágót éjjel haladtuk keresztül. Azt tehát most nem láttam. Erdély egyéb regényes részei ezután következnek.

Addig is Isten veled.

Jókai.

E levélnek elragadó, ódai lelkesültsége egészen más lelkiállapot kifejezője, mint amilyen a Nagyváradról keltezetté volt. A felmelegedésnek, az elragadó lelkesedésnek hármass forrása van. Egyik, hogy végre szemtől szemben láthatta az annyszor megálmodott, annyszor megszerezett Erdély fővárosát. Ebbe a nagyobb és általánosabb forrásba ömlött be két konkrét és személyes élménynek harmatosan üde itala. Az egyik a kolozsvári, az erdélyi társadalommal való közvetlen kapcsolat, a másik itteni színházi tapasztalatai. Mindkettőt megismernie már az első huszonnégy óra megadta az alkalmat.

Jókai megérkezett, — írja a *Hetilap* (máj. 14. sz. 244 l.) Másnap gr. Kemény Sámuel úr, irodalmunk egyik legbuzgóbb pártfogója, nyitá meg termét számára, hol tisztelt vendégünk a legszívélyesebb elfogadtatásban részesült. A nemes gróf maga volt a megtestesült erdélyi vendégszeretet. Fényes asztala Erdély kalászeit s gerezdeit mutatá be. Íróink közül többen jelen voltak. A toasztokat a szíves házi úr nyitá meg, szokott humorával köszöntvén *Jókait*, mint *Erdély aranykora* íróját. Erre irodalmunk maecenasá lett köszöntve. Hogy azután mint köszönté a gróf *Jókainét* s minden egyes vendégét, minden vendége a háziurat és *Jókait*, hosszas volna elmondanunk. A néhány órát tartó asztalozás vendégünket a legderültebb kedélyhangulatban tartá. S többek közt szólt: „Én nem panaszkodhatom a két haza szeretete ellen. Míg kifelé jöttem Magyarországból, mondhatni, egének könnyzáporában fürödtem, hogy gyakran bőromig áztam. Hogy Erdély földére léptem, derült ég s mosolygó arcok fogadtak. Szeretem Magyarhont, de Erdély volt mindig lelkem édes álma. S örömmel tapodom a földet, melynek mindent köszönhetek, mi legkedvesebb nekem: írói legszebb gondolataimat, legjobb barátaimat s — szeretett nőmet“ stb. stb. A barátságos kört a késő éj bontá fel. Hasonló értelmű tudósítást közöl a *Pesti Napló* (1853. máj. 19 sz. Ujdonságok rovata), a

Délibáb (1853. évf. 675 l.) Jókai néhány napi itt mulatása után ma (14.) tovább folytatá utazását, melyen *Erdély Régiségei és Ritkaságai* írója (Kőváry László) kíséri.

Ez a lakoma, melyet a Kemény-család grófi ágának utolsó tagja adott a Jókai pár tiszteletére, valóban az erdélyi lélek hódolata volt. A főúr siet vendégszeretetével megtisztelni a jeles író. S a társaságba meghívja nemcsak a maga főrangú osztályát, de az írókat is. Erdélyben csakugyan így volt. A társadalmi osztályok itt is meg voltak s a szegény írókat itt is maecenasok támogatták. De az egyes társadalmi osztályok, az író és a maecenas között a távolság sosem volt olyan nagy, mint a Királyhágón túl. Az emberek közelebb állottak egymáshoz. Az ismeretes erdélyi népdal is azt mondja: Te zsellér vagy, én meg székely, de egünkön egy nap kél fel, egy eső hull a földünkre: mért volnék hát különb, mint te? Az erdélyi maecenas az írónak legtöbbször barátja is, sőt gyakran munkatársa is volt. Ez az erdélyi szellem, mint élő ivadék, üdvözölte Jókait itt időzésének második napján.

Fokozta lelkesedését az a tüntető szeretet is, mellyel felesége vendéglátékát a közönség fogadta, s amely szeretetről a feleség férjét azonnal értesítette.

Bár epizód értékűnek látszik a Jókai erdélyi utazásában, mégis egyrészt színészettörténeti szempontból, de másrészt a férj és feleség lelki közösségére tekintettel is érdemes részletesebben ismerni a Jókainé ekkori kolozsvári vendégszereplését, kit utólszor mint Laborfalvi Rózát láttunk.

5. Jókainé kolozsvári vendégszereplése.

Említettük, hogy mind a Jókai, mind a Jókainé erdélyi útját mint jelentős irodalmi, illetőleg művészi eseményt tárgyalták mindenütt, Pesten és Erdélyben egyaránt. Mint látni fogjuk, ebben senki sem csalatkozott. Jókaiék ép

ügy meg voltak elégedve az erdélyi úttal, mint ahogy a kolozsváriak, csak lelkesedéssel tudnak szólni a Jókainé művészetéről s ahogy Erdélyszerte kedves emléket hagyott maga után Jókai.

Jókainé kolozsvári vendégszereplését ezuttal ápr. 28-án kezdte meg. Még mint Laborfalvi Róza többször játszott a kolozsvári színpadon. Először 1839. szept. 10-én

JOKAINÉ (LABORFALVI RÓZA) második vendégjátéka.

Legújabb historiai dráma.

NEMZETI SZÍNHÁZ.

6-ik bérlet

KOLOZSVÁRTT

6-ik szám.

ELŐSŐB ENGEDÉLYTEL.

Ma Vasárnap Majus 1-én 1853.

A KOLÓZSVÁRI DALSZÍN IGAZGATÓSÁG VEZÉNYLETE ALATT

ADATIK:

DALMA

Legújabb eredeti történelmi dráma 4 felvonásban. Írta Jókai Mór.
A DALMA korábbi előadásait kezelte Malonyi, színház ruhátárnak

S E M É T E S		S E M É T E S	
Ondor, azar chaga	—	Leány	—
Dalma, trónörökös	—	Jókainé	—
Erdő, elöl vater	—	Károly	—
Mórák	—	Szilárd	—
Hernád	—	Nagy	—
Negyedik	—	Csók	—
Ötödik	—	Danza	—
Hernád	—	Szék	—
Hernád	—	Szék	—
Rud	—	Almás	—
Mórák	—	St. Mária	—
Hernád	—	Almás	—
Fellépett, idős	—	Vadász	—
Apoll	—	L. Lila	—
Vadász	—	Almás	—
Vadász	—	Bertalan	—
Kir. Szék	—	Almás	—

Jókainé (Laborfalvi Róza) a pesti nemzeti színházról most vendég ajánlja magát a t. sz. közönség kegyébe.

Bemenni ár: Alap és Felső Pályát 2 f. Nagy Pályát 40 kr. Zártszék 30. Földszint 20.
Kassza 10 kr. c. pénzben.

Kezdete 9 órakor pontban.

Tisztelettel felhívjuk az előírt színházlátogatás azon hölgyeket, akik a táncművészetet kedvelik: a táncművészek jelölték magukat a színház udvarán, saját táncmestereivel díj nélkül, minden dívtánc táncra beajánlatára, ha szívesek lesznek a színház táncművészei részére.

A kolozsvári nemzeti színház.

Nyitány a színház, leg. kassza

lépett fel a Tudor Mária címszerepében. *Ót deli termet, tiszta s szép organum s sok színi ügyesség jelelik.* Ezekhez járul mindezeknek a koronája, a gondolkodó fő; van okunk örömmel üdvözleni szívünkön a Melpomene kegyeltjét. Ugyanakkor még a következő darabokban játszott: Szapáry Péter (12-én), Teréz (14), Grizeldis (15), Leány kérés szabályszerint (17), Babérfa és koldusbot (21-én)

lom lenne művészi nagy nevére. Fogadtatásával, azt hisszük, meg van elégedve. Hol a második felvonásban kilépett, hosszas taps és éljenzés fogadta. Első jelenésére még a felvonás vége előtt kitapsoltatott. A harmadik felvonás végén háromszor, a negyedik és ötödik után újra meg újra kitapsoltatott. Tapsvihar s síri hallgatás váltogatták egymást. Csak akkor gondolánk a késő időre, mikor a rendező az utolsó felvonásban a közeledő 11 órára emlékeztetett. S végső perceiben halálánál, a színház mintha valóban őt látta volna haldokolni, oly néma gonddal kísérelte szavait, hol elbusulja, hogy egykor művészete vele sírba szálland.

Jókainé többi vendéjátékai így következnek:

Máj. 1. *Dalma*. Dráma 4 felv. *Jókaitól*. Jókainé a címszerepet adta. A színház tömve. Jó előadás, folytonos taps. (Ez előadás színlapját, amely a többi akkori színlapnál díszesebb — bizonyosan a szerző és a vendégművésznő között levő viszonyra tekintettel —, hasonmásban közöljük.)

Máj. 2. *Marianna*, francia dráma Anicet Bourgeois és Masson-tól. Fordította Csepreghi és Egressy. A Hetilap színházi referense hibáztatja az igazgatóságot, hogy az ismeretes Mariannát hétfőn bérletszünetben adta. Mind a közönséget, mind vendégművészünkét compromittálta.

Máj. 5. *Schiller: Stuart Mária* (Kelemenfy fordításában). Jókainé a címszerépben „ma tette fel játékaira a koronát: ma volt a legnagyobb”. (Hetilap, 1853. 234. l.)

Máj. 8. *Szigligeti: Két Barcsai*. Jókainé benne mint fejedelemné (Bornemissza Anna) szerepelt s magyar öltönyeiben „igen festőileg vette ki magát”. (U. o. 246 l.)

Máj. 10. *Anicet Bourgeois és Masson: Koldusnő*, dráma 5 felv. ford. Csepreghi. „Jókainé a címszerepben Bergen gyáros neje, Margit, különös ihlettséggel játszott”. Hogyne, hiszen ma férje is ott van már a nézők között! A Jókai kolozsvári levelében említett Hervey Ida, mint Holberg Leopoldina, aratott tapsokat e darabban.

Máj. 12. *Sorel Agnes*. Irta Grutsch X. Ferenc, ford. Fánicsy Lajos. A címszerepben t. vendégünk remekelt, játékát a legnagyobb tetszés és tapsvihar kíséré, koszoruzá. Ez egyuttal a Jókainé egyik jutalomjátéka is volt.

Máj. 17. *Corneille: Cid*, ford. Hegedüs. Az est hőse természetesen Jókainé (Chimene); nagyszerű, művészi volt. Az az arcjáték, mely érzelmeinek gyors változásait mint tükör mutatja, elfeledhetetlen.

Máj. 19. *Donna Diana* vigj. 5 felv. Irta Vest Ágoston, ford. Komlóssy D. Jókainé a címszerepet adta. A büszke, hiuságában sértett, végre szerelme által legyőzött hölgyet keble viharával úgy állítá előnkbe, hogy elfeledők a darab monotonyszerűségét.

Máj. 22. Két új darab. Első: *Angolul*, igen csinos 2 felv. vigjáték Gröner után fordította és alkalmazta B. S. F.; második a *Szinésznő*, új vigjáték, franciából fordította Bulyovszkyné. Az elsőben Jókainé mint fiatal özvegy (Szivesi Adél), a másodikban mint címszereplő tartá a közönséget a legderültebb kedélyhangulatban.

Máj. 23. *Cid*. Örömmel látók Jókainét újra a francia irodalom e remekében s bizony nem tudjuk, melyik jelenetében volt óriásibb. Szavalását csak bámulnunk kelle... Érdekes megjegyzése e kritikusnak: Másodszor e színpadon, mondja a színlap, de Kolozsivárt ki tudja hányadikszor, mert adatokat bírunk, hogy e darab már a múlt század utolsó napjaiban megfordult színpadunkon.

Máj. 24. Másodszor *Angolul* és *Szinésznő*. Ezen est előadásánál sikerültebbre nem emlékezünk. Szeretnők a színlapot ide nyomatni s azt mondani, hogy egyik szereplő jobb volt a másiknál.

Máj. 28. *Lady Tartuffe*. Színjáték 5 felv. Mme E. Girardin. Jókainé második jutalomjátéka és utolsó fellépte. Mikor a függöny felvonult s Jókainé (De Blusae Virginia szerepében) kilépett, meglepő látványnak valánk tanui. A gazdag szalagokkal ékített koszoruk s a színes idvezlő

versek kigyózdása, havazása a színházat egészen elborítja. E közben a taps és éljenzés a legmeglepőbb jelenetet képezték. A lelkesülés nagyszerű volt, Jókainé alig juthata

Jókainé Laborfalvi Róza.

szóhoz. A referens ezután magát a darabot kritizálja s nem sok értéket talál benne: szövege vígjáték, drámai

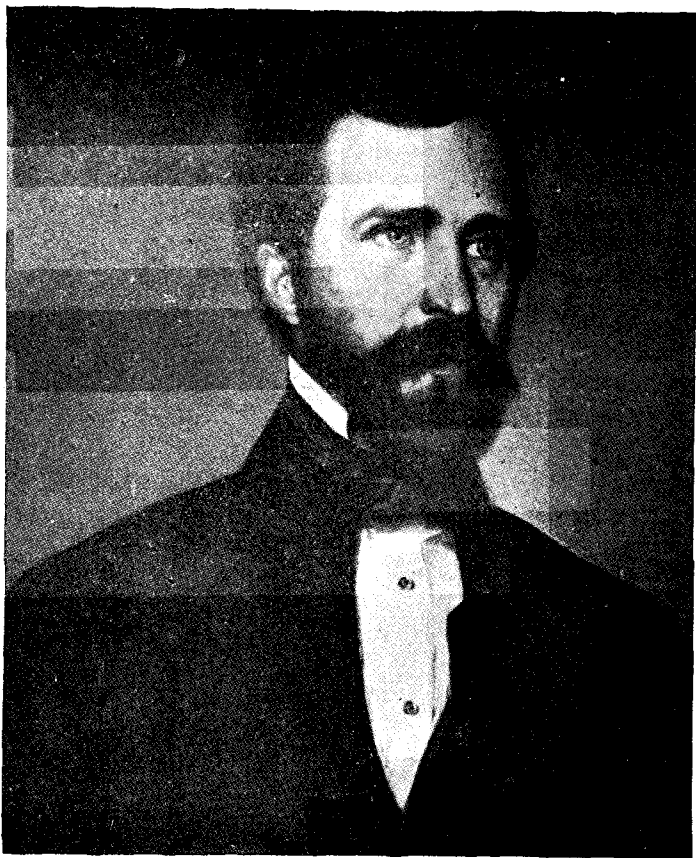
kothurnusban csoszogva; cselekvény helyett beszéd; jellemel légből kapottak; a motiválás gondatlan; a mese silány; a bonyolódás csekély; új fordulatok helyett hosszú üres monológok. Majd így folytatja: Mindazáltal Jókainénak, hogy e világhírű darabot színre hozta, szinte előbb, minthogy Pesten látták volna, különös köszönettel tartozunk. Hogy e szerepben felejthetetlenül játszott, magától értetődik.

De nem a Tartuffe volt Jókainé utolsó fellépte. Másnap, máj. 29. a *Birch Pfeiffer Sarolta: Szapári Péterében* (ford. Komlósy) még egyszer fellépett a főhős feleségének (Ilka) szerepében. Jókainé adá Szapárinét s hogy ő volt az est hőse, azt mondanunk fölösleges s hisszük, hogy Szapári nem vette rossz néven háttérbe tolatását neje által. A közönség, mely tegnap utólszor hitte Jókainét látni, nem remélt fölléptéért zajos tetszéssel nyilvánítá köszönetét.

A Jókainé felléptét hirdető színlapok mind megtalálhatók az E. M. E. könyvtárában. Érdekes, hogy a felsőbb engedéllyel előadott darabok címe néha zárójelben, de mindig jóval apróbb betűvel, németül is ki van nyomva. A Jókainé fellépéseit hirdető színlapokon mindenütt ott olvasható, hogy a *vendég művésznő a fenti szerepben ajánlja magát a t. c. közönség kegyeibe*. Sőt az utolsón, a *Szapári Péter* színlapján azt olvassuk: Jókainét az igazgatóság még két előadásra volt szerencsés megnyerni. Egyik nyilván a Szapári Péter, a másik azonban — elmaradt. Elmaradt pedig azért, mert Jókainé az utolsó napok alatt gyöngélkedése miatt se nem játszott, sem az ünnepeltetés örömeit férjével meg nem oszthatta. De meg lehet győződve — fűzi hozzá a Hetilap (1853. 286 l.) — hogy e színházban annyi öröm és bánatkönny összesen nem hullott, mint amennyivel Kolozsvár az ő művészetének már adózott, minél ragyogóbb koszorút színész már nem kívánhat.

A Jókainé művészi dicsőségének s a kolozsvári közönség rajongó, ünneplő szeretetének költői kifejezője és

megörökítője az a szép két óda, melyet a *Hetilap* (1853. évf. 276—77 lapján) közöl. A költemények név nélkül jelentek meg s így ma a szerző nevének kipuhatólása bajos

Akik Jókait erdélyi útjában kísérték.
1. Kővári László.

volna, ha nem segítene *Kőváry László*. Kőváry ugyanis gyűjtötte az efféle üdvözlő verseket, amelyek rölapokra voltak írva s amelyeket az illető művész jutalomjátéka alkalmával a színpadon és a nézőtéren szórtak szét, ahogy

ez a *Hetilap* szerint Jókainéval is történt, jutalomjátékán, a Cid előadása alkalmával. A *Hetilap* említett helyén kinyomtatott kettős ódának csak a második fele maradt fenn a Kőváry röplap-gyűjteményében. Az első rész vagy nem jelent meg külön röplapon is (a kettő *egyen* semmi szín alatt nem jelent meg, mert el se fért volna), vagy csak a Kőváry gyűjteményéből hiányzik. Az utóbbi eset valószínűbb. Kőváry a maga gyűjtötte röplapon ceruzával feljegyezte a szerző nevét is, aki: *Herepei Károly*. De nem a hírneves ref. pap és tanár, kiváló szónok és akadémiai tag, ahogy Színnyei adatai nyomán sejteni lehetne. Hanem egy másik Herepei Károly, a híres enyedi tanár és természettudós, aki *Színnyei: Magyar írók-jából* kimaradt. Ez a Herepei Károly (sz 1817. Buzásbocsárdon) a selmeczi főiskola végzése után 1848-ig a zalatnai áll. bányahivatalnál volt tisztviselő. 1848-ban előbb a tüzérségnél, majd az utászoknál szolgált s tiszti rangot nyert. 1850–54 között Kolozsvárt Pataky József ügyvéd s később polgármester családjánál rejtőzködött mint nevelő. Közzöljük a két ünnepi verset, nemcsak mint a Jókainé népszerűségének bizonyítékait, de mert önmagukban is értékes költői alkotások, melyeknek értéke az alkalmiság fölött áll.

Jókainé (Laborfalvi Rózához.)

(Leszórattak Kolozsvártn 1853. maj. 28-i jutalomjátékánál.)

I.

Napok óta sírunk s örülünk már veled,
Honunk bájeánya, s még nem is idevzlénk;
Bár szívünk repesett láttodra s könnyezénk:
Szavunkat leköté édes művészeted.

Ki szólna, míg ajkad szép szavát hallhatja?
Az érzet hangjába ki rejthet annyi bájt?
Ki ád az eszmének oly szívrázó hatályt,
Mint te, magyar szónak égi megbizottja!

Tavaszi virággal jövel te mihozzánk,
De művész valóddal jöve szebb tavaszunk;
Ennek virágitól már-már fosztva vagyunk:
Testvér! a távolból gondolsz-e többé ránk?

Oh gondolj ránk is, és kis hazádba jőj el,
Mint jó gyermek szegény, de édes anyjához,
S míg férjed, Mór, vezet Erdély szép multjához:
Bájjold jelenünk a szó művészetével.

II.

Mi érzemény, mely lényünkön háborg?
Honnan, mi hang, mely elszáll s visszazeng?
Te vagy, s lelkednek élő szózata;
Mely mint az éj legfényesebb csillaga,
Egész valónkon búerővel reng.

Úgy tetszik, mintha minden gondolat
Ajkadról nyerne életmeleget:
S az elborult szinköltő álmait,
Mely bajban is szeretni int, s tanít...
Bájosra festi nemes szellemed.

Remegve nézünk a bűn képletin;
Kín és szerelmén együtt osztozunk:
S fájó érzelmid rezgő alkonyán,
Mint elnémult, mint vérző csattogány,
Együtt veled bú-, s gyász könnyűt sírunk.

Ha művész lelked fönségében állsz,
Lényünk lényedbe foly és átomol:
S a zsarnok is mint megtört lomb maga,
Mint szétzilált rőtfehérek oszlopa,
Szívben megrendül, s mélyen meghajol.

S ha a kétség sötét hullámzatán
Sápadtan kelsz ki, mint egy árnyalak
Vérünk eláll: és szent üdvöd román,
S valódnak égő- s omló sátorán,
Élő-halottnak félve mondanak.

Ilyen nagy ihlet, s ily sok érzetért,
 Ismerhetünk-e hübb- s nagyobbak el;
 Miként ha lelkünk minden szózata
 Azt mondja, azt, s a költő lángdala,
 Te vagy, te vagy a magyar nagy *Rachel*.

Igy találóan írta volt a *Hölgyfutár* még ápr. 10-diki számában (1853 évf. 272 l.) a Jókainé leendő útját előre jellemezve: *Magyar drámánk egyik szép csillaga* rövid időre elfut, hogy *másutt ragyogjon*. Ennek a fényes, ragyogó vendégszereplésnek egy-egy sugara elhatolt vissza, föl Pestre, ahol aztán majd mindenik sajtóorganum elújsá-golja, hogy a Jókainé vendégszereplése valóban mű-vészi esemény.

A *Délibáb* (1853 évf. 612 l.) egyik idevágó híradását már említém, de később is (640 l.) írja: Jókainé Kolozsváron kitűnő tetszésben részesül. A *Pesti Napló* máj. 5-diki számában írja: Jókainé, kit Erdély annyira szeret..., szünni nem akaró taps és éljenzés. közt lépett fel, melynek vihara a régi időkre emlékeztetett. A tisztelet s méltánylat, mit a közönség iránta mutatott, nagy vala, mint illet művészi érdeméhez. Játékát oly csend kísérte, hogy suttogása a legtisztábban hallható vala s a tapsviharak szemben ezzel a legnagyobb ellentétül törtek fel. Többször kihivatott s mi mondhatni nem divat: a *dámák is tapsra fakadtak*... Hasonlóértelmű tudósítás olvasható a *Pesti Napló* jun. 19. sz.-ban is: A színészet idéni fénypontja Jókainé ittlétekor volt... A művészetkedvelő nők és ifjuság jutalomjátékánál egész koszoru és üdvözlő versezet-esővel önté el a színpadot és színházat...

Mikor Jókainé férjével jun. első hetében vissza- és hazamegy Pestre, az összes pesti lapok örvendeznek, hogy újra lehet hallani művészi színvonalu drámai előadásokat. Visszatérte után először jun. 10-én lépett föl a *Dalmában*. A közönség nagy örömmel üdvözölte Jókainét, aki már Kolozsvárt kezdte a gyengélkedést s kinek hangja

még most is kissé köhögős volt (*Divatcsarnok*. 1853. 416 és 435 l.; *Hölgyfutár* 1853. 460, 476 l.; *Pesti Napló* jun. 8 sz.).

Akik Jókait erdélyi útjában kísérték.
2. Báró Kemény István.

Érdemes felemlíteni, hogy Jókainé több színpadi újdonságot is hozott magával, mint *Cid*, *Lady Tartuffe*, *Tamás bátya kunyhója* (akkor nagyon népszerű újdonság s Jókainé egyik kedvelt darabja), *Angolul*, *Tisza-háti*

libácska. Ezek közül hármat, mint láttuk, be is tanult a Kaczvinszky társulata s elő is adott Jókainéval. Nehány szerepében még első vendégjátékaiból ismeretes volt (pl. Stuart Maria).

Tény, hogy a Jókai első erdélyi útját felesége kolozsvári vendégszereplése érlette tette s az is, hogy a feleség mostani szereplésének sikere és dicsősége nagy mértékben növelte a férj szeretetét is Erdély iránt s viszont Erdély ünneplő ragaszkodását is. Ha külön-külön jönnek s nem is egy időben, talán akkor is részük lett volna a dicsőségben és vendégszeretben. A kettejük egyesült fénye azonban kölcsönösen erősítette és fokozta a rájuk figyelő erdélyi szemek örvendező ragyogását.¹

6. Kolozsvártól — a Kenyérmezőig.

Jókai ezúttal három napot töltött Kolozsvárt. Május 14-én reggel indult útnak Kolozsvárról Kőváry László társaságában a Kenyérmezőn, Benczenczen lakó gróf Lázár Kálmánhoz. (*Déliab*, 1853. évf. 675. és a *Hetilap* május 14. sz.)

Útjának nevezetesebb pontjai. Első nap: Torda és környéke, Felvincz, Miriszló (A nagyenyedi két füzfa!), Nagyenyed, Csombord. (Meghálás báró Kemény István vendégszerető kastélyában.) Második nap; Orbón, Tövisen keresztül Gyulafehérvár, innen Marosszentimrén és Alvinczen át a Kenyérmezőre Benczenczig, a gróf Lázár Kálmán barátságos udvarházáig. Másnap, május 16-án írja harmadik s nagyon érdekes *Úti levelét* (megjelent a *Déliab* 1853. évf. 731—34. l.).

¹ Jókainéről l. bővebben Váradi Antal: Régi magyar színészvilág. 344—55. l., s az elhunytakor (1886.) írt életrajzokat és elhangzott gyászbeszédeket az egykori lapokban. Bayer J.: A magyar színészet tört. 252 l.

Benczencz, május 16. 1853.

Kedves rokonom!

Sokat írhatnék azon szivességről, mellyel erdélyi hazánkfiái által elhalmoztatám; de attól tartok, hogy ez által oly színben tűnnék fel, mintha az irántam tanusított megelőző szivességet s őszinte barátságot ilyen olcsó pénzzel akarnám visszafizetni; elég itt annyit mondani, hogy bár merre jártam, mindenütt az édes ősmagyar kedély mosolygott elém; akivel csak találkozám, az mind rokon, szivben és érzelemben.

Volt szerencsém Erdély értelmi és nemesi tekintélyeivel megismerkedhetni, s nagy kedvet éreznék magamban elmondani, miszerint Erdélyben a felsőbb arisztokrácia körében nem érzi magát a nemzeti szellem jövevénynek, sőt éppen ott talál legmelegebb otthonára, — ha meg nem volnék győződve a felől, hogy ez magyarhoni főurainknál sem leend másképen, s rövid időn azon kellemes helyzetbe jutandunk, hogy mikor egy főnemest nemzeti buzgalmaért magasztalunk, ez nem fog tíz másnak szemrehányásképp hangzani.

Azon pár nap alatt, melyet Kolozsváron töltheték, bárha azokat mind, kikhez szívem vonzott, nem láthatám is, elég alkalmam volt meggyőződhetni felőle, hogy azon előszeretetnek, mellyel a magyarhoni költészet Erdély földje és népe iránt viseltetik, alapos okai vannak.

Innen Benczenczre kelle indulnom, hol gróf Lázár Kálmán várt reám. Odáig utitársul Kővári László barátom volt szives hozzám csatlakozni, ki Erdély földének minden foltját ismeri, a legtávolabb idők történeti hagyományai.

Kolozsvárt elhagyva Feleken vitt keresztül az út, melynek hegyeiben teremnek azok az óriási kőgombócok, kiknek keletkeztéről nincsenek tisztában tudósaink.

Dél tájon érkeztünk el Tordára, hol utitársam testvérével a beomlott sóaknákat és sóstavakat szemlélők meg; e tavakban semmi élőállat, semmi növény nem terem, csupán meleg nyarakban jelen meg a felszínén valami hosszukás páncélbogár, s egy neme a fekete gyíknak, melyet a hő napsugár a sós iszapból költ ki, s akkor láthatni valami veres, levéltelen, kemény növényt is a parton, mely kék virágokat nyit.

Torda épületei alatt egy más rég eltemetett város sirja fekszik; minden pinceásás alkalmával régi emlékek jönnek napvilágra. Legközelebb a polgármester, kertjébeni ásatáskor gyönyörű Bacchus főket, női szobor töredékeket és kisedet oszlopdarabokat a legtisztább karniolból fedezett fel. A Bacchusfők egyike fehér márvány, a másik alabástrom. A művészi kidolgozás remek vésőre mutat, mindkettő egészen ép, még a főt átszorító szőlőfonadék legfinomabb levelei sincsenek megsértve. Bár ne hányód-nának el, mint annyi nagybecsű műemléke Erdélynek!

Tordán túl terjed a Keresztes-mező. Itt harcolta Decebal utolsó csatáját Traján ellen; a szántó vas mindenütt régi kardok-, sisakokat vet föl. Itt ölette meg Básta Mihály vajdát. Fenn a jobbról látszó hegytetőn van még valami sáncolat, mely az utolsó dák király várából megmaradt.

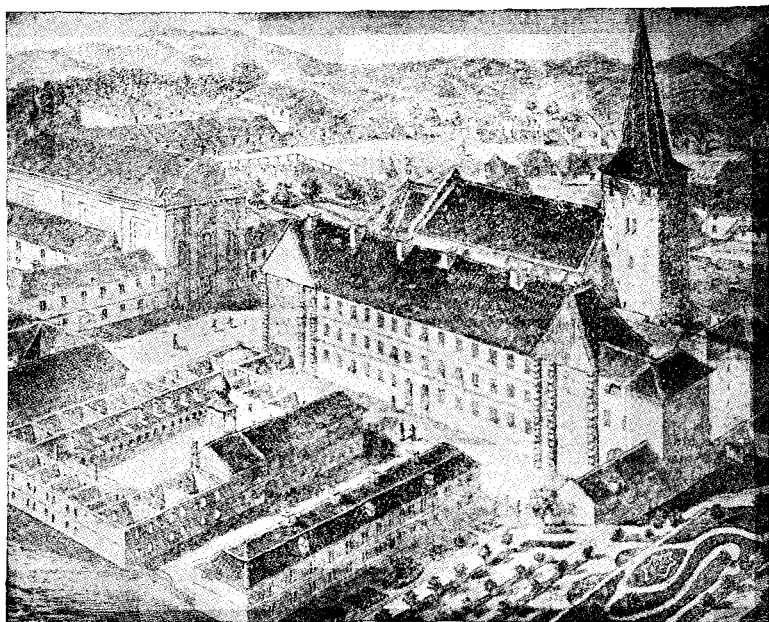
Távolabb a regényes Torda-hasadék képe tűnik elénk. Egy harminc ölnyi széles nyílás, melynek oldalai csaknem egymásba illelenek, s melyről azt tartja a monda, hogy az Szent László csodájára támadt, midőn ellenei üldözik, Isten szétnyitá a hegyet, a ló patkója, nyolc szegével együtt, most is lenyomva látszik a sziklában; odább Kolozsvár felé egy tér fedve van gömbölyű pénzalaku csiga-kövéletekkel, mikről az a rege, hogy midőn Szent László a kunokat üldözi, azok pénzt szórtak a magyarok elé, hogy őket fentartsák, e pénzek váltak Szent László kértére kövé; maig is Szent László pénzének hivatnak...

Most hunyd be szemeidet édes rokonom: Enyed képe áll előtted!

Nagyenyed hajdan gazdag, virágzó város volt, birt tizenkétezer lakóssal és azok mind igen boldog emberek voltak. Itt állt a reformáltak legvirágzóbb kollegiuma Erdélyben, mely híres volt páratlan könyvtára és régiség-gyűjteményéről, de leghíresebb azon nagy szellemekről, kik benne nyerték tudományos műveltségüket, itt volt a megye székhelye és székhelye az értelmesignek; itt talált legelső bölcsőjére minden szép és nemes eszme.

Most — mindezek helyén áll egy csontvázgyűjtemény leégett házakból és minden háznak története egy-egy borzalmas regény, melyet hallani és elmondani irtózat. A képzelet megtagadja a színeket e rajztól, és lelkem fél visszagondolni reá. A házak kilenc tizedrésze romban hever, s legalább felének nincs tulajdonosa, a ki visszajő-

jön azt megnépesíteni; akik haza tértek, sokan befödetlen házaikban laknak, elhelyezkedve a romok között, vagy meghúzzák magukat épen maradt pincéikben; itt-amott látni csak egy újból felépült lakot. A kollegium tetője megmaradt, mert a romboló elem nem bírta vele; a pompás könyvtárak, a gazdag régiséggyűjtemény hová lett? felelnek rá a kapu alatti kormos falak. A megyeház ablakain

Nagyenyed 1853-ban, Jókai látogatásakor.

embermagasságu dudva zöldül elő, az udvarok szépen benöve fűvel; a templomok orgona nélkül, az oltárok díszképeiktől megfosztva . . .

Leverten tértem vissza szállásomra, a látott kép álmolátásnak is iszonyú volna, bármerre vetém szemeimet ugyanazon nyomor, új meg új alakban; — amidőn egyszerre jókedvű üdvözlés ver föl mélázásaimból s feltekintve egy régi ismerős színészt pillantok meg. Mit keressz te itt, te éneklő madár e szomorú vidéken? Bács társasága jött ide az ünnepekre néhány előadást rendezni, s mint mon-

dák, igen látogatott színházaik voltak; nagy áldás az égtől, hogy az emberek feledni tudnak s hogy a sírokon is szabad virágnak nőni. Egyébiránt az itt lakók azt állítják, hogy Enyed már nagyon sokat épült.

Nem bírtam itt maradni éjszakára, mennem kellett akárhová, hogy itt ne legyek, amidőn az udvarias véletlen b. Kemény Istvánnal összehoz; vele együtt éjszakára közellevő csombordi jószágára rándulék át.

Ez is pusztulás színhelye volt, valamint az egész környék. Az erdélyi földbirtokosok legnagyobb része most azon helyzetben van, miben egy amerikai telepítvényes: az első sátorkarótól az utolsó járomszegig mindent újból kellett előteremtenie.

Másnap tovább haladánk. Tövisen megtekintettük Hunyady János templomát, melyet a keresztesmezei diadal emlékére emeltetett. Góth izlésű ódon épület, — a homlokzatára vésett cimer és felirat bizonyítja építője nevét, ki a győzelemadta zsákmányt Isten tiszteletére fordítá. Nem messze innen terül az említett diadal mezeje, most hullámozó kalásszal benőve, hátul a Maros kanyarodása zárja el a tért, ide veszett Mezetbég vert hadának maradványa; úgy elhallgatom a zöld kalászhók susogását, a kék habok mormogását; mit suttognak, mit mormognak a rég elmúlt idők felől?

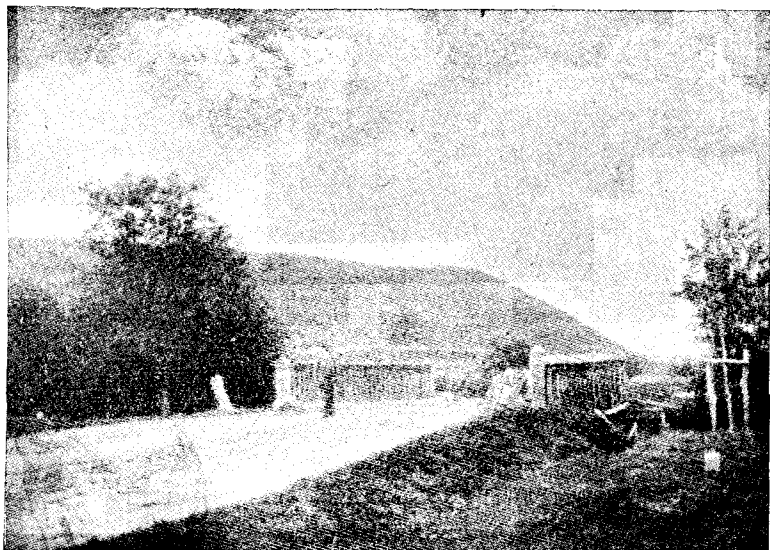
Tovább mind oláh falvak mellett vitt el az út. Szép helyek, költői egyszerűség: négy karó leütve a földbe, az befonva sövényvel, megtapasztva sárral, arra felrakva nagy boglyaalaku szalmatető, melyen egy lyuk van hagyva, ahol a konyha füstje kijőjön. Úgy néznek elő e kedves házak, mintha con amore szivaroznának; utcáknak híre sincs, kiki oda épít, a hova könnyebben leverheti karóit, a házak egymásnak háttal és oldalt fordulva; mindenütt idilli szenny és idealis restség.

Dél tájon érkezénk Fehérvárba. A piacon van egy más mellett két fogadó: egyik a nap, másik Kovács Péterné asszonyomé, kit közönségesen csak Sánta Péternének*) neveznek, de így ne próbálja őt valaki szemtől-

*) Ennek a Kovács-Sánta Péternének különös egyéniségét Jókai külön is megrajzolja a Délibábian (1853. é. 794. l.), a Magyar Népvilág c. cikksorozatnak a magyar korcsmárosokról szóló részben (9. sz.) Jókai éppen ez útja tapasztalataiból kiindulva tíz korcsmáros-típust különböztet meg. Jóizű humorral festi a literatust, a tekintetes, az izraelita,

szembe hívni, mert meg nem marad előtte. Mint mondják igen jó magyaros ételeket főz, de csak akkor ád belőle, ha tekintetes asszonynak szólitod s kedvében tudsz járni. Ez úttal nem lehetett szerencsém kísérletet tenni vele, mert a Naphoz szálltunk.

Délután meglátogatók a várat, melynek díszes portáléja VI. Károly király alatt épült, a mellék bástyákba

A nagyenyedi két fűzfa helye.

egy művészi faragványú szobor töredék s több római emlékmарadvány van befalazva.

Ez úttal időm kiszabott rövidsége miatt csupán a templomot volt alkalmam megtekinthetni, mely belül sokkal nagyobb szerű alakot mutat, mint kívül. A padlatba fejedelmek és püspökök síremlékei vannak lerakva, mikről az írás a rajtajárás miatt jobbadán lekopott; de még mindig áll négy nevezetes históriai emlék benne. Egyik Hunyady

privát, veszett, magyar, örmény és a székely korcsmárost s külön Sánta Péterné asszonyomat, ki valóban eredeti fogadás lehetett, ha Jókai még ismeretlenül is ennyire érdekesnek találta. Egyébként is a *Déli*báb, valamint később a Vasárnapi Ujság sok apróságot és adomát közöl Jókaitól (részben név nélkül), amit Jókai ez útja közben hallott és gyűjtött össze.

János koporsója, másik fiáé Lászlóé, harmadik Izabella királyné, negyedik János Zsigmond ravatala. A két első gránit, a két utóbbi szürke márvány. Hunyady János kezében kard volt, melyet egy rabló rác elorzott s Orsi Péter győri kapitánynak vitt ajándékba, de Orsi levágatta a szentségtörő kezét s a kardot a Dunába vetteté, hogy szentellen kezekre ne jusson többé. László egy oroszlánon áll egyik lábával, mindkettő egyszerű magyar öltönyt visel. A más két koporsó pompás, nagy gonddal készült mű, mind a felyül fekvő alakok, miknek arcai ugyan le vannak zúzva, mind az oldalhant reliefek a XVI. század legmesteribb felfogásával vannak tartva. Nemzeti muzeumunkban ily becses kincsek nem léteznek. A bennök tartalmazott hamvakat a régibb harcos idők alatt kiszórták.

Érdekes e levéllel kapcsolatban a tordaiak kedves duzzogása azért, hogy Jókai csak úgy átfutott városukon (a Tordai-hasadékot is most csak messziről látta) s nem adott alkalmat, hogy a tordaiak ünnepeljék... Szomoru vagy legalább is sajnos hír — írja a *Hetilap*-ban (1853. 278.) a J... a aláírásu levelező —, hogy Jókai Mór városunkban utazott át innep szombatján (14-én). Sajnosnak pedig azért nevezzük, mert általános kedvetlenséget hagyott maga után a társaskörökben. Okát méltányosnak is mondhatni, mivel Jókai csakis futólagosan tekintte szét városunkban; de aminek oka ismét menthető, mivel mi tudjuk, mily rövid időre rándult a több időt igénylő Erdélybe. Ha pedig Jókai nem hiszi, mit iránk, jöjjön és lássa meg s maga nem fog csodálkozni, ha mondjuk, hogy maga magát fogja irigyelni látván, hányan vannak, kik őtet látni óhajtják.

Egyébként az út Kolozsvártól a Kenyérmezőig majdnem maga az egész Erdély hagyományaival, szomoru és dicső emlékeivel, természeti és néprajzi változatosságával. Hogy ez mennyire gyarapította a Jókai képzelőerejét, költészetét, mutatja a Nagyenyedi két fűzfa, amelyet ez útja után közvetlenül írt meg s adott közre a Délibábnak (1853. jun. 26 sz.). Amit a személyes tapasztalat és közvetlen szemlélet tárt föl a Jókai geniusának, azt utítársa és barátja,

a tudós Kőváry László figyelmeztetése, magyarázata egészítette ki. Kővári csakugyan ismerte Erdélynek minden kövét, fűszálát, mondáit és történetét. S Jókai keresve sem találhatott volna nála hasznosabb és megfelelőbb Ciceronét. Kőváry már ekkoráig több könyvet adott ki Erdélyről, Erdély történelméről. Elgondolható, hogy mily jó kedvvel beszélhetett útközben a kapcsolatos történelmi eseményekről a reá figyelő s szinte szomjas képzeletű költő-barátjának.

Egyáltalán elmondható, hogy Jókainak különös szerencséje volt abban is, hogy kik voltak vendéglátó házigazdái s kik voltak utitársai. Gróf Kemény Sámuel-ről már említettük, hogy az erdélyi irodalom és tudomány mecenássza, maga is tudós és művelt fő, akinek különösen nagy érdemei vannak Mikó Imre mellett az E. M. E. létrejöttében és megalapításában. Nem kevésbé érdekes egyéniség báró Kemény István, Jókai enyedi, illetve csombordi házigazdája. Politikus és történetíró, különc és jószívű jellem, mint a Kemények általában. A szabadságharcban sokat áldozott, és sokat szenvedett. *Das schwarze Buch* c. könyvében a 48—49-diki alsófehérmegyei véres eseményeket ismertette. A könyvet, noha maga a szerző Schwarzenberg hg. osztrák katonai kormányzónak is kezéhez juttatta, elkobozták. Úgyhogy csak 1876-ban jelent meg magyarul. A megmentett eredeti német kiadás egy példányát Jókai Keménytől ajándékba kapta, megőrizte s még évtizedek múlva is hivatkozik rá, (l. az *Egy az Isten*-hez csatolt jegyzeteket. Nemz. kiad. 27 köt.). Kemény István egyébként is érdekes jellem; az enyedi Bethlen-kollegium főgondnoka s a szegény diákok egyik legbőkezűbb patronusa. Az ő szájából egy nem igaz szót sohase hallott senki, írja róla személyes ismerőse, Szász Károly (Vasárnapi Ujság 1881. 39. sz.).

Benczenczi házigazdája, gróf Lázár Kálmán, hasonlóképen nem közönséges személyiség. Családjából szintén több tudós és költő, katona és politikus került ki. Maga

Lázár Kálmán önként — a Dembinszky seregébe állva őrnagysággig vitte. Világos után Törökországba bújdokolt, de a honvágy hazahozta. Rövid ideig kétszer is fogságot szenvedett Temesvárt és Kolozsvárt. Gazdálkodással, még inkább költészettel* és természettudományokkal foglalkozott. S ez a foglalkozása nemcsak érdeklődés volt, hanem komoly tudomány is. Bizonyítéka az, hogy kiadott állattani műveinek méltánylásául az *Akadémia* levelező tagjának választotta. Főművei: *A lég urai* és *Hasznos és káros állatainkról* nagyban hozzájárultak a múlt század második felében a művelt közönség és az ifjúság természetszeretetének és ismereteinek gyarapításához. (L. Szinnyei: Magyar írók, VII. 915—922. és a Beöthy képes irodört. II. 523—41.)

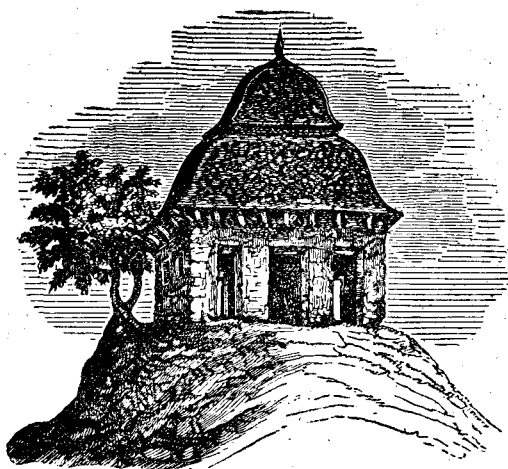
- Míg a Kőváry és a Kemények előadása a regéket, a mondákat, Erdély történetét elevenítette meg Jókai számára, addig Lázár Kálmán főként Erdély köveit, növényeit, természeti szépségeit.

5. Jókai a Székelyföldön.

Miután Jókai a Lázár Kálmán és a Kőváry társaságában jól megnézte a Kenyérmezőt és környékét (*A magyar nemzet történetében* a kenyérmezei diadalnak Jókainál szokatlanul pontos topográfiája van!), egy napi ott időzés után folytatta máj. 18-án útját visszafelé Fehérváron, Enyeden át Marosvásárhelynek s be a Nyárádmentén a Székelyföldre. Most már a társaság felszaporodott; Kőváryn kívül elkísérte mindenüvé Jókait gróf Lázár Kálmán feleségestől. Meglehet, hogy visszatérő útjában Kőváry elválva a társaságtól visszajött Kolozsvárra; de az sem lehetetlen, hogy együtt maradt legalább Kelementelkéig, ahonnan Jókai a következő *negyedik* útleivelét írja — kelet nélkül —

* A Vasárnapi Ujság (1858. évf. 573 l.) szerint: „gróf Lázár Kálmán oláh népmeséket és dalokat gyűjtöget s azokat nemsokára kiadni szándékozik.” Sajnos, gyűjteményének további sorsáról nincs tudomásunk.

(máj. 19 v. 20). Kelementelke t. i. úgy lett egyik állomás a Jókai útjában, hogy a Lázár Kálmán felesége az itt, Kelementelkén birtokos *Simén* családból származott. Így aztán Jókai Lázár Kálmánékkal mint barát és vendég tulajdonkép a Lázárné, *Simén* Amália szülőfalujába, a *Simén* család otthonába ment. Talán Kőváry is együtt maradt a társasággal, hisz ő is ismerős volt Kelementelkén: fiatalabb korában huzamosabb ideig tartózkodott épen a *Simén*-családnál.

A kenyérmezei emlék.

Jókai rajza.

Kelementelkéről írta Jókai negyedik Uti levelét, amint következik:

Kelementelke.

Kedves rokonom!

Benczenczen Lázár Kálmán barátomnál valék szállva, s az ő és szellemdús szép nejének társaságában tölték egy napot. E falu alatt van a Kenyérmező, most igazán *Kenyérmező*, mert a legszebb kalász hullámszik rajta, de hajdan csontok mezeje. E helyt verte tönkre Kinisi a török tábornok, s az országos diadal emlékére oszlopos ív emeltetett a sikon; a falu alatt pedig áll egy magas

halom; e halom a csatában elhullott ellenség összehordott csontjaiból támadt, melyre később kápolnaszerű épületet raktak, annak belső oldalait pedig tele írta vad versekkel valami szelid póéta. Az oláhok levakarták e verseket; ez volt a legártatlanabb pusztítás, melyet elkövettek.

Másnap Kálmánnak és kedves nejének társaságában útra kelénk a székely föld felé. Utitársul egy kis hat éves fiú, Ugron Lázár, Kálmán sógorának fia volt velünk. Tudod, hogy én miért szerettem a kis gyermekeket oly nagyon? Itt is eggyel több alkalmam volt meggyőződhetni a felől, hogy az utánunk következő nemzedék sokkal jobb, mint mi voltunk az ő idejökben.

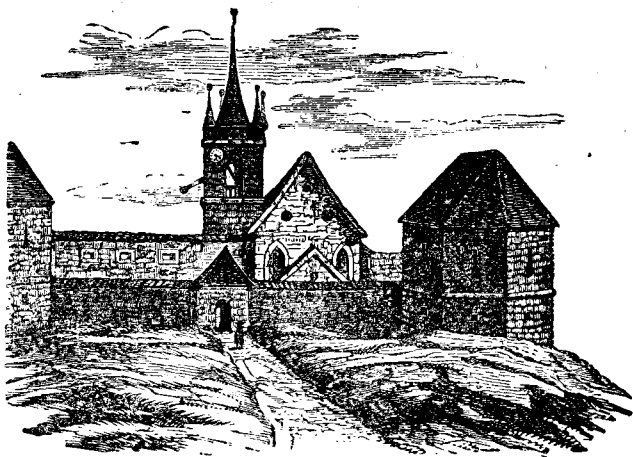
Még egyszer át kellett mennem Enyeden és Fehérváron, hogy a székely földre jussak, még egyszer kellett látnom azokat a haragos mogorva arcokat, mik szemökre huzott kalappal öklelő tekintetet hánynak a keresztül utazóra; és azokat a leégett házakat, miknél csak a le nem égettek szomorúbbak; az ember nem tudja melyiket sajnálja inkább, azt-e, melybe az eső beesik, vagy azt, melyben a füst benn marad? Végre egy jótékony zápor fátyolt von az egész tájra, s a túlán kisütő nap kedvesebb panorámát világít meg.

Még a levegő is könnyebb, a mint a székely földre lépünk. Az egész táj képe átváltozik, a girbegurba mezőség helyett, erdős ligetes hegyek következnek, a faluk sűrűn egymáshoz közel, a házak rendszeren építve, csinos fa és cserépszindelyekre, mik hegyesen végződve olyformán tűnnek elé, mint az armadilla pikkelyei; a házak elején deszkakerítés, az ajtók felett nagy csőtartó ereszek, néhol oszlopos kioszkszerű emelvények, szépen cifrára kifáragva, az ablakok szellősek, farácsozattal ellátva, mik mögül nyíló virágok tűnnek elé, az utak olyanok még a falun keresztül is, mint a palló és mindenütt: úton, útfélen, kapuk alatt és ablakokon vidám mosolygó arcok tekintgetnek az utazó elé, ki nem győzi viszonzni a minden oldalról jövő szíves üdvözlést; ha megáll, körül fogják, kérdezik, utasítják, ha az utat nem tudja, elkísérik, s ha meg akar szállni, erővel huzzák házaikba.

És e házak belől épp oly csinosak, mint kívül, tükörtisztaság uralkodik a szobákban, minden ablak tele virággal, a gerendák befűzve friss ágakkal, hogy a szoba úgy tetszik, mintha egy leveles szín volna, a magas lába-

kon álló kandalló padkáján ott a falusi könyvtár, az évről-évre eltett kalendáriumok és az énekes könyv.

Dél tájon értünk Marosvásárhelyre ; a szakadó zápor megzavart a város megtekintésében, csupán a várat és a benne levő ref. templomot rajzolhattam le számodra. A vár, mint rendesen minden középkori várkastély Erdélyben négy emeltebb donjonbul áll, melyeket kettős sáncfal köt össze, a templom is a szokott sajátságokat tünteti fel, a hosszú toronytetőhöz négy kisebb tornyocska rágasztva. Ilyenek kivétel nélkül az erdélyi középkori várkastélyok, ilyen a radnóthi vár is, hajdan fejedelmi lakhely, melynek portaléja felett ott áll még a Bethlen cimer, egy vasból öntött koronás kigyó a háztető csupján felkanyarulva, szájában tart egy aranyalmát. Most tisztí lak.

Marosvásárhely.

Jókai rajza.

Estére Kelemen telkére értünk, hol S-nő asszonyság urilaka fogadott bennünket, s másnap itt maradva, volt szerencsém megismerkedhetni b. H. József* urral és szép kedélyű lelkes nejével ; itt találtam legelőbb mintáját a hajdani erdélyi háztartásoknak, mert köztünk mondván, a hol eddig jártunk, ott egy koppantó sem maradt meg a

* Ez a b. H. József = báró Henter József, a báró Henter családnak utolsó tagja, cimerfordítója. Érdekes, sőt külön személyiségéről l. Kőváry László: A millenium századában Erdélyben kihalt főúri családok stb. Erdélyi Múzeum 1901. évf. 551—2. l.

régi felszerelésekből; — itt még minden megvolt a maga ősi szépségében. A falak tetőtől talpig nagybecsű képekkel, olajfestvényekkel s ritka acélmetszetekkel fedve, a régi pompás rococo órák mesterséges gépezeteikkel, sajátos cifráikkal a mahagónival és elefántcsonttal kockázott asztalokon, vagy tarka márvány emelvényeiken; az előteremben a kedvenc agarak, mik az erdélyi uri létnek ép oly elmulthatatlanul kellékei, mint a spanyolnak a köpönyeg: nagy kalitokban éneklő madarak; tovább igen érdekes ritkaság-gyűjtemény, ősi ereklyék, antik szobrok, ritka fegyverek, óraművek és nummismatika, minőket ivadékról ivadékra gyűjtött minden erdélyi család. Köztük nagy érdekléssel bírnak egy középkori imádságos könyv, melynek minden szakasza elé egy a legnagyobb művészek remekeiről másolt acélmetszvény látható, e művészet akkori tökélyének igen kedvező tanúságául; továbbá Barcsai Ákos ezüst mosdótála, melyen a víztartót egy ágaskodó szarvas képezi, nagy gonddal készült alakokkal kiverve; az urilak hátulsó csarnoka üvegházon végződik, mely telve van melegéghajlati növényekkel, körül diszló narancs és citromfák, miknek egyik ága még virágzik, a másikat aláhuzza az aranyló almák terhe. Ilyenek lehetek azelőtt a többi erdélyi urilakok is.

Míg a lelkes úrihölgy szívessege otlétünket kellemessé varázsolta, a tisztelt házi úr azalatt elkészíté számunkra a tervet, mely szerint a legrövidebb idő alatt a székelyföldnek mennél több érdekes pontját megláthassuk. E szerint meglátogatandjuk Erdély legregényesebb helyeit: az almási barlangot és a szent'Anna tavát, a tréfás Oláhfalut, felmegyünk Csik-Szeredáig s onnan keresztül Háromszéken Brassóba.

Addig isten veled.

J. M.

Kelementelkéről indulva máj. 21-én este érkezett Jókai Székelyudvarhelyre gróf Lázár Kálmán és felesége kíséretében. Az estét és az éjszakát a gróf Lázár Kálmán sógoránál, Ugron Lázárnál töltötte Szombatfalván, (Ugronné, Simén Róza, a Lázár feleségének édes testvére). Másnap Budvárát és Csonkavárt nézték meg s aztán tovább a homoródalmási kőbarlangot. Mit gondolt — kérdi a *Hetilap* B. jegyű székelyudvarhelyi levelezője (1853 évf. 286 l.) —

a festőileg szép kilátással biró sziklatetőn, hol hajdan a rabonbán főnökök sasfészke állt? mit érzett a nagyszerű romok fölött, melyeknek kődarabjain e nemzet egykori büszkessége megtörtött? Olvasni fogjuk majd varázsecset-jének lélekemelő rajzaiban. Őszintén sajnáljuk, hogy körülményei kényszerítették ennyire kalmárkodni az idővel. Szerettük volna hosszabban látni (akárcsak a tordaiak panasza) irodalmunk fáradhatatlan bajnokát s vendégszeretetünk melegével átölelni őt . . . Isten vele, bármerre jár! Legyen neki regényes kis hazánk, mi szorgalmas méhnek a virágos mező: térjen bércei közül dúsan rakodva honába. Isten vele!

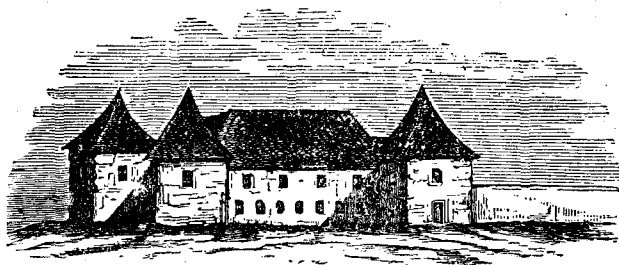
Az ötödik Úti levél ép ezekről szól.:

V.

Homoródalmási barlang.

Minél tovább haladunk a székelyföldre, a táj annál regényesebbé válik, midőn *Korond* felett a magas *Kolonda* hegy ormára feljutottunk, egy panoráma áll előttünk, melynek elragadó szépsége leigáz szívet és lelket . . .

Alant a félig nyílt völgyben öt falu látszik egymáshoz oly közel hogy szinte egynek vélhetnők, ha tornyaik el nem különböznék: a gyümölcsös kertek szelid zöldje,

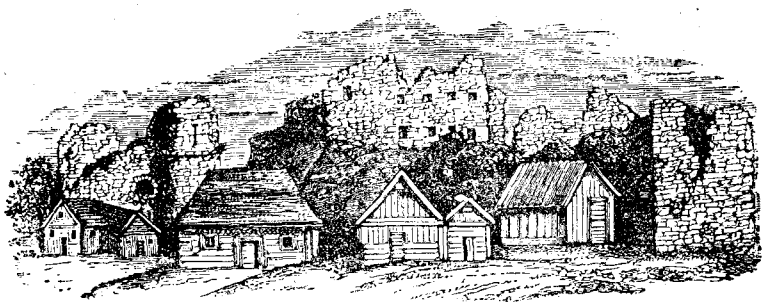
A radnóti kastély.

Jókai rajza.

melybe e fehér házak bemártva látszanak lenni oly kellemes árnyéklatot képez a völgyteknő kalászos oldalaihoz, mik mindig tágabb kört nyitva, a távolban a havas bér-

cek kékes kőrajzait engedik láthatni. A nap épen le-
menni készül e havas bércek közé, az arany ködfátyo-
lon keresztül, melyet sugaraiból a völgybe szőtt, a falvak
kékes füstje emelkedik; az ünnepies alkonycsendet egy
folytonos mélazugás hatja keresztül; száz és száz apró
patakok zuhogása az, melyek alant az Olt habjaiba ve-
gyülnek, s a csendes falvakon keresztül tombolnak, a vi-
dám házikók küszöbeibe mosva hűs kristálytisza habjaik-
kal, s a mint a hegytetőről egy-egy kis darab vízfolt meg-
látszik, az alkonyég sugarainál úgy tűnik elő, mintha száz
meg száz tükördarabbal volna behintve az egész ked-
ves völgy.

És midőn a gyönyörű kép a lelket elragadja, eszünkbe
jut a múlt, hogy e hegytetők itt hajdan lórmás várakat
emeltek, miknek romjai maig is ott vázlanak felettünk, ott

Az udvarhelyi vár.

Jókai rajza.

Firtos vár, Rapsóné vára, Kadics vára, és minden arc,
ki velünk szembejő, egy egy hősnek sarjadéka.

Útközben megtekintők *Parajd sóbányáit*. Már mesz-
sziről megragadják a figyelmet a hegy sötétebb színéből
kivilágló kékecsszürke szirttömegek, mik itt-ott egész rop-
pant bérceket képeznek. Ezek a sóhegyek, kopárok mind
mert a só csak állatot táplál, de növényt nem. Ezeknek
egyikében van a sóbánya, melyből a székelyek a leg-
könnyebb szerével, fa ékekkel feszegetik fel a sót. Az
egész hegyláncról bizton ellehet mondani, hogy merőben
e nemes ércből áll. Nemes ércnek nevezhetjük, mert ez
az egyetlen egy ásvány, melyet meg lehet enni.

Makfalván felkerestük *Dózsa Dani* költő barátunk
lakását, kit azonban nagy sajnálatomra nem találhaték

honn, s így ezuttal nem láthatám Erdély egyik legszebb tehetségű s költői lelkületű regényíróját.*

Estére Szombatfalvára érkeztünk, hol U. Lázár úr, hajdan hosszas ideig Udvarhelyszék királybírája, fogadott bennünket s szíveségét oly mértékben engedé éreznünk, hogy saját maga, mint a környék emlékezetes helyein legjáratasabb, vezetett bennünket a tájék történelmi emlékü pontjaira.

Budvár.

Jókai rajza.

Meglátogattuk az ormot, melyen Attila legelső sas-fészke, Budavár állott. Nehány vasaló alaku kő most is ott hever halomban, s roppant gödrök jelölik a leghatalmasabb király palotájának helyét, alant egy középkori kápolna áll; Jézus kápolnája: néhány század előtt a tatároktól üzött székelyek Budvár romjaira vonták fel magukat, s onnan egy székely íjász a sátorban ülő tatár chámra egy nyilat lőtt el a Jézus nevében, mely azt szíven találta. A távolság, melyen a nyíl átrepült, mintegy hétszáz lépés. Azon a helyen építék a lövés emlékére ama kápolnát. E hegytetővel szemben áll a Bágyi vár romja egy vele egyenlően magas ormon, s egy hegyláncolatban fekszik Rika, hol egy roppant kő alá van temetve Attila leg-

E látogatásról I. Dózsa Endre (a D. Dániel fia, az E. I. T. elnöke) cikkét: Jókai és három rózsája. Keleti Ujság 1925. évf. márc. 24. sz.

kedvesebb neje, *Réka*. A síkon zöld kalász hullámszik, a mezőkön virágok inganak, az ormokon fehér felhők húzódnak végig; egykor diadalmas seregek jártak e helyen s délceg úrnők szálltak le üdvözlőkre, talán még most is leszállnak, s ama fehér felhő hozza őket!

Innen leszállva megtekintők *Székelybánya* várát, melynek minden tornyába regény álma van elásva. Az udvaron most tengeri és borsó terem, s a zászlós ormokon a becsületes csizmadiacéh száríttat fehér ruhákat.

Délután átrándulánk a nem messze levő *Homoród* Almás bércei közé, hogy másnap korán megkezdhessük utunkat a híres barlangba, melyben egykor az egész csiki székelység el bírt rejtőzni, s ott védte magát hetekig a körülszáguldó tatár csorda ellen, míg végre mind a megszállók, mind a megszállottak úgy kifogytak élelmi szerekből, hogy az éhhalálhoz voltak közel. Ekkor egy székely asszonynak az az ötlete jött, hogy megsütött egy óriási pogácsát, mely belül hamuval volt pótolva, s azt egy póznán felmutatta a megszálló tatároknak, dacosan kérkedve, hogy nekik még milyen jó dolguk van, mire a tatárok elbusulták magukat és eltávoztak.

Vezetőül a szék hajdani mérnöke szíveskedett ajánlkozni, egy genialis különc, ki a legnagyobb tudományos képzettség mellett a legvégsőbb szegénységben él, és az a csodálatos, hogy neki e szegénység jól esik, s hozzá hű akar maradni, soha meghívást úri asztalhoz el nem fogad, nincs ékesen szólás, mely őt rábirhassa, hogy ételben, italban részt vegyen, a szobában nem lehet rávenni, hogy leüljön, s ha az utcán megszólítják, leveszi a kalapját, úgy kíséri a megszólítót, és semmi könyörgésre fel nem teszi a kalapját. — és mind ez mily éles gúny a világra a tudományosságtól!

Ütközben alig bírtuk rávenni, hogy a szekérre felüljön, erővel gyalog akart jönni, pedig öreg már és összeroskad. Egyszer már annyira elhagyta a világ, hogy a budvári romok üregeiben éjszakázott, de azért nem kért és nem panaszkodott soha. Csupán egy szenvedélye van, és ez a barlang. Ez volt éltének legkedvencebb foglalatossága, ennek üregeit járta, bútta, fürkészte untalan, több hetekig ellakott benne, csigákon, köteleken eregetve le magát a mély, ismeretlen nyílásokba, mikbe emberi szem

soha le nem hatolt, s annyira ismerős annak minden kövével, hogy fákllya nélkül végig tudna benne járni.

Korán reggel megindulánk Almásról, két öreg székelty előre bocsátva, hogy a barlang feljárását, ha netán elromlott volna, megigazítsák. Velünk jöttek e barlangot megszemlélni Lázár Kálmán és U. L. nejei, két testvérhölgy, a székelynők azon mintaképei, kiket maga előtt lát a költő, ha nőket akar rajzolni gyöngéd arccal, erős szívvel, mert valóban erős szív kell ahhoz, hogy hölgyek e barlangba jutásra elszánják magukat. Egy roppant meredek szirttömeg fekszik a *Nagymál* oldalában, a *Hargita* havasai között, melyet köröskörül fog az *Erős* bérc meredek falazata, mindenünnen óriási toronyalaku kőszálak, mik közül a legmagasabb *Csala tornyának* neveztetik, a tatárokkal harcok hősének gyászemlékére, melyről oldalvást esik az *Ugron ürege* és a *lovak csüre*, mind történelmi emlékekkel gazdag helyek; a szűk hegyvált, melyet ekként a Nagymál és az Erős bércefalazata képez, egy rohanó hegyi folyam tölti be, ez a Vargyas vize, mely egy helyen a mindenütt útját álló sziklák alatt eltűnik s a hegy tulsó oldalán tör újra elő egy sziklahasadékból. A barlangnak e patak föld alatti folyásával összeköttetésben kell lenni, mert a hagyomány szerint az ostromlott székeltyek e patakon szökdöstek ki élelmi szerekért, vezetőink egyike most is tudott e patakról regéket. Szerinte e hegy legrejtettebb üregeiben ismeretlen emberek laknak, kik sajátyszerű csónakon beveznek a hegy oldalán s a másikon járnak elő; ott tanyázó pásztorok többször meglepték őket, amint ki és bejártak. Sokszor a kifolyó víz egészen zavaros és szennyes: mintha valamit mosnának benne, pedig máskor kristálytiszt. Odabenn tehát kétségtelenül kincseket ásnak. Mert tudni kell, hogy a székeltyek e barlangban hiszik elrejtve *Dárius kincseit* s akárhány van, ki megesküszik rá, hogy ismerte azt az öreg embert, a ki egyszer egy *nagy vasajtóra* akadt a barlang egyik üregében, de lakatját nem bírta leverni s ahogy visszatért segítséget hozni, nem talált a vasajtóra többé.

Atellenben a barlanggal látszik még azon *kápolna* omladéka, melyben a tatárvezér lakott, midőn a barlangot megszállotta; innen visz két út a barlang felé, egyik a rövidebb, a szirt meredek oldalában, hol csak hátát a sziklának vetve s kezeivel a körepedésekbe fogódzva ha-

ladhat az ember a szédítő mélység felett; másik kerülő út, melyen szekérrel kell vizellenében a patakon felhajtani s akkor a meredek Nagymál bércre felkapaszkodva felülről ereszkedni le a barlang szádához. Az első útról kénytelenek voltunk visszatérni, mert azt a Vargyas megáradása ketté vágta s újra kezdeni a kevésbé veszélyest, de annál fáradságosabbat.

Az emberi kezeztől soha nem irtott őserdőn keresztül haladtunk felfelé, míg az ormot elérve, ott egy hegy vágányában valamin vad vízmosási út nyílt elénk nyolcszáz lábnyi magasban a völgy felett. Az út omló kövekkel s porhanyó földdel, nyirkos falevéllal fedve, sehol egy fa, vagy egy bokor, melybe meglehessen kapaszkodni, csak egy bukás, egy elszédülés s az ember menthetetlenül veszve van, alant a tajtékozó folyam ordít. Férfiszív megdöbbenne ily szédítő képben látva maga előtt a halált, ha háta mögött vidám, névető jókedvű hölgyek hangjait nem hallaná, kik mulatságot csinálnak a veszélyből s kacagva fogóznak kezeinkbe, míg lábaik alatt sikamló az éktelen mélységbe vezető ösvény.

Végre lejutva a szikla párkányzatára, egy bérc mögül kitünve előttünk áll a barlang roppant nyílása, még azon módon félig befalazva, ahogy azt a székely menekvők hagyták. Egy hat öles gerendákból tákoltt hágcsó vezet fel e nyílásig, melyen ég és föld között lebegve kell felkapaszkodni, úgyszólván kézről-kézre adva a gyöngébb nemet, s ekkor előttünk áll a historiai nevű üreg.

Legelőbb egy templomszerű tágas terembe lépünk, melyet még az isten napja világít, innen egy mellékterem tárul elénk, mely a barlang *ablakát* mutatja, másfelől kezdődik a többi üregek sorozata, melyek *négyszáz ölnyi* hosszúságban elnyulva föld alatt, *tizenöt*, egymástól szabályosan elvált szobákat képeznek, minden szoba bejárása a tisztelt mérnök úr* buzgalmából számokkal lévén megjegyezve, hogy a benjárók el ne tévedhessenek.

A harmadik terem volt a *székely nők fekhelye*, itt aludtak a veszély idején a gyermekeikkel együtt; a negyedik teremben állanak a *kőhombárok*, mikben gabo-

* *Fekete Istvánnak* hívták e különös egyéniségű mérnököt, ki a barlangot átvizsgálta, az egyes üregeket megszámoztá, az egészről térképet vett fel s mindezt egy ismertető füzetben ki is nyomtatta. *L. Kóváry L.*: Magyarország és Erdély képekben. II. k. 73 l.

náikat tarták eltéve; az ötödikben áll a szónokszék, melyről papjaik az Isten ígéit hirdeték, a hatodik *stalactit barlangot* mutat, a falak göth boltozata ezüst porral s kristály csapokkal látszik takarva, mik oly csodásan ragyognak a fáklyafényben, a hetedik barlangnál titáni kőfokok vezetnek fel néhány ölnyi magasba, hol a nyolcadik terem feltárulva előttünk, ennek poros padlatán *halomcsontok* vannak lerakva, ó világi ismeretlen állatok agyaras állkapcái, roppant medvefők s különösen egy gömbölyű halomban olyszerű csontok, mint az embereké, csak hogy sokkal kisebb arányuak. A néphit azt tartja a felől, hogy a barlangot troglodithok lakják, vagy mint Almáson nevezik, majom emberek, kik ott élnek, szaporodnak, leskelődnek odvaik mélyéből s ha emberek közeledését veszik észre, hirtelen elbujnak ismét, lábaik nyomát ott látni a porondon, mintha apró gyermekek jártak volna lábújjhegyen. Évek előtt, a monda szerint, egy almási székely ember rá esett ez apró lényekre s egyet elfogott közülök, azt haza vitte, magához szoktatta, a kisedded alak hasonlított valami szőrtelen majoinhoz, durva kérgű bőrrel és nagy fülekkel s annyira megszokta már a falut, hogy ma egyik, holnap másik háznál ebédelt, míg egy éjjel társai érte jöttek s magukkal vitték. Van-e valami lényeges e mesében? sem állítani, sem megcáfolni nem érzem magamat elég erősnek: a természettudományok emlékeznek valami barlanglakó félemler fajról, s e csonthalom itt a barlangban gyanítani engedi, hogy sok van még a föld alatt, amiről a bölcsek semmit sem tudnak.

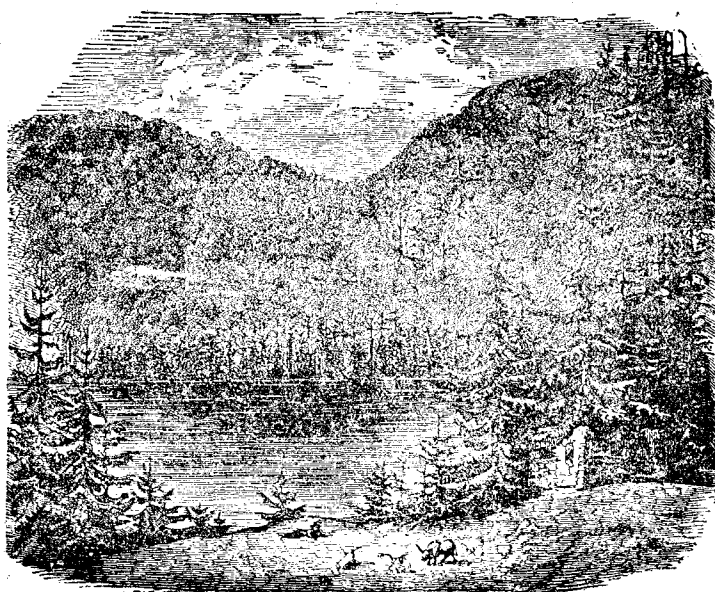
A kilencedik terem közepéről látni egy roppant nagy *lefüggő követ*, mely mint egy óriás csillár, vagy szőlőfürt, a meredekből csügg alá; a tizedik terem szurok fekete-ségű sárral van tele, mely a terem padlatáról rajonként egymásba kapaszkodó denevérek maradványaiból hegyekké tornyosult; s már szinte elzárja a tizenkettedik terem bejárását, itt volt az emlékezetes *vasajtó*, melyet a székelyek maig is keresnek; a terem ajtaja már oly alacsony, hogy meg kell görnyedni az átmenetkor, s a következő teremből ismét szűkebb nyíláson át csúszhatni a tizenharmadikba, melyben elszörva terem az *achát* és *carniol*; a tizenötödik teremben van felírva *Wesselényi Miklós* neve.

Itt hallatszanak csodálatos hangok, mintha a földfelletti kutyák ugatása, és kakas kukorikolás hallatszanék ide

alá, mit a földalatt elzúgó patak tombolása s a bak-denevérek viaskodása okoz, mely érzékcshalódás azt hiteti el a lakókkal, hogy e helyen a *csíki* kutyák és kakasok szavát lehet már hallani.

* * *

A hatodik (és sajnos : utolsó) Úti levél a *Szent Anna* tavának és környékének leírása (Déliab 1853. évf. 796—798. l.). Ez az úti levél a legismertebb. Iskolai olvasókönyvekben, honismertető művekben vagy úti kalauzokban a

Szent Anna lava.

Jókai rajza.

Szent Anna tavának a leírásául rendszerint Jókainak ezt az úti levelét szokták közölni. Méltán, mert ez a levél akár a kép szemléletességét, vagy akár a táj keltette költői hangulat megkapó üdeségét annyi művészettel fejezi ki, hogy a Jókai leírásai között is a legszebbek közé tartozik.

VI.

Szent Anna tava.

Kedves rokonom !

Erdély legköltőibb helyét láttam.

Vannak nagyszerűbb, pompásabb, elragadóbb látványok Erdély tájai közt, de oly magasztos alig lehet több, mint a Szent Anna tava.

A legrégibb időkől a legújabbig szüntelen vallásos eszmék Sion-köde lebegett e táj fölött, ez volt a rajongók, az ihlettek Libanonja, ami Izraelnek az olajfák hegye, a hindunak a gangesi szent völgy, az északi skandinávnak az Igdrasill árnyéka alatti magány, s a hellén költészet arany árnyképeinek a Tempe, az Erdélynek a Szent Anna tava.

A mint a tusnádi regényes fürdők jöltevő nimfájától búcsút veszünk, balra napkelet felé óriási bércek birodalma terjeszkedik elénk, melynek utolsó ponkjai messze Kézdivásárhelynél végződnek ; a térkép nem mutat-e helyen sem falvat, sem majort ; ösrengeteggel koszoruzott hegyek feküsznek egymáson, miket mindkét felől elkerül az országút, vadászösvényeknek hagyva az ősvadont, mely most járatalanabb, mint volt ezelőtt kilencszáz évvel, mikor még azoknak a váraknak urai éltek, mikén most az a vad fa terem, melyet a vihar vet s a vihar tép le.

Egyikén e vadon ösvényeknek megindulva, két meredek bérc között haladunk szüntelen felfelé, miknek aljában tajtékzó hegyi folyam tombol ; szédület letekinteni rá. Félóra múlva elhagynak bennünket a szelidebb éghajlati fák, a bükk és tölgy, s kezdődik a fenyvesek országa. Óriási szálfák nőnek elő a szirt meredékéből, földig eresztve sötétzöld lombpalástjukat, s ott, hol a sötétzöld a földet éri, körülnöve kék havasi nefelejts-el ; mindig odább, mindig feljebb még vadonabb lesz a vidék, emberi kéz soha nem irtja itt a fát, a mint a N e m e r e szele töveikből kifacsarva egymásra döntögette a roppant faderekeit, azon módon ott rohadnak, benőve futóvirággal, és csoda-

alaku gombákkal ; egy-egy roppant szál fa keresztül bukott a hegy vágáson s míg töve az egyik hegyormon maradt, hegye a másik hegyormára feküdt, s úgy képez veszélyes hidat az üvöltő hegyi folyam felett. A tavaszt itt a nyár kezdi, s az ősz végzi be, a hó még ott van a sötétebb fák árnyéka alatt, míg a verőfényjárta helyeken dúsan tűnik elő a havasi flóra ; más virágok ezek, mint mik oda alant tenyésznek, a fenyőerdők balzsam-illatában, a gyan-tával itatott sziklás földben ; a szárazabb helyeken a törpe rózsza és a rózsaszínű gyopár virul, nedvesebb helyen egy neme a legpompásabb ranunculusnak, mely nagy összehajló szirmaival annyira hasonlít a rózsához, hogy méltán hívja a köznép pünkösdi sárga rózsának. Néhol pompás tarka orchisok tűnnek elő, egy neme az epipactisnak akkor kezdett virítani, melynek minden virága oly alaku, mintha egy-egy madár ülne benne ; de legkedvesebb találmány volt egy szép példány cipőcim (*Cypripedium calceolus*), melyet vezetőnk lelt, a virág négyes szétálló szirma sötétveres s a messze kinyúló papucs alaku vitorla aranyzín. Bármely kertnek díszére válnék.

Végre mintegy négyezer lábnyi magasba kapaszkodva fel, sik tér nyílik meg előttünk, mintha egyenesre vágták volna a hegy tetejét, s egy lapály tűnik elénk, melynek első látásra, oly szomorú, oly aggasztó tekintete van, hogy az ember megdöbben, maga sem tudja miért ?

Az egész tért valami zöldesbarna sűrű moha fedi, melyből csoportonként állnak elő a csáténemű sötétzöld füvek zsombékjai, az áfonya és medveszőlő itt ott berkeket képez, melyekből hús, harminc lépésnyire áll ki egy-egy csenevész szomorú lúcfenyő.

E helyt hívja a köznép a k o k o j c á s n a k, és azon aggály, azon borzalom, mely az első tekintetre meg-lepi az embert, közös minden emberrel, minden állattal, mert e hely halálos veszély helye, alatta feneketlen víz van, ha ember vagy állat ez ingadozó mohos felszínre

lép, a moha lesüpped alatta, és őt elnyelik az ismeretlen szövevények. Ösztönszerű irtózáttal haladtunk végig ez átkozott hely partján, s midőn a fölötte álló hegytetőre jutva, még egyszer visszatekinténk rá, tündéri látvány állt viszont előttünk : két-háromszáz apróbb-nagyobb gömbölyű tengerszem, mint megannyi csillag ragyog a veszélyes bérci ingoványon, miknek hatása leírhatatlan. Az ember a tündéreket véli látni, kik tengerszemeikből feljönnek, hogy a halandót a vészes sikra csalják.

E bérceken túl fekszik a Szent Anna tó.

Háromezer lábnyi magasan a tengerszín felett, köröskörül ezer kétszáz lábnyira feljebb emelkedő bércek által képzett medencében, vad erdők árnyában terül egy gömbölyű nagyszerű tengerszem, melynek körülete egy negyed-rész mérföldet meghalad. Sima tükörlapja sötétzöld a bele néző erdős bércektől, a legnagyobb vihar sem ingatja azt meg, hab sem fodorul rajt. A körülfekvő bércek ide forduló oldalát cser és bükk fedi, míg a tó partján körül, roppant fenyők emelkednek, mintegy sötét rámába fogva az ércvilágu vízlapot.

Az ünnepélyes csend, mely a szívre száll, midőn e völgybe lépünk, érzelmekre tanít bennünket, melyeket nem érezünk soha, melyeket talán tagadtunk. Itt e szent magányban, távol minden emberhangtól, oly közel érezzük magunkat Istenhez. Semmi zaj sem hallik ide ; örök csend uralkodik e kiválasztott völgyben, a körül fekvő bércek elvonják róla a zivatart ; míg saját kiáltásunkat oly csodásan adja vissza a völgy gyűrűjében körülfutó visszhang, mindig feljebb-feljebb emelve a hangot, míg csaknem egy oktávával magasabban halljuk azt hátunk mögött enyészetiesen elzengeni, mint a harangzúgást, mely oly soká cseng a légben, midőn már rég megszűnt szólani.

Letelepedünk a fűben, székely vezetőnk a lobogó tűzhöz ülve elmondja, hogy ama kisedd rom ott a halmon egykor kápolna volt, melyet kegyes szűz építtetett, kinek

álmában szűz Máriának anyja megjelent, és sokáig állt a kápolna, látogatva ájtatos lelkektől, míg egyszer szentelt falait földi szerelem fertőzteté meg, akkor villám csapott bele, és porig leégeté ; sokáig jártak azután a környék leányai e romokat könnyeikkel áztatni, ott elsírtak reggeltől estig, siratva az Isten lakát, mely így elpusztult előlük, míg e században egy püspök újra felépítteté azt, s ismét népes búcsujárásokkal élénkült meg a völgy, összejártak a székelyföld minden buzgó népei, elhozták templomi zászlóikat, körüljárták a csendes tó vizét, szent zsolozsmákat együtt énekelte velük a bérc, a templom előtt kis fa ház volt haranglábbal, abban lakott a zarándok. Ujabb időben elpusztult mindez, — templom, harangok és ének ; csak Isten lelke maradt a táj felett, mert még most is, ki ide leereszkedett, megatva érzi magát azon magas séjtelmekről, miknek áhitat a neve.

Ez alatt fenn a havasi hegytetőn megszólal a méla pásztorkürt elragadó hangja, a lélek gyönyörtől áradoz e fájdalmas édes zenétől, melynek ugyanoly csodás hatása van, mint a harangszónak ; míg ez Istent imádni hív, amaz hazát imádni készl, hogy arccal borulsz a földre és sírsz és nem birsz megválni attól. Ha e hangokat hallád, csak akkor érted, miért szereti a tiroli és a székely oly igen azt a földet, amelyen született ?!

Visszaemlékezünk mi is a história mondáira, és kölcsönösen elmondjuk vezetőknek, hogy ama romok helyén állt az ősi t ű z h a l o m, melyen B á l v á n y o s vár lakói áldozatot hoztak a Hadistennek, midőn az ősi vallást rejtgetve, csak e völgy volt még övék és az a vár, melynek váza a fenyvesek mögött sötétlik : itt esküdtek véres harcot éjszakánként a székely r h a b o n b á n o k vérvilágló fáklyafénynél s ősi hire van e helynek.

Most nem lakik ember a tájon és semmi állat a tóban. Habja tiszta, mint a kristály, sem belőle, sem bele víz nem folyik, és nincs benne egy hal, egy kigyó, egy

béka vagy kagyló sehol; lakatlan az, ámbár iható, mint a forrásvíz.

Gyakran azt regélik, hogy a tó tört hajók darabjait hányja ki felszínére, mely a tengerrel van összeköttetésben: ez rege, mit féltudós emberek gondoltak ki.

Egy órányi távolra innen van Erdély másik nevezetessége: a *torjai kénes barlang*, melynek üregéből halálos kégáz lobog ki, oly fojtó, hogy a fölötte elrepülő madár holtan hull le a légből, belső falai sárga kénvirággal vannak lepve. Belelépni nagy gyönyör, de nagy istenkisértés, a kényszer csiklandó kéjt idéz elő a test érzékeiben, de egy lehellet belőle — és az élet ott végződött.

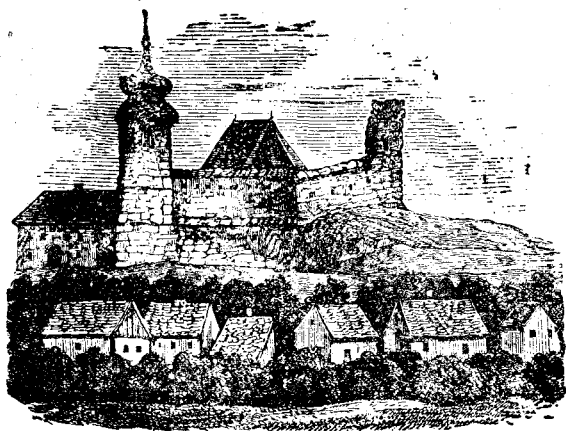
Átellenében merednek *Bálványos vár* falai, haddan az *Apor-család* őseinek megdönthetetlen sásfészske, most még csak azt sem tudhatni, merre vezetett hozzá az út? — Köröskörül minden oldalról uratlan rengeteg, melyben egy napi járatban, bármely irányban indulva sem találni egy gunyhót is.

* * *

A Jókai erdélyi Uti leveleinek érdekességét nagyban növelik a *Jókai rajzai*. Ismeretes, hogy Jókai kitűnően tudott rajzolni, festeni. Atyja, ki maga is rajzolgató, büszke volt fia festőművészeti tudományára. Maga a költő is sok ideig festői pályáról ábrándozott. Komáromban, a szülői házban, Pápán, de kivált kecskeméti diákkorában buzgón gyakorolta is a rajzolást. Kecskeméten sok arcképet rajzolt. Ő volt a diáktársadalom egyik rajzművésze. A kecskeméti társadalomnak sok szép hölgy tagjáról készített arcképet. Petőfit is lerajzolta Kecskeméten. Rajzoló tehetségét most, erdélyi útja közben is érvényesítette. Egy-egy neki tetsző történelmi emléket vagy szép tájat nemcsak leírt, de le is rajzolt. És pedig szintén nem közönséges művészettel. Ott van pl. a marosvásárhelyi vár s benne a ref. templom képe: pontos, szemléletes s jól láttatja az építészeti sajátosságokat is. A Szent Anna tavának a rajza

is annyira szép, hogy az említett művekben ezt is közölni szokták. Mi ezeket a Jókai rajzokat a Kubinyi és Vahot: Magyarország és Erdély képekben (Pest 1854.) c. nagyértékű díszműből közöljük abban a feltevésben, hogy a Jókai Uti levelei és rajzai együttesen teljesebben juttatják kifejezésre azt, hogy Jókai mennyi érdekest, megörökíteni való emléket, szépséget és benyomást talált Erdélyben.*

Minél tovább időzik Erdélyben, minél beljebb hatol

Sepsiszentgyörgy.

Jókai rajza.

a Székelyföld bércei között, annál tömegesebben jelennek meg előtte az annyszor megálmodott Erdély érdekes vonásai. Megfigyelhető a mondanivalóknak ez a kitágulása magukon az Uti leveleken is. Az első, a nagyváradi Uti levélben, még inkább csak humorizál, a kolozsvári-ban az élő nemzedéket dicsőíti, a benczenzi és kelemen-

*Az említett mű II.—IV. kötetének címe: *Magyar és Erdélyország képekben*. Kiadják Kubinyi Ferenc és Vahot Imre, Pest, 1854. A Jókai rajzai a II. és III. kötetben vannak. A *radnóti kastély hapuja* (II. k. 70 l.) és a *homoródalmási barlang* (u. o. 75 l.) rajzát kivéve valamennyit közöljük itt is. Az első technikai okokból maradt ki; az utóbbi azért, mert nem kétségtelen Jókai-rajz.

telki levelekben elmerül a történelmi emlékezésekbe, míg a két utolsó levél már egészen a romantikus Jókai: száguldó képzelete belekap a tájék természeti szépségébe s a beszédes rege segítségével egységes mesébe foglalja össze a geológiát, a historiát, a természet és a népi hagyomány pompázó szépségét. Úgy, hogy az uti levél, mint irodalmi műfaj, már nem is elégséges a költő számára; az uti levél keskeny keretébe nem tudja összehozni azt a sok fantáziaképet, ami barangolásai közben támadt. Tán épen ez: az elmények tömegessége s megkapó üdesége egyfelől, másrészt a megeredt képzelet csapongó szárnyalása, amely az uti levél kereteit szűknek érezte, magyarázza meg, hogy Jókai több Uti levelet nem írt. Mert az kétségtelen, hogy Csik, Udvarhely és Háromszék vármegyéknek a két utolsó levélben említett pontjain kívül még számos része, emléke ragadta meg a költő figyelmét és képzeletét. De az apránként összegyűjtött méz annyira felgyűlt, hogy nem tért el az uti levél műfaji kaptárjába, hanem annak keretein átömölve édesítette meg a Jókai költészetének egyetemes formáját, a mesét. Így szakad meg az Uti levelek sorozata s szélesedik ki és át mesévé. Az átmenet, a kiszélesedés már magukon az Uti leveleken is észrevehető. Az utolsó levélről a további átmenetet jelzi a *Nagyenyedi két fűzfa* és *A háromszéki lányok* c. novellák, amelyek a Délibábnak is mindjárt az Uti levelek megszakadása után s mintegy azok helyett és folytatásaként jelentek meg. (1853.) A további folytatást a *Hargita* c. székely népmonda, *A székelyek* c. leírás, az *Erdélyi képek*, *A magyar nemzet története* (1854.), *A tengerszem tündére* (1855.) és *Az istenhegyi székely leány* (1857.) képviselik. No meg az adomák (Jókai országos nagy naptára 1853., 1854., *A magyar nép adomái* 1856.) s nagyobb regényeinek (Törökvilág 1853.) és egyéb novellák kötetének némely része (Magyar előidőkből 1855. stb.). Valószínű, hogy két nagy székely regényének — *Bálvá-*

nyos vár és a Domokosok (1883.), — valamint a *Mátyás király és Bente úr és a Puskás kalári c. elbeszéléseknek* (1882.) a tárgya is visszanyúlik első erdélyi útjáig, amely tudvalevőleg időben is a leghosszabb, földrajzilag is a legterjedelmesebb volt s ezek mellett egészen politikamen-

Akik Jókait erdélyi útjában kísérték.
3. Gróf Lázár Kálmán.

tes: tisztán művészi érdekű. Későbbi erdélyi útjai — az 1858-diki másodikat még kivéve — rendszerint valami országos vagy pártpolitikai aktualitáshoz kapcsolódnak s így a nyugodt és önkényes költői szemlélődésre kevésbé voltak alkalmasak.

Mindenesetre sajnálható, hogy Jókai további útjáról nem írt uti leveleket. Csík, Háromszék, Brassó, Fogaras, Nagyszeben mind telve vannak természeti szépséggel gazdag történelmi és mondai hagyománnyal. Igaz, hogy ezt a kincset Jókai értékesítette s felhasználta később regényeiben és elbeszéléseiben. De a közvetlen benyomás üdesége mégis csak az Uti levelekből tetszik ki leghatásosabban.

6. Visszatérés Kolozsvárra; a dézsi kirándulás; búcsuvétel.

Kereken két hét múlva, május 28-án, szombaton érkezett vissza Jókai Kolozsvárra körútjából. Elindult volt Tordán, K.-Fehérváron át Benczencznek, hol gr. Lázár Kálmánnal találkozván, vele visszatért s Marosvásárhelyen keresztül behatoltak a székelyföldre. Megjárta Maros-, Udvarhely- s Háromszék nevezetesebb pontjait, meg Brassót Fogarast és Szebent. Ez utóbbi városból aztán egyenesen Kolozsvárnak tartott. Útjában mindenütt a legmegelőzőbb szívességgel fogadták s ennek díjául csak azt köték ki, hogy térjen mielőbb újra vissza, mit ő annival nagyobb készséggel ígért meg, mert Erdély vidékeiben fantáziáját megvalósulva látta. (Hetilap 1853. évf. 277. l.).

Visszaérkezése után vasárnap és hétfőn, ünnepelt nejével együtt vendége volt a kolozsvári jobb családok közül néhánynak, hol a legkedélyesebb kör gyült föl körüle. Hétfőn este Kőváry László kíséretében Dézsre rándult, azonban ma délre vissza várjuk — írja a Hetilap (i. h.), mert városunk műbarátai szíves búcsulakomát rendeztek a csütörtökön tőlünk nejével együtt Pestre távozó tiszteletére.

A dézsi kirándulás oka és célja kettős. Egyrészt látni akarta a várost magát, amelyhez és amely köré annyi érdekes monda szövődik. Másfelől látni akarta a dézsi ref. egyház hírneves költő papját, Medgyes Lajost. Medgyes

Akik Jókait erdélyi útjában kísérték.

4. Medgyes Lajos.

Lajos, a XIX. sz. közepétől kezdve jó nevű lírai költő, ötven éven át haláláig (1894.) volt a dézsi ref. egyház papja. A szabadságharc alatt tollal és tettel tevékeny részt vett a magyarság ügye mellett úgy, hogy fogságot is szen-

vedett, sőt hivatalától is egy időre eltiltották. Tiszta jelleménél s költői működésénél fogva egyénisége az irodalomban már ekkor ismeretes volt és köztisztületben állott.* Az akkori lapoknak, és szépirodalmi folyóiratoknak is buzgó munkatársa volt. A mult költői mondái s az élő költő személyisége egyaránt vonzották Jókait Dézsre, Medgyeshez, akit Petőfi is meglátogatott volt 1849. január végén.

Dézsre menet útjukba esett Szamosújvár, ez az érdekes örmény város. Nem sokáig időzhetett benne Jókai és Kőváry. De megérkezésüknek, s útjuknak híre elterjedt s a vendégszerető szívek itt is ünnepelték a költőt. A napokban utazott át városunkon — írja a Budapesti Hírlap szamosújvári levelezője jun. 10-ről (1853. évf. 782. l.) Jókai Mór, az ismert nevű író s itt is, mint mindenütt, a legszívesebben látott vendég volt. (1876-ban újra járt Szamosújvárt s írt is róla a *Szamosújvári fegyenctelep* c. Őszes művek LXI. k. 326. l.)

Dézsre érkezve felkeresték Medgyest, kit épen a kertjében találtak, munka közben. A két költő és a tudós Kőváry a parochiára menve sokáig elbeszélgetett a város és vidéke történelmi nevezetességeiről. Medgyes Lajos ideális költői lelkét mélyen meghatotta a Jókai személye, barátsága és bizodalmat gerjesztő beszéde.

Medgyes mindezt megörökítette abban a költeményében, amely a Vasárnapi Ujság 1855. évf. 367-ik lapján jelent meg.

* L. Versényi György: Medgyes Lajos. Erd. Múzeum 1895. évfolyam.

Emlékezés Jókai látogatására.

(Deéz, 1853.)

Ép kertemben kapálgaték,
Midőn hozzám jövé :
A lantnál — úgy gondolkodám —
Most jobb a kapanyél.

S Csicsóvárát és távolabb
Cserhalmot mutatám,
Honnan a hon őshírneve
Romokban néz reám.

Megnéztél mélyen, hosszasan,
Csak nevem ismeréd ;
A nagy multból egy fennmaradt,
Egy roncsolt töredék...

S te ennyi szent helyek között
Irigyléd lakomat :
Mint ki jár rejtett kincseken,
S nem tudja, mi van ott.

Hozzád futék, kezét fogánk,
A két hon gyermeke,
S szemünkéből, nem tudom miért,
Nagy könnycsepp görgö le.

És feddél, hogy mért hallgatok,
Lantom mért dobtam el :
„Szőjük be a sötét jelent
A multnak fényivel.

Kisdéd szobámba vittelek,
Hol egyedül lakom ;
Melyet Árpád építtetett
Az ősi várfokon.

Amely nemzetnek ajkain
Dicsőség dalja él,
Sírjából az, mint a phönix,
Szebb fényben újra kél.

És ablakomból bámulád
A roppant kőpadot,
A hét vezér a harc felett
Ahol tanácskozott.

Mint éj, a csillagezred
Amelyre leragyog,
Nagy hősein a honfiszív
Új lánggal fellobog...

És bámulád az oszlopot,
Hol az első sereg
Háromszor Istenhez rivált,
Hogy e hont nyerje meg.*

— — — — —
— — — — —
Te mondád : Kaliforniánk
Az érzésben vagyon. — —

Körül oltárként állanak
Tömör szírtlábakon
A Rózsa-, Béla-, Hubahegy
Regékkel gazdagon.

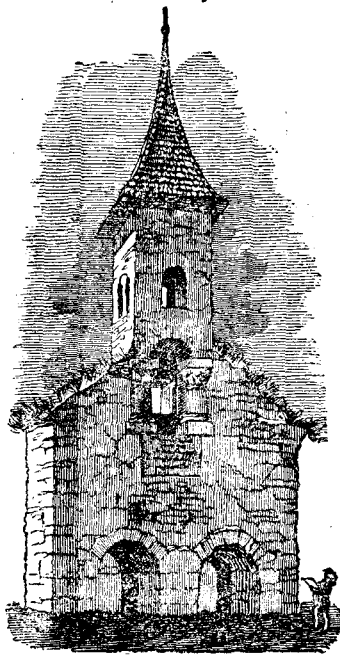
Kolozsvárig kísértelek ;
Ott nőd is láthatám,
S melyen ezüst tollat nyertél,
Voltam a lakomán.

— Másnap mentél... s nem félhet az
Az új veszélyitől,
Ki művésznőt visz karjain
S ezüst tollal repül.

De nemcsak Medgyes, hanem egész Dézs felvillanyozódott a hirre, hogy Jókai megérkezett. Társas életünk — írja a Hetilap (1853. évf. 302 l.) — szokott egyhanguságából a napokban kiemelkedni látszott ; lelkünk rugékonyságát s kedélyünk villanyosságát, mit az élet sokféle bajai gyengíteni szoktak, egyidőre visszakapta, mert egy

* Ter clamat deus liceat hac tellure potiri ! (Főirat az oszlopon.)

kedves vendéghez volt szerencsénk a mult kedden, Jókai Mórhoz, az ünnepelt íróhoz, ki Kőváry Lászlóval jöve, fél napi köztünk maradásuk után ugyanoda visszatértek; de a fél nap, melyet a kedves vendégek társaságában töltünk, feledhetetlen marad előttünk. Jókait Erdélyben azon körülmény tette mindenekfelett köztiszteletűvé, hogy

A dézsi emlék. Jókai rajza.

regényeiben, Jósikát kivéve, ő foglalkozott legtöbbet kis hazánk történeti multjával; az ősi szokásokat s a régi magyar családi életét hívebben visszaadva regénybe, még nem olvastuk, mint Jókai műveiben. Mintha a régi nyílt-szívű természetes, becsületes, házias majd vitész, nemesen büszke és rátartó történeti alakok előttünk lebegnének. S midőn azon lángkeblű, szellemdús, amellet mégis szerény író jelent meg nálunk most, ki saját hazai életünk-ből vett művével annyi kedves órákat szerze erdélyi olvasóinak: nem csoda, ha a legszívesebben látott vendégünk, mert szellemrokonunk volt. Rövid köztünk mulatása után megnézte az óvárban emelkedő régi emléktornyot s meglátogatta a társalkodási

egylet termét, kisedovó-intézetet stb.

Tisztelői, kik városunkban létét hirtelen megtudhaták, azon szíves családi körbe gyűltek, hol Jókaiék szállva voltak s hol vig kedélyfűszerezte ozsonyán poharak üritettek a nem hétköznapi íróért, ki megénekelte a vadon virágait s megírta Erdély aranykorát vihar utáni hangjaiban s a török világot Magyarországbán, mit Jókai őszintén, nyílt természetes szavakban s egyszerűen — milyen irmodora — megköszönt. Eltettük Kőváry Lászlót, az író, ki hazánkat ismerni és szeretni megtanít. Csak este 9 órakor, midőn a fogat előállott, oszlott szét a társaság, mely Jókait feledni soha nem fogja.

A Dézsről Kolozsvárra visszatérő Jókaihoz csatlakozott Medgyes Lajos is, aki résztvett azokon a búcsulakomákon is, amelyek Jókait másnap várták.

Délután öt órakor a gróf Teleki János kertjében egy 60 terítékes ozsonya volt, amelyre, az íróvilág, köztük Medgyes Lajos is, és a főrangúak voltak hivatalosak. Barátságos nyíltság jellemző az egészet, referál a Hetilap (1853. évf. 285—6. l.) — mit a mi Patikáriusunk, Salamon bandája fűszerezett. Az ozsonya vége felé az ünnepély megbizottja egy aranyozott ezüst tollat* emele fel s következőleg köszönté poharát:

Tisztelt barátunk, ünnepelt hazánkfia! A kolozsvári s illetőleg az erdélyi olvasóvilág egy részéről édes-keserű megbízásom van: tolmácsolni a közörömet, melyet megjelenése nekünk hozza, tolmácsolni a közfájdalmat, melyet távozása okoz. Ohajtottuk volna, hogy e hazában utazása a nemzeti irodalom diadalmenete lett legyen, városunkban mulatása munkás lelkének sátoros ünnepévé varázsoltassék. Csekély volt, amit tevének. Pedig ha mindazon örömhangot, éljenzést, mit megjelenése Erdélyben fölkelített, itt egyszerre egyesíthetnők, mennydörgéssé válnék, mely a Királyhágón túl hangzanék. Ön megy, tisztelt barátunk; vegye tisztelői s barátai kézzszorítását. Egy kézzszorítást, mely ne legyen a búcsu kézzszorítása, hanem kézzadás arra, hogy e látogatása nem volt utolsó. Vegye tisztelőitől, barátaitól és véreitől emlékül e tollat. Ezüsttollat Erdély aranykoráért, csak ezüst tollat arany gondolataiért. Szeretnénk aranytollakat adni sasröptű szellemének; de míg aranyat adhatnánk, jelképezze ez a méltánylatot, mellyel költői lelkének ezüst hangjai iránt Erdély viseltetik. Fogadja ön azon édes érzettel, mellyel mi adjuk; fogadja búcsunkat, fogadja látogatásáért köszönetünket s azon forró kívánságunkat, hogy az Isten irodalmunk s nemzetünk dicsőségére soká, soká éltesse!

Jókai a tollat háromszoros éljenzés között átvéve, így válaszolt:

* A Jókainak adott toll Erdődi ezüstmívesünk munkája, igen csinos mű, írja a Hetilap (1853. 285 l.); mind alakja, mind metszésével becsületet vallunk. Rajta e szavak olvashatók: *Jókainak emlékül Kolozsvár junius 1-én 1853.* S az egész gazdagon meg vala aranyozva. — Épen ezért is emlegetett Pesten már aranytollat a *Hölgyfutár* és a *Divatcsarnok*.

„Huszonkilenc éve annak, hogy a világban járok; huszonkilenc napja, hogy Erdélyben járok. Huszonkilenc év alatt nem láttam annyi szépet, nem érzett szívem annyi kedves érzést, mint e huszonkilenc nap alatt Erdélyben. Minden táj, amelyre léptem, újabb tanúsága volt annak, hogy miért szeretik az erdélyiek oly nagyon hazájukat? S mindenki, akivel találkoztam, férfi, hölgy, még a gyermek is, meggyőződött afelől, hogy Erdély nem szűnt meg bölcsője lenni minden szépnek és nemesnek.

Most, midőn önöknek szíves barátsága ez alig érdemlett kitüntetésben részesít, óhajtanám, bár lenne e kezembe adott toll képes minden érzelmeket, e látott alakokat oly ragyogó színekkel adni vissza, minőkkel azok szívemben vannak felírva. S bárha erőm messze marad óhajtásom mögött, s bárha erősen érzem a török példaszó erejét, hogy a kimondott szó ezüst, az elhallgatott szó arany, annyit mégis szabad legyen ígérnem, hogy soha e tollat oly szó el nem hagyandja, mely a két örökké szent eszmét: szeretet és becsület, — megsértené. Fogadják önök legihletettebb köszönetemet azon szíves fogadtatásért, melyben részesítenék. Én Erdélyt és erdélyi kedves rokonaimat el nem hagyom soha, mert szívemben, lelkemben mindenütt magammal viszem.“

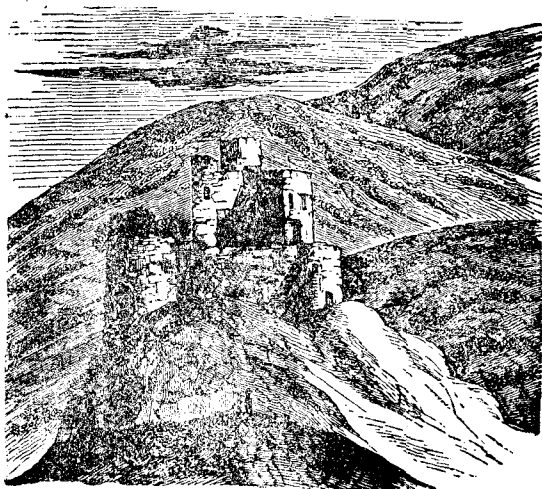
Ezek után a társalgás visszaz szállt előbbi élelkségébe s hosszasan tart, ha Jókait egy más lakoma nem várja.

Kilenc órakor gr. Mikó Imre ő excllája innepiesen világított kerti laka várt Jókaira. Iróink közül Salamon József, Kriza János, Nagy Péter tanárok és Kőváry volt jelen. Vacsora előtt a tisztelt gróf egy eposszal lépé meg vendégeit, melyet maga sajátkezüleg épen most másol, írója pedig a közelebb elhunyt kincstári tanácsos, Debreczeni Márton.* A geniális férfiúról mindenki tudta, hogy a bányászat körül lángész, de mint költőt senki sem ismerte. S most halála után fedeződnek fel költeményei. Jelen eposza a magyarok kijövetelét festi s különösen a kiövi csatát, honnan címe is ez. A gondolat magassága, az érzellem mélysége a nyelv s előadás finomsága mindenkit elragadott. Oly helyek lőnek felolvasva, milyeket a magyar irodalom még nem bir s oly nyelven 1820 tájáról, mely

* L. Széchy Károly: Debreczeni Márton életrajza. Budapest 1903. és Kristóf György: Az erdélyi magyar irodalom múltja és jövője. Kolozsvárt, 1924. 107—150 l. és Erdélyi Múzeum 1903. évf. 142—56 l.

világos bizonyossága annak, mikép a költő. geniusza teremt magának nyelvet. Egy költemény fedeztetett fel, mely nem-hogy elmaradott volna, de túlszárnyalja irodalmunk színvonalát. A tisztelt gróf mind a Délibábnak, mind a Hetilapnap ígért belőle közleményt, mihelyt készen lesz. A nemzeti kincselelés öröme közt folyt le a vacsora s éjfélt volt, mikor a kocsi előállt s Jókait a gróf, irodalmunk, nemzetiségünk legtevékenyebb pártfogója a Biazini vendéglőbe küldé, honnan pár óra múlva a gyorszekeren visszautazott. (máj. 2-án reggel.)

Jókai és Jókainé egyszerre hagyák el Kolozsvárt. Nem tudjuk, melyik nagyobb művész, melyik a szebb jellem,

Kissebes vára.

Jókai rajza.

de hogy meglátogattak, legnagyobb örömünk, — végződik a Hetilap tudósítása.

Rövid ideig mulata körünkben, de hihetlen sok tapasztalattal tér vissza — mintegy 161 helységet járt meg (a dézsi kiránduláson kívül) — s azon ígétét hagyá itt, hogy tán még ez év folytán újra meglátogat s akkor a regényes *Hátszeget* veendi tanulmánya tárgyául. Mi előre örvendünk a szellemi nyereségnek, mely Jókai útjából Erdélyre háramlik. Aki e földet, nem látva is, oly vonzó szépnek

tudá festeni, mivé lesz annak keze. közt a valóság, ha lángképzelmével dolgozza át!?

Valószínű, hogy ekkor, visszatérő útjában, rajzolta le a kolozsmegyei Sebesvárt.

7. Hazaérkezés Pestre; epilogus.

A Jókai erdélyi útjának legtöbb mozzanata feljutott a fővárosi, a pesti lapokba is.

Jókai Mór a közkedvességű író Erdélyben mulat, hol számos tisztelői őt folyvást ünneplik. Örülünk e kitüntetésnek, mert az illető érdemes arra s még azért is, hogy e tisztelet áterjed magára az irodalomra s ennek hivatásos kezelőire. Elmondhatja Jókai barátunk Danteval:

Tisztelnék engem és ezt jól cselekszik.

Igy ír a *Divatcsarnok* (1853. XV. sz. 298 l.). A *Déliabáb* (1853. 675 l.) szintén hírül adja, hogy: Jókait Kolozsvárt irodalmunk egyik buzgó pártolója, gr. Kemény Sámuel fogadá termeiben. Tiszteletére ünnepély rendeztetett, melyben a toasztok sorát a szíves házigazda nyitá meg. Többen voltak jelen az írók közül is. A *Pesti Napló* is megírja a Jókai ünnepélyes fogadtatását (1853. máj. 19. és május 25. sz.).

A Pestre való visszaérkezést is feljegyzik az egykori lapok. A Jókai *Déliabábja* jun. 12-diki XXIV. sz.-ban (771 l.) adja tudtul, hogy a lap főmunkatársa, Jókai Mór, e napokban nejével együtt Kolozsvárról visszaérkezett, miután a székelyföld legregényesebb részeit beutazta. Kolozsvárott az irodalompártoló közönségtől egy szép ezüst tollal tiszteltették meg, mely egy ünnepélyes lakománál adatott át neki. Általában egész Erdélyben mindenütt a legszívesebb fogadtatásban részesült, még csak újabb ösztönül szolgál rá nézve a magyar irdalom teréni működését tökéletesbíteni Erdély tájainak szépségei s lakóinak ősmagyar tiszta jelleme új sugárokat kölcsönözvén költészetének. (Ugyanitt történik említés a Debreceni eposzáról is). A *Pesti Napló* jun. 5-én jelenti, hogy várják a Jókai visszaérkezését, amelynek megtörténtét is jelenti (jun. 8. sz.).

A *Divatcsarnok* jun. 9-diki XXI. sz.-ban (416. l.) jelenti, hogy Jókai Mór Erdélybe tett kirándulásából nejével együtt a napokban visszatért fővárosunkba. Kitüntetései közé, mint halljuk, tartozik, hogy az erdélyi irodalmi barátok őt

aranytollal ajándékozáék meg emlékül *Erdély aranykora* c. általa írt regényére. Érdekes, hogy a *Hölgyfutár* is (jun. 8. sz. 460. l.) aranytollat emleget, mondván: Jókai Mór Erdélyből már megérkezett s igen szépen emlékezik azon szíves vendégszeretetről, mellyel mindenütt fogadtatott. Egyúttal érdekesnek találjuk felemlíteni, miszerint Erdély aranykorának íróját kolozsvári tisztelői egy aranytollal ajándékozták meg. Láttuk, hogy a Jókainak adott toll ezüstből készült s így a *Divatcsarnok* és *Hölgyfutár* kétségtelenül jóhiszemű szépítése, az aranytoll, tévedés. A jóleső ragaszkodásnak és az irodalom megbecsülő szeretetének s nem kis mértékben a Jókait körülvevő népszerűségnek kedves tévedése.

A *Szépirodalmi Lapok* — a Gyulai Pál folyóirata — szintén ismerteti a Jókai pár erdélyi útját. A Jókainé szereplését nagyrészt a *Hetilap* nyomán (37, 41, 42, 43 és 46 sz.) A Jókainé szerepléséhez a következő megjegyzést fűzi, miután szerepeit felsorolja: Melyikben volt legnagyobb, bajos meghatározni... Fogadtatása ellen panasz nem lehet. A közönség féltékeny figyelemmel kísérte szavalatát, játékát s azon rész is, mely az operát sem szokta végighallgatni, érdeklél követi játékát s a mozgásba oly ritkán jövő nőkezeccskék kezdik a tetszés tapsát. Igen óhajtanám, hogy a dráma iránt felköltött részvétet, figyelmet távozása ne vinné magával, hogy ne járnánk úgy vele, mint az üstökössel, melynek letűnte után a szerényebb ragyogású csillagok fénye nem érdekel. Egy hétig birjuk őt még körünkben. Egy hét múlva megjön férje a székelyek földéről s magával viendi. (43. sz.). A Jókai útjával kapcsolatban meg azt írja a 41. sz.-ban, hogy Jókai Erdélyben egészen fehér Ira Aldridge.* Egymást érik tiszteletére a lakomák. A 46. számban meg jelenti, hogy Jókai hazaérkezett.

Ő néhány hét alatt csaknem egész Erdélyt beutazá... Útját egész diadalnak lehet nevezni azon előítélet ellenében, hogy a magyar közönség nem beesüli meg íróit. Majd a kolozsvári bucsulakomák felemlítése után így folytatja:

* A világhírű, szerecsen származású, angol színész, ki különösen a shakespearei tragédiákban volt kiváló (Othello). Épen ez időben, 1853. márc.—ápr.-ben Budapesten is nagy hatással játszott s lelkesen ünnepelték. Maga Egressy Gábor is egy fennen szárnyaló, ódaszerű bucsuzó magasztalást írt róla (Délibáb 1853. évf. 511—514 l.). Innen a Gyulai hasonlata.

Gyönyörűség volt hallani, hogy ezen, a társaság minden rétegét képviselő gyülekezet minő hű részvétet tanúsítja a magyar irodalom iránt.* Bár mindenütt, ahol magyar szív dobog, így értenék és érzenék, mi vala nekünk az irodalom mindenkor s mi kivált napjainkban. Aztán megírja, hogy a lakoma végén Erdély aranykora íróját ezüst tollal lisztelék meg. Felirata: Jókainak emlékül. Kolozsvár jun. 1. 1853.

A Jókai népszerűsége kitetszik az útját bejelentő hirdadásokból, az úljáról közölt tudósításokból s a visszaérkeztét jelentő feljegyzésekből. Mindenikből előcsillan, hogy mennyire megszerette Jókai Erdélyt s vizsont. Ugy, hogy csak félig tréfa, mert a másik felében valóság, amit a *Hölgyfutár* Erdélyi irodalmi hírek c. közöl (1853. évf. 516 l.): Kőváry és Kriza évenkénti albumot akarnak kiadni. Altalában a mai magyar irodalomnak felét, ha nem többet, erdélyi írók teszik: Teleki József, Kemény Zsigmond, Brassai, Kőváry, Urházy, Dózsa, Gyulai stb. mindnyájan erdélyiek, sőt még Jókainak is — saját vallomása szerint — fele erdélyi. (Értendő: a felesége, de most már a szíve is).

Zsigmond Ferenc, Jókai legújabb monografusa, Jókai uralomrajutását a Magyar nábobtól és a Kárpáthy Zoltántól, tehát 1853—54-től számítja. Az írói pálya benső, esztétikai értékű kiteljesedésével egy időre esik a költő erdélyi útja, szakadatlan ünneplése, külső népszerűsége is.

* Gyulai a kolozsváriak dicséretes színpártolását 1851 május—júniusában tett erdélyi útja alkalmával személyesen is tapasztalta s meg is írta a Pesti Naplóban (ujra kiadta Papp Ferenc: Erdélyi úti benyomások; írta Gyulai Pál. (O. K. 2009—10 sz.) 1921. Érdekesen mutatkozik a két nagy ember személyisége között levő különbség két rokonjellegű műben is. Gyulai magánosan utazik, szinte titkon. Aranyánál Nagyszalontán pihenőt tart. Kolozsvárt szülei sírját keresi fel s így megy a Mezőségen, Marosvásárhelyen át Gernyeszegre. Gyulai is — akár Jókai, előre ígéretet tett, hogy írni fog úljáról. De a Gyulai utirajza, komor, amilyen hang Jókainál csak a torda—enyed—kenyérmezei út-szakaszon vett erőt (III. levél). Gyulait a mult és jelen közötti szomorúság teszi komorrá. Ő ismerte Erdélyt azelőtt is s most sem a romantikus képzelet, a mondák, a költészet foglalkoztatja, hanem az itt lakó népek sorsa, egymáshoz való viszonya. Reflexiói inkább vezércikkek „szerelmes levelek a hazához — galambtollal írva”; az *uti rajzot*, mióta aki soroksárig ment, már íveket írt róla, divatját mult műfajnak mondja. Jókai képzelete mindjárt szárnyra kap s az utolsó két levélben már annyira csak költő, hogy szinte semmi sem mutat arra, hogy 1853-ban, Gyulai után két s a szabadságharc után alig 3 és fél évvel járta be Erdélyt. Természetes, hogy épen e különbségek adják meg a két nagy szellem ugyanazon indítéku művének a sajátos jelleget és értéket.

Amint a *Nábob* kezdőpontja a nagy, népszerű, de esztétikailag is becses Jókai regényeknek, úgy jelenti ez az első erdélyi út a külső sikernek, a meg nem szakadó, de mindig lelkes és tüntető Jókai kultusznak is az első, országos hírű megmozdulását.

* * *

Erdély emléke mélyen bevésődött a Jókai lelkébe, valamint a Jókai művészete és egyénisége is feledhetetlen nyomokat hagyott az erdélyi lelkekben. Csak kettőt említünk fel, mint jelentősebbet, e nyomok közül. Egyik, a Medgyes Lajos költeménye, melyet már közöltünk.

A másik emlék a Dózsa Dániel vezércikke (Hetilap 1853. évf. 32 sz.). A cikk személyes, erdélyi és általános politikai gondolatai még akkor megérdemelnék az újra közlést, ha nem egy erdélyi költő, az akkor nagyon ismert és népszerű Dózsa Dániel írta volna egy *magyarországi* íróról, a már akkor is hasonlíthatatlanul népszerű Jókai Mórról. Itt következik a *Jókai Mór erdélyi utjáról* c. cikk, melynek sok gondolata ma is időszerű.

Hogy nemzetünk ragyogó tollu romantikusa, Jókai Erdélyt, habár csak átfutólag meglátogatta, s regényes vidékein lelkére oly benyomásokat igyekezett szerezni, melyek már korábban is illették őt phantasticus gondolataiban: ezt hazánkra nézve minden esetre egy eseménynek tartom, s lehetetlen, hogy journalistikánk terén is elmulasszam hazafias örömem kifejezését.

Nem mondhatom, hogy a romantika terén Erdély el volt volna feledve, sőt épen országunknak a nemzeti irodalom terén leghatalmasb tollu regényírója dicsően kiemelt néhány korszakot multjából, s a történeti regényirodalom terén irigyelhetővé tette Erdélyt Magyarhon előtt. Ő Erdély Scott Waltere lön, s általa mint az angol birodalomban Scotia, a magyar nemzetiség birodalmában Erdély örökítve lön.

De mindamellett csak egy csepp az oceánból az, mit Jósika, s kiről Gyulai Páljáért szinte illő e ponton is megemlékeznem, — Kemény Zsigmond — kimerítettek.

Oly viharos multja volt ezen csak történeti multban gazdag országnak, annyi nagy férfaink nyugszanak elfeledett sirjaikban s oly sok természeti bájta öntött el az alkotó szép vidékeinken, hogy egy költői léleknek végtelenül szabad terét semmi átvonult tekintély sem praeoccupálhatta.

Fájlalom igen nagyon, hogy Jókaival nem találkozhattam, ki egyébaránt elég barátságos volt igénytelen lakhelyemet utjába ejteni. Azt hiszem, személyesen tapasztaltam volna rajta azon kellemes hatást, melyet minden útas mulhatlanul érez Erdélyben, ki ezt ekkorig nem látta.

De bár személyesen ki nem fejezhettem, az ő útazása nekem többszerü örömet okozott.

Főörömem az, hogy ez országról, melyről ő eddigi irományaiban is mindig ábrándos lelkesültséggel emlékezik, kétségen kívül, az itten érzett benyomások után többször meg fog emlékezni, s azon *ködképek helyett*, melyek látatlan tájak eszményítése által szoktak alakulni s alakultak az ő tolla után is, az általa *már látott* és megismert tájak, helységek, vidékek fognak ezután eszményíttetni. Eddig sok minden felett a képzelgés volt nála alapja a valónak, ezután a való alapjáról bocsáthatja szét a végtelenségig képzelgéseit.

Megismerkedett a néppel, melyet ő távolában csak sejtett, s melyet saját képzeményei vagy a krónikák után rajzolhatta; most élethűbbek leendhetnek arcképei; ha igaz, hogy mint az időben, úgy a nemzeti szellemben egyik század csak ismételése a másiknak.

Kitüntette e körútja által azt, hogy az irodalom szent ügyének a legkomolyabb szándokkal oda engedte magát; mert valóban, hogy történeti emléket hűséggel állíthassunk elő, mulhatlan szükséges azon helyiségek személyes ismerete, holott a történeti események lefolytak; szükséges a nép szellemének ismerete, melynek őseit festjük; szükséges a léleknek azonosulása a tárgyalás alá vett korral, körülményekkel, hogy gondolataink azon érzelmek kifejezései lehessenek, melyek ott és oly viszonyok közt lelkünket meghathaták.

Örömem az, hogy épen Jókai viseltetik Erdély iránt oly nagy előszeretettel s rokonszenvvel, kinek különös szép eszméit láttam már főként a bércki tájak leírásában. S most, midőn ő írói pályáját ennyi szorgalommal tanulmányozza, ha párátlan szép írásmódjára gondolok, hiszem, hogy az ő nevét a költészet istene nemzetünk kebelében örökíteni, s *babérlombjai közül nem kevésre lesz felírva Erdély neve*.

Másik nevezetes örömem azon szívélyes fogadás, melyben őt Erdély fiai részesíték, azon érdek, mely irányában mindenfelé nyilvánult.

Jókai most a magyar szépirodalom legfeltűnőbb képviselője lévén, az ő személyében magának az ügynek látom szétgerjedett érdekét, s örülnöm kell, hogy a hallgató Erdély e kitüntetett részvét által elárlulá egyszerűsmind, hogy ez idők szavát helyesen átértette.

Az irodalom most a mi nemzetiségünk lelke, ez azon tűzhely, hol életünk oltárlángja még világít, s midőn ennek szendén éltető sugárai felé tárt karral siet a nemzet, jól választá az utat. Buzgalmunkat, lelkesültségünket és áldozatkészségünket ide kell most mind áldoznunk. Oly nagy szükségünk van arra! Eddig sokféle oszlott erőnk, ezermesterek voltunk s minden mivünk elhamarkodott, most egy térre hajtottak össze, az idők; illő e tért betöltenünk; és e tér nemzetünk szellemi s anyagi érdekeinek s erejének kifejtése, fölvirágoztatása. Az anyagi fejlődés erősse teendi az államot, emelni fogja a szellemet, a szellemi pedig meg fogja őrzeni a nemzet életét s dicsőségét.

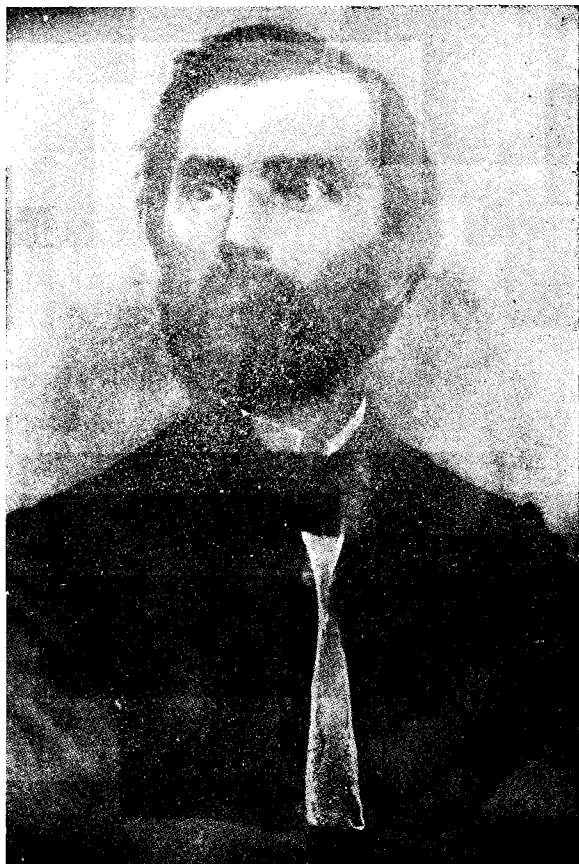
És mint ez alkalommal is tanusítva lön: Erdély fiai értik e helyzetet, mely egyszersmind engem azon kedvező reményekkel kecsegtet, hogy közös buzgalmunk a nemzeti irodalmat belterjileg is illő fénypolcára helyreállítandja, sőt ez idők szerint, midőn minden szellemnek s minden honfias áldozatkészségnek épen e téren kell összpontosulnia; s midőn a magas kormány is a nemzeti fejlődés s műveltség s általában a civilizatio iránt résztvevő érdekl van; engem biztat a remény, hogy belterjű irodalmunk nem sokára még fényesb polczot foglal el mint valaha, főként a szépirodalmi szakmában, hol igen fényes emlékekkel e tehetségdús ország nem kérkedhetik.

Szépirodalmunk belterji emelkedésére nem kedvezőtlen kilátást nyújt azon hír is, hogy épen e hetilapok Jókainak ígéretét bírják, hogy annyi vállalatai közt is, hasábjain, az ő kellemes tollával találkozandunk.

E hír, mig egyfelől a tehetségdús fiatal író Erdély iránti mélyebb rokonszenvét tanusítja, másfelől kezességet nyújt nekünk a Hetilap kiadójának s szerkesztőinek életrevalóságukról, mely a lap emelkedő belbecsében s kelendőségében nyilatkozik.

Ezek azon szempontok, melyekből én Jókai erdélyi útját kedvező eseménynek tulajdonitom nemzetünk itteni részére nézve; midőn egyszersmind azt sem mellőzhetem

el, hogy őt Csatári Ottó, egyik szintén feltűnő magyarhoni fiatal író előzte meg erdélyi útjában, azon meggyőződésünket tetézve, hogy Magyarhon fiai több figyelmet kezdenek most Erdélyre fordítani mint ekkorig, midőn e haza ismeretébeni elmulasztásukat igazán vétkesnek lehetett

Dózsa Dániel. Vezető cikkben méltatta a Jókai erdélyi útját.

nevezni, mert a föld kerekiségén nem volt tán nemzet, mely más országba szakadott nemzetfelét úgy nem is merte, mint Magyarország bennünket, s mely minden szel-

lemi s anyagi vállalatai iránt, olyak iránt pedig, melyek a köznemzetiség érdekében igényeltek figyelmet, olyanyira közönyös volt volna.

Örvendek azonban, hogy e vádat oly korszakban mondhatom ki, midőn már az inkább csak a mult időt terheli, s melyeknek maradványait most naponként mindinkább elenyésztetve kezdjük látni.

A nemzet compact részének mindig kötelessége oda fordítani figyelmét, előzékenységét s áldozatkészségét, hol még azon lételért is küzdeni kell, melyet neki a compact lét biztosít.

* * *

Im így ünnepélyesedett diadalúttá a Bach-korszak legzsarnokibb évében Jókai első erdélyi útja.

Három és fél évvel azelőtt, 1849 aug.-tól kezdve hónapokon át bújdosott Jókai Aradtól, a világosi fegyverletételtől föl észak felé s be a hideg őszbe és a zordon télbe. Ez volt az első nagyobb útja a hazában. Mint üldözött bújdosott, háta megett farkas, feje fölött holló olálkodott drága életére. Lába nyomát hóval lepte be a tél, mint valamikor a kurucokét. Most nyugatról keletre, a hűvös hidegből az erdélyi ragyogó tavaszba vitte útja. Akkor lappangott úttalan mezőkön, rengeteg erdőkben s akik házukba fogadták, sáppadt arccal hátra-hátra nézgetve rejtegették a nyomozók elől. Most pirosuló arccal s tavaszi reménységgel köszöntötte őt az erdélyi folyóvíz, a virágok, a bércek s a vele dicsekedő és lelkesedő emberek hosszú sora állt útjában üdvözlő sorfalat. Akkor a halálra kijelölt író takarta, ugyan a természet, de rémitette is minden nesz, míg a Bükk rengetegében rejtekhelyhez jutva, álúton, álnéven térhetett vissza Pestre, hogy legalább, mint *Sajó*, meghúzhassa magát az életnek egy zugolyában. Most útjáról, mint eseményről beszédesen emlékezik minden, ünnepli az ifjúság; arcát tükrözi a májusi vízcsepp, hangját veri vissza az erdélyi bérc s a dunántuli nagy magyar író szellemével tiszteletben, szeretetben ölelkezik össze az erdélyi magyar lélek ünneplő örvendezése. Csoda-é, ha ily körülmények között megszaba-

dulva néhány hétre a szerkesztéssel járó sok gondtól, örvendve a feleség diadalmas kolozsvári vendégszerelésének, élvezve Erdély sajátos természeti szépségeit s érezve a még sajátosabb erdélyi érzés és gondolatvilág drága közművelődési kincseit, szép hagyományát, sok szomorúságát és kevés örömét s látva szemtől-szemben az annyszor megálmódott Erdély élő ivadékát s abban is az eredeti székely-magyar népet: csoda-é, ha úgy kiált fel Kelemenelkéről írt úti levelében: *még a levegő is könnyebb, ha a székelyföldön járunk!*

Jókai mint ünnepelt író diadalmenetben járta végig Erdélynek főleg magyar-székely vidékeit. S magával elvitte nemcsak az ünnepeltetés kellemes emlékét, de az erdélyi lélek mélyebb ismeretét is. Ez a személyes ismeret kincsesbányának bizonyult képzelete számára: újabb és újabb témák vetődtek föl lelkében s Erdélyről holtáig csakugyan hazug szót nem, de mindig magasztalót és dicsérőt írt le pennája. Amint kijelentette volt a gróf Teleki János búcsúáldomásán az ezüst toll átvételekor. Ez által vált Jókai az erdélyi lélek ismertetőjévé, népszerűsítőjévé, erdélyi íróvá. Ezért illik és kell az erdélyi léleknek különös melegséggel emlékezni Jókaira, az ő költészetének *egyetemes magyar és világirodalmi* jelentősége mellett éberen számontartani a sajátos erdélyi vonásokat is.

A második út Erdélybe 1858 október havában. Jókai a románság között.

Előzmények.

A Jókai második, 1858-iki erdélyi útjának *egy* szála visszanyulik az első, 1853-ikihoz. Mikor a *Déliabáb* (1853. évf. 577. l.) a Jókai fogalmazásában hírt ad a Jókai erdélyi útikészülődéséről, azt írja: Jókai Erdélybe indul *Hátszegvidékét* és a székelyföldet beutazandó. A székelyföldet beutazta, de Hátszegvidékét nem. Hátszeg Hunyadmegye déli részén van s Jókai Hunyadmegyéből épen

csak egy kicsi részt, az északkeleti szélén elterülő Kenyérmezőt járta be Benczenczen, a gróf Lázár Kálmán társaságában.

Miért nevezi meg külön és épen Hátszeget az erdélyi útról szóló előleges jelentésben? Ki és mi vonzotta oda? Hisz Hátszegen és vidékén barátja nem volt. S bár e vidék szépsége, a Reteyzát havasaitól szegélyezett tájak elragadó kilátása vitán kívül áll, mi az oka annak, hogy Jókai a természeti szépségekben annyira gazdag Erdélyből a székelőföld mellett épen kifejezetten Hátszeg vidékét akarja felkeresni és meglátni? Mi az oka, hogy a kolozsvári *Hetilap* (1853. évf. 286. l.) külön is feljegyzi a távozó Jókai ígérését, hogy közelebbről, még az év folyamán, újra meglátogatja Erdélyt s akkor a *regényes Hátszeget veendi tanulmánya tárgyául?*

Az ok és vonzó erő: *Hátszegi báró*, azaz *Fatia Negra* (Fekete álarc.) alakja, az 1860-ban megjelent* *Szegény gazdagok* c. regényének főhőse.

Fatia Negra t. i. valóban élő alak. Hunyadmegyében ma is beszél róla a hagyomány. Hátszeg vidékén, a Sztrigy vagy a Maros mentén utazó idősebb hunyadmegyei emberek egyik-másik kocsmá vagy forduló mellett haladva el ma is elmondják, hogy itt Fatia Negra, az oláh báró, ezt és ezt a rabló kalandot vitte végbe. Fatia Negra (a regényben Hátszegi Lénárd báró) a XIX. sz. közepén élte kalandor, sőt rabló életmódját. Működésének fénypontja épen a Bach-korszak első éveire esik. Szervezett aranycsempész és pénzhamisító bandája volt. Hátszegvidékén, ahol kastélya volt és lakott, inkább rabolt; az aranycsempészetet és pénzverést az Erdélyi Érchegeység katlanaiban: Abrudbánya, Zalatna, Verespatak stb. vidékén űzte. A környék lakosságának réme volt s a kincstárt nagymértékben megkárosította úgy, hogy elfogatási

* A *gainai leányvásár* címmel azonban már az 1859-iki *Üstökösben* (II. köt. 82 és 90. l.) közölt mutatványt belőle.

parancsot is adtak ki ellene. Nem sikerült elfogni a vakmerő kalandort. De az is igaz, hogy 1853-ban épen Jókai első erdélyi útjának évében Fatia Negra egyszerre és hirtelen eltűnt, megszűnt; senki sem látta, többé senkit ki nem rabolt. De nem lett öngyilkos, ahogy Jókai regényében van, hanem tovább élt. Déván 90 éves korában halt meg. Egyik feljegyzés szerint: állandó lelkiismereti furdalásai voltak, gyónt, vezekelt, hanem holtig legszívesebben *oláhul* beszélt. Épen ezért is — nő meg társaira tekintettel — kapta az *oláh báró* nevet ez a magyar főúr. Hirtelen eltűnésének oka a következő. Fatia Negra testvérbátyja, aki eszességénél és ügyességénél fogva egyik legmagasabb magyar közjogi méltóságra emelkedett föl s a bécsi udvarnál a legbefolyásosabb ember, persona grata volt, aulikus magatartása jutalmául 1852-ben bárói címért folyamodott. Az udvar informálódni akarván a folyamodó *családi* viszonyairól, Strohmayer Péter, akkori dévai kerületi főnökhöz tette le az ügyet. Strohmayer 78 ívnyi jelentést állított össze a Fatia Negra viselt dolgairól. Ha ezen információkat olvasta volna Jókai, írja az egyik visszaemlékező, Makray László (*Hazánk* 1897. évf. 100. sz.), a *Szegény gazdagok* c. regényét ő maga is az úrangyala imádságának tartotta volna. Elég, hogy Fatia Negra eltűnt, a család, illetve a folyamodó megkapta a bárói címet. Az eltűnés és a bárói cím között világos az összefüggés.

Fatia Negra családjának a birtoka és lakhelye Hátszeg mellett, Hátszegvidéken van. (A család persze ma is él s jelenleg egy külföldön is jól ismert geológus a család feje.) Ezért *regényes* Hátszeg vidéke. A Fatia Negra kalandja, személye húzta Jókait Hátszeg vidékére. Jókai a Fatia Negra régebbi kalandjairól (pl. a vajdahunyadi Pataky kirablása etc.) tán még a szabadságharc előtt is hallott. Most, az ötvenes évek elején s a bárósítással kapcsolatban még inkább. Ezért tűzi ki célul, tanulmány tárgyául Hátszeget már most 1853-ban. Romantikus képze-

letét izgatta e különös magyar főúr alakja. Regényt akart írni róla s a helyi elbeszélések személyes meghallgatásától remélt gazdag anyagot e regényhez.

Igaz, hogy Jókai most sem jutott el Hátszeg vidékére s anélkül írta meg s adta ki regényét, hogy Hátszegen járt volna. A dolog úgy magyarázódik meg, hogy Jókai 1853-ban nagyon sokat hallhatott Fatia Negráról gróf Lázár Kálmántól, aki maga hunyadmegyei és főúr letére jól ismerte az *oláh báró* viselt dolgait. S mikor aztán Jókai a képzeletét már évek óta foglalkoztató témát tényleg ki akarta dolgozni, kiderült, hogy magát Fatia Negrát eléggé ismeri. De nem ismeri a Fatia Negra társainak a lelkét, sem az aranycsempészés és pénzverés színhelyét, vidékét, lakóinak mindennapi életviszonyát. Ez a magyarázata annak, hogy Abrudbányán és Zalatnán több napot tölt, hogy oly élénken érdeklődik az aranytermelés titkai s általában a bányászelet iránt. Mind ezt viszonylag részletesebben uti naplójában is megörökíti.

Házi gazdájának és ekkori utitársának, Török Gábor déznai birtokosnak a barátsága mellett ez a körülmény érteti meg a Jókai második erdélyi útjának irányát, természetét és színterét. Első útját megközelítő pontossággal ez alá a cím alá lehetne foglalni: *Jókai utazása az erdélyi magyarság és székelység között*. Ezt, az 1858-iki útját azonban bátran nevezhetjük így: *Jókai utazása a román-ság között*.

Budapestről Békésmegyén át s az aradi Hegyalja vidékén föl Déznáról indult ki Jókai s ment Kőrösbányán, Brádon Abrudbányán keresztül fel a vidrai vízesésig s bejárva a Jancu Ábrahám országát (találkozva magával Jancuval is!) tért vissza Rézbányán keresztül Déznára, majd a fővárosba. Erdélynek csupa románoklakta vidékein fordult meg nem mint ünnepelt író, hanem mint turista, *more patrio*, megfigyelve és tanulmányozva a maga közevességében a román népet.

A román nép lelkülete nemcsak a *Fatia Negra* kalandor jelleme által és kedvéért érdekelte Jókait, hanem már régebbi időtől kezdve. A romantikus Jókait kezdettől óta vonzotta az erdélyi három nemzet (magyar, székely, szász) mellett és azokkal együtt élő románság, amely mint nép, jobbágysorban maradt s amelyből kiemelkedő nemesek egy része továbbra is megmaradt román faji jellegében, de másrésze mint a *membrum sacrae coronae Hungariae*, a magyar szent korona tagja, már eltávolodott s a vérbeli, gyökeres magyar nemességgel tartott fenn szűkebb közösséget. S kivált az összeházasodások által idővel egyenesen magyar nemesnek vallotta magát. De a nép, mint etnikai közösség, változatlanul élte tovább a maga érdekes életét, amely a romanticizmus számára különösen sajátos ellentétekkel szolgált. A római származás dicső hagyománya és a jelen mostoha és sokszor sivár képe, a megrontó hatású polgárosultság és a romlatlan idilli élet a természet ölen, véres szenvedélyek és becsületes jámborság stb. mind olyan ellentétek, amelyek a román nép egyéniségét sajátos vonásokkal jellemzik. Az efféle ellentétek meglátása, keresése és költői feldolgozása a V. Hugo receptjéhez igazodó magyar romanticizmusnak, magának Jókainak is jellemző tulajdonsága. Szépen fejt ki ezt Zsigmond Ferenc a Jókairól írott nagyobb monográfiájában (Jókai. 1924.), de régebbi tanulmányaiban is. De a romanticizmustól függetlenül is érdeklődött Jókai a románság iránt. A szabadságharc eseményei s általán Erdély multja természetszerűleg fokozták érdeklődését. A történelmi múlt és a jelenkori események tükrözésében, tehát közvetítéssel, már ismerte a románságot s nem egy művének hősei, meséje már eddig is a román néplélek mélyéig nyúlt le. A *Bárdy család*, *Erdély aranykora*, *Kétszarvu ember*, *Törökvilág Magyarországon*, *Véres könyv*, *Jordáki feje* c. műveinek főcselekvénye vagy egy-egy jelentős epizódja — román s így személyei — románok, színtere — román

vidék. A románságból Jókai idáig vajmi kevés személyes tapasztalattal rendelkezett. 1849 augusztusában, a világosi fegyverletétel izgalmas napjaiban megfordult ugyan Arad-megye néhány románlakta községében. Ámde akkor az érdeklődést a nemzet és a maga halálos sorsa kötötte le s néplélektani és költői megfigyelésekre gondolni sem lehetett. Ellenben most, a szabadságharc után igen. Hajtotta, vonzotta Jókait a románság valóságosabb s közvetlenebb megismerése felé a nagy katasztrófákat és összeomlásokat rendszerint követő magába szállás, eszmélkedés: mi volt a hiba, hol történt a politikai ballépés, amely a véres összeomlást okozta? Az ú. n. nemzetiségi kérdés állandó tárgya ekkori politikai irodalmunknak, így különösen az Eötvös József és a Kemény Zsigmond műveinek. Eötvös műve az *Über die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Oesterreich* névtelenül Pesten 1850-ben, a Kemény két röpirata: *Forradalom után* és *Még egy szó a forradalom után* 1850-ben és 1851-ben jelent meg; de ezeken kívül a politikai irodalomnak számos alkotása foglalkozik a nemzetiségi kérdéssel s abban a legfontosabbal, a magyarság és románság viszonyával. A Kemény Zsigmond művének is épen ez az egyik jelentős tartalmi része. A romanticizmus, a régi múlt, az imént lezajlott események, a politikai eszmélkedés és irodalom mind vonzották Jókait a román néplelek közvetlen megismeréséhez annál is inkább, mert már sokszor írt róluk. S most a *Fatia Negraról* írandó regény* egyenesen kényszerítette Jókait arra, hogy a román népet felkeresse a maga eredetiségében, közvetlenségében, otthonában. Tapasztalatait bőven felhasználva érvényesítette a *Szegény gazdagok* (1860) és az *Egy az Isten c.* regényében, de másutt is (pl. az *Arany emberben* a Csetátye hatalmas, bár rövid leírása). De legközvetlenebbül és legrealisabban, minden költői hozzátoldás nélkül, adja elő a

* Hogy a *Fatia Negra* regénye ép ekkor volt készülöben, mutatja az is, hogy *Hátszeg vidékét* 1858-diki úti naplójában is többször emlegeti.

látottakat úti feljegyzéseiben, amelyek *More patrio, regényes kóborlások Erdélyben* c. alatt a *Vasárnapi Ujság* 1858 évf., (amely lapnak társszerkesztője volt) jelentek meg először (a költő sajátkezű rajzaival együtt, amelyeket mi is közlünk). Onnan aztán kiadta a Magyarhon szépségeiben* is; de rajzok nélkül.

More patrio, regényes kóborlások.

a) Budapesttől Arad-Hegyalján át Déznára.

Meg ne ijedj tőlük, szerelmetes jó olvasóm: nem utleírás ez újabb divat szerint; vasuti kutyafüttában feljegyzett szaladó tornyok, repülő városok emléke; érdekes Fremdenweiserekből kiszedett adatokkal hitelesítve; hanem egy nyughatatlan magyar poéta csavargásaiból fennmaradt emlékek, akit néha-néha utolér az országkerülés vágya s olyankor aztán neki indul, hol szekéren, hol lóháton, hol gyalog, hol négykézláb keresztül kasul járni a szép Magyarországot, boldogabb tájakat keresni; bekocogtatni kunyhók és paloták ajtóin s megkérdezni, hogy laknak-e azokban olyan jó emberek, amilyenek hajdan voltak.

Van nekem egy jó öreg barátom (azzal az „öreg” címmel nem az életkort, hanem a megbecsülést szoktuk kifejezni), ki hajdan egy egész megyének volt igazgatója; annak utait rendezé, csatornáit ásatta, vizeit szabályozá, annak közintézeteit alapítá, más buzgó honfiak társaságában azt boldogítani törekedett, a közügyek számára pénzt teremtett a semmiből; a zöld asztalnál szóval és szívvel örködött a szent jog felett; tanulmányul vette a hon népfajait s a szerint intézkedék velük csodálatraméltó bölcseséggel, s törte azt a pályát, ahol jutalomról nem beszéltek soha, csak mindig áldozatról... Tehát most ez az én jó öreg barátom szántóvető ember, aki egy rendezetlen pusztán gyakorolja igazgató tehetségeit; ott küzd a futóhomok ellen; ott kényszeríti a gonosz mocsárt álló helyét

* Erre a kiadásra hivatkozik gyakran az *Egy az Istenhez* csatolt jegyzetekben is. Jókainak ez az uti naplója, bár folytatásokban jelent meg először, nincs megszakítva, folytonos mű. Mi az áttekinthetőség kedvéért szakaszokra osztjuk. Az egyes címek természetesen nem Jókaitól valók.

hasznosabb füvek számára átengedni, s vésződik egy darab földnek ujjaalakításával — az utókor boldogítására.

E tisztelt barátom régóta ösztönöz arra, hogy látogassuk meg Erdély szebb pontjait; a hunyadmegyei havasokat, a hirhedett Detonátát; külső, belső bajok a késő őszre szorítottak e becses felhívás elfogadásával, ilyenkor pedig már az erdélyi havasok igazán havasok; most azonban kegyelmes volt irántunk az ég s derült időt adott mindenfelé, aminek azonban a szántó-vető emberek nem örülnek olyan nagyon, mint az utasok.

Tatár-Szentgyörgy mellett egy halmos emelkedésen van az én jó öreg barátom új telepítvénye; valaha régi avar telep volt az; a kert körül húzott árkokból mindenütt azon régi dúrva munkájú fekete hamvvedrek kerülnek elő, minőknek hun-avar elődeink áldozati vedreit írják le, némelyik még most is megáldozott állatok csontjaival tele; a halmok körös-körül fekete cserepdarabokkal, égetett téglák maradványaival beszórva, miket féllábnyira eltemetett a sárga homok; e homok alatt pedig mindenütt a fekete televény föld. Tehát még a föld maga is megváltozott annyi idő alatt: őseink számára kövér, bőtermő volt, nekünk már munkát követelő homok lett; mintha mondaná: velem küzdjete most.

Vasuton könnyebb lett volna ugyan az utazás innen az alföldre, de szekerem gazdagabb: abból nem tanul az ember egyebet, mint „bitt um die Fahrkarten,“ ebből vidéket és embereket ismer; azért akármerre járjanak is a vasuti gőzparipák, a more patrio utazás mindig megmarad gyönyörűségnek; kivált ha az embernek oly utitársa van, mint az enyém, ki maga a vidék eleven történetkönyve, ki minden halom regéjét ismeri, tudja, melyik torony alatt milyen lelkületű nép lakik s még azt is mondja, mi volt ott, mi történt ott, hol most semmi sincsen, csak a néma fűszálak?

Korán reggel indultunk neki az örkényi homoknak, ami dicséretére legyen mondva, vendégszeretetéről még mindig híres, úgy marasztalja az utazónak kocsiját, lovát, hogy maradjon még egy kicsit. Itt-amott ákácok és kanadai jegenyék állják útját a sivó homoknak, de ahol aztán a szél megbonthatja a partot, arról előnti az egész határt, hogy az utat se találni rajta. Annyi bizonyos, hogy a more patrio utazás nem anglusnak való, (anglusnak

szoktam nevezni mindent, aki okosabb embernek hiszi magát a magyarnál) vendéglő, meleg ágy, útmutató, hotel, spajzcedli, személybiztosság, alkalmas fuvar, mind meg van a more patrio utazásnál csakhogy nagyon kis helyen elfér; hotel: a kocsisátor; — állomás: ahol esteledünk; — puha ágy: a bunda; — étlap: a vászontarisznnya, benne szalonna, pogácsa és kulacsbor; — útmutató: a távol torony hegye; — ótalom: a jó fokosbalta; — kényelmes alkalom: a nyerges paripa, meg a két jó csizma, mely nem ijed meg sem hegytől, sem homoktól. Aki ezzel beéri, annak boldogság a more patrio utazás: akinek több kell, váltson a vasutra jegyet.

Még mindig pusztá az alföldi pusztá, csak úgy helylyel-közzel maradoznak el az úttól távol a magányos tanyák, amikből időtartával mind városok lesznek, — csakhogy mi azt nem érjük meg: — hanem a vidék regényes oldala, a pusztai csárdák egészen pusztulásnak indultak már. Vége a szegénylegénységnek: a tolvaj is városban, faluban szeret már lakni s nem tölti az éjszakát buckák mellett a paripa hátán; a betyárok erkölce is megromlott már. Egyenkint összedüledeznek a hirhedett csárdák, felferi a fű a hozzájuk vezető utat: a nevezetes *Cethalinak* csak a kéménye áll még, leomlott ablakán át kormos kandalója látszik; de sok szegénylegény elmelegedett ott valaha a paráztűznél s a csaplárné két szeménél! a *Lebuki* csárda tetejét szétbontotta a szél: itt szokták máskor a jámbor ifjak fokosbaltával kérdezni az utazóktól, hogy ki mit visz magával? a *Kutyakaparót* sem reparálta ki az idő azóta, hogy Petőfi megénekelte: a Tompa csárda csaplárosa is futófélben van már s panaszkodik, hogy kívülünk fél esztendeig sem látott vendéget; csak a *Traján* korcsmája tartogatja még magát, annál a hidnál, melyen két keresztút visz át; a táblabirói leleményesség gyönyörű tanuságára (az anglus nem találta volna azt ki). A vasut nagyon megrontotta a betyárok keresetét, alig hallani már egy-egy jó adomát felőlük, mint a minap, hogy egy gazdag zsidó utazott az alföldön, de puska volt nála, még pedig megtöltve; a betyár úgy kötött bele, hogy elkezdte dicsérni a puskát, hogy már az csak jól hordhat. „De milyen jól!” állítja a kupec. Hanem azt a varjút ott a fa tetején csak nem lehetne meglőni vele. „Már hogyne lehetne.” Fogadok egy pint borbá, hogy nem lövi le. A

kupec fogadott s lelőtte a varjút; a betyár aztán elvette tőle az üres puskát és a tele tárcát. Hanem ez is csak meseszámba megy már. A nagyobb rész csak úgy tanyázásból teng-leng: vagy dologra fanyarodott. A gazdák adnak nekik kenyeret, szalonnát, ha kérnek; sőt egy földesúr, ha requiráló zsvány érkezik a házhoz, maga elé szokta azt rendelni, hogy megismerje, ha nem adott-e már neki valamit? s jaj a legénynek, ha ráismer; mert akkor megdöngeti a hátát. Ilyen szomorú hanyatlásnak indult a szégyenlegénység, hanem ebből senki se következtesse azt, hogy már most a *gazdag-legénység* van nálunk divatra kapóban.

Tíz éve már, hogy nem jártam az Alföldön; egy új tünemény lepelt meg azóta, mint új ~~nemzet~~gazdasági acquisitio. Amerre csak jártunk, az út két oldalán egész sűrű lombos erdők terülnek mindenfelé; igen is sűrű erdők az úgynevezett szerb tövisből. Néhol mezőt, legelőt, szántóföldet ellepett az, kemény tövisei között a szántómarha is félve jár s a kaszások rongyokkal csavargatják be lábaikat előle, mert veszett sebeket ejt az emberen. Még mikor Petőfi megénekelte a pusztát, ez a növény nem volt indigenálva; azóta ez is megtelepült nálunk s nem engedi magát irtani, megy szakadatlanul egyik falutól a másikig, ott is végig megy az utcákon; árkok, piacok nem szakítják félbe, oda fészkel magát a házak oldalába — ez a szomorú jelképe a nyomorúságnak. Tavaly egy tudós francia azt írta, hogy Magyarország a Tiszáig román; no, ha ezt a sok tüskét látná, majd írhatná, hogy a Dunaig szerb. Én a szerb nemzetet ugyan nagyra becsülöm, hanem azért bár ne jutott volna tőle Magyarország számára annyi tövis.

Egyébiránt egész Békésvármegye közepéig nagyon kevés hasznát lehet venni a román* grammatikának, (dacára ama francia tudós etnográfiai rendelkezésének). *Battonyán* volt alkalmunk használatba venni az első „ungye mérát?” De ott is megszügyenültünk vele, mert a megszólított román atyafi magyarul felelt rá vissza, hogy merre visz az út. Hasonló arcpirulás ért bennünket *Orosházán*, ahol úti-társam a piacon beszédbe ereszkedett a román

* Jókai felváltva román és oláhot ír. Mi következetesen a román jelzőt adjuk, támaszkodva a Gyulai Pál megjegyzésére is: Erdélyi úti benyomások (O. K. 2009—10 sz.) 36 l.

lelkésszel, egyről másról tudakozódva tőle románul, mire az hasonlóul válaszolt; néhány perc múlva azonban kifutottak a szomszéd házból a lelkész gyermekei s apjukat magyarul szólíták meg, biznyságául annak, hogy a derék lelkész otthon ezen a nyelven társalog; mi is így folytattuk aztán a discursust s úgy vettük észre, hogy lelkipásztorunk olyan tiszta irodalmi nyelven beszél, mint akár-melyik könyv; akarám mondani még jobban, mert azok sokszor nem ügyelnek a helyesírára. Így is kell annak lenni, a velünk lakó román nép szemmel látja, szívvel érzi, hogy sem messze, sem közel nem talál oly nemes rokonságot, mint a magyart, s a hány fokot halad a művelődésben, annyi lépést közelít a magyarsághoz. Akinek ez észrevétel nagyon édesnek talált ízleni, nehogy elrontsa a gyomrát, mindjárt szolgálok egy kis keserű cseppfélével. Néhány mérfölddel odább már változik a világ; amint a síkság elmarad, a hegyhátról melancholikus tilinkó szava hangzik alá, s ahol ez a tilinkó hangzik, ott nem tudnak többé magyarul. A falvak nevei még a múlt századi megyei levéltárakban magyarok, most már össze-vissza facsargatva mind románosan hangzanak, s nyelvünket csak az úri rend beszéli. Van egy község, melynek lakócai mind nemes emberek és kálvinisták, neveik tősgyökeres magyar nevek; viseletük debreceni fajta; de már egy szót sem tudnak magyarul; író, olvasó ember nincs közöttük, nemzeti történet, rokonszenves emlék, rég kihalt közölök, csupán abban válnak ki a román fajból, hogy szörnyű verekedők, és szeretik a processust.

Hogyan támadt az ily átváltozás, annak igen egyszerű a magyarázata. Messze földön nem volt hozzájuk közel református lelkész, aki gyermekeiket keresztelte, halottaikat eltemette volna; pogányul pedig csak nem élhet, nem halhat az ember: ott volt az óhitű pap, annak az ígéit voltak kénytelenek hallgatni, s lassankint elhagyták miatta a hazai nyelvet. Katholikus községek is jártak így sokan. A román pápa minden szegény földön megél, talán nem is olyan tudós mindegyik, mint lelkésztől várnók, de a hegyek közt elszórt nyájnak pásztor kell s Urunk idejében, ezelőtt 1800 esztendővel, nem restelték a nép pásztorai meztláb is járni, mint most a román papok szegényei; az eredmény pedig az, hogy a magyarság elenyészik ott, ahol a szegénység kezdődik.

Pedig a szegénység nem megénekelni való tárgy, akármit beszéljenek is felőle a poeták. Ez a kevéssel megelégedés nem tesz nemzetet naggyá. Vagy hát boldogság az, hogy az ember levágja a gerendát az erdőn, négyesével keresztbe rakja, s ott lakik a közepében, míg a szél el nem hordja; megfonja, megszövi durva darócposztóját, gubának önti; beteszi a Czermura vizébe, ott egy hét alatt megfeketedik, s azontul viseli, míg valahol állja a madzag; összefőzi a tejet a máléval, s elél vele holtig; még csizmára sem vágyik, elviseli a bőrt, ahogy foltnak van szabva; hát még a szellem kíváncsi? hol alusznak azok, ki ébreszti fel őket? Nincsenek itt híres költők, népdalnokok; ki olvasná el, ha írnának valamit? Itt olvasni csak a pap tud. Hanem vannak más lumenei a népnek, mely sötét rengetegekben mégis fölkeresi a csodás emberfölöttit s elzüllött ábrándjait hozzácsatolja; ezek a jósok. Minden román vidéknek megvan a maga híres jósa, akiről azután bámulatos dolgokat ad tovább a néphagyomány. . .

Mintegy húsz évvel ezelőtt élt Páloson, (most Paulis) egy hirhedett varázsló. Juon nevű, kihez messze földről eljárt a föld népe megtudakolni az esőt vagy jó időt. Jós-latai bámulatosan beteljesültek mindig. Egy héttel előbb meg tudta jövendőlni az eső közeledtét; még azt is, hogy meddig fog tartani, hosszas eső lesz-e, vagy csak futó zápor? s eső idején ismét megmondá, hogy mikor állapodik meg az idő, mikor tisztul föl az ég? Mindez csalahatatlanul beteljesült rendesen. Hihetetlen volt, ez igaz, de úgy volt. El kellett ismerni a legbölcsebb természetudós-nak is, hogy a csodálatos ember jóslatai egyetlenegyszer sem szégyenültek meg. Egyszer hosszas szárazság után messze falukból csődültek hozzá a lakósok megunszolni, hogy tudakolózzék már valahol az eső felől; a jós arra utalta őket, hogy várjanak három napig és imádkozzanak hiven az Istenhez, hogy jelentse ki ő előtte szent akarat-ját. Harmadnap ismét felgyűltek a hívők s kérdezték, hogy beszélt-e az Istennel a jós? „Beszéltem, felelt az, azt mondá pedig az úr, hogy mindaddig nem lesz eső a vidéken, míg az óhitű esperest itt a falu előtt levő kereszt-fára fel nem feszítitek.” A népnek sem kellett több; rohantak rögtön az esperes lakára. Az észrevéve a veszélyt, hirtelen lóra ültetve szolgáját s futtatá lóhalálban az akkori főbíró Cs . . . hoz, a szomszédfaluba, azalatt az ellene

csődült nép berontott hozzá s tudtára adá, hogy őt keresztire fogják feszíteni. Okos beszéd, felvilágosítás itt mind nem használ; a lelkész csak egy órai haladékokat kért az imádkozásra; azt megadták neki. Mikor az órának vége volt, kikisérték a keresztfához; a jós maga vállalkozott arra a tisztségre, hogy a lelkészt felfeszítse; már mind a ketten a keresztfán voltak, midőn Cs . . . főbíró megérkezett. A derék úr nem tétovázott sokat, odavágtatott a tömeg közé négylovas hintájával, a kereszt előtt megállt; ő maga derékon kapta a megköötözött lelkészt, hajduja a varázslót, fel mind a kettőt a hintóba s azzal vágattak visszafelé. A felbőszült nép egész Aradig kergette őket. A jóst természetesen törvényszék elé állították, de ő minden vallatásra csak azzal felelt, hogy neki az Isten parancsolta azt, hogy az esperesnek meg kell áldoztatnia. Utoljára aztán azt mondták neki, hogy ha az Isten nevét folyvást becsméreli, majd azt kapja, hogy száz botot vernek rá. Ez ugyan drasticus szer s látom ég felé állani az emberbarátok hajaszálait a bottal vallatás emlegetésére, de szeretném látni, hogy melyikünk maradna filantrop, ha egy gyilkos azzal védené magát, hogy neki az Isten parancsolá a gyilkolást. A fenyegetett jós nevetett e szóra: hiszen az ütés neki nem fáj, az Isten elveszi az ütés súlyát s megedzi az ő testét, hogy azon sem fegyver, sem pálca nem fog, tessék bár megpróbálni. Megpróbálták. Ötvenet ráverték a jósra, mialatt ez folyvást nevetett s gúnyolta a törvényszék tagjait, hogy lám annyit sem ér a botozás, mintha a pusztá derest vernék. Az urak már kétségeskedtek, hogy elbocsássák-e s diadalt adjanak a babonának? Amint azonban még ötöt ráhúztak a varázslóra, ez egyszerre megváltoztatta a hangját, szép könyörögve mondá: hogy bocsássák el, elég lesz már, inkább csak kivall mindent.

Ekkor aztán nagy töredelmesen elmondá, hogy biz ő az óhitú esperest azért akarta megöletni, mivel az szüntelen arról világosította fel a népet, hogy a babonában ne higgyen s az ő csodatételeit mindig természetes okokból iparkodott kimagyarázni: egyet azonban még sem tudott megfejtetni; időjósatai csálhatatlanságát. — Ennek pedig az a titka: az ő nyakgerincén van egy daganat, mely olyankor, midőn hosszú szárazság jön, egészen elmulik; tartós esőzés következte előtt szertelenül feldagad;

ha vihart érez, azt feltűzelése által jelenti meg s ha hirtelen derült idő jön, akkor egyszerre lelohad. (Nem egyéb mint egy tökéletesített tyukszem.) Így lett annyi megfoghatatlan csoda a legeggyűbb okra visszavonva.

Másszor ismét egy koldusfiú, kit nyolc év óta némának ismert minden ember, butyini vásár alkalmával a legnagyobb sokadalom közepett egyszerre csak megszólal s elkezd víziókról beszélni a népnek: hogy az Isten csodát tett ő vele, felszabadítá ajkait a némaság zárja alól, hogy tudassa a néppel, mi okai vannak az ő világi nyomorúságának s hogyan tegyen róla. Utóljára az is azt hirdeté, hogy agyon kell verni a papot. — A szegény pópa alig birt megmenekülni a babonás nép kegyetlenségei elől: szerencsére a vármegye ismét kéznél volt, a zendülőket szétugrasztották, a fiatal prófétát pedig elcsípték. — Ekkor kisült, hogy az a pap azelőtt nyolc évvel azt a fiut megverte s akkor ez föltevé magában, hogy bosszút fog állni rajta s képes volt nyolc esztendeig némának tettetni magát s nyolc esztendeig járni-kelni és aludni menni azzal a gondolattal, hogy ő a papon bosszút álljon egy pár pofoncsapásért. Ilyen jó emlékező tehetsége van a románnak.

Talácson is él még mai nap is az a jövendőmondó, kihez hajdan a környékbeli urak és asszonyok is eljártak jóslatot mondatni. Azt állíták ugyan, hogy csak kíváncsiságból teszik, hanem ez a kíváncsiság egy ismerősünknek életébe került, a jós azt mondá neki, hogy 34 éves korában meg fog halni, az ifjú fejébe vette a mondatot s aként sietett élni, mint akinek kevés ideje van már hátra; hiszen úgy is mindegy: 34 éves korában tüdőgyuladást kapott: nem engedte magát gyógyíttatni; hisz úgy is mindegy s csakugyan meg is halt. Ez a jós azt beszélte, hogy ő nem egy ember, hanem három ember, egy testvére lakik Afrikában, a másik Ázsiában; minden tíz évben megcserálik a lelkeiket, csak a testük marad egy helyben: a táltosok tüzes szekéren szállítják őket idestova. Ez sokkal furfangosabb volt a többieknél, mert a legtávolabb eső falvakban tudta a családok titkait s mikor panasza jött valaki hozzá, már előre tudta, miért jön s gyakran segíteni is tudott rajta. Valószínűleg minden faluban voltak vele összeköttetésben levő kémei, mert a varázsló hivatala szépen jövedelmez s a román nagy mester a ti-

toktartásban. Különösen akármerre járt. mindenütt lehetett látni egy veres galléros embert, ki jött-ment a sokadabban, mindenkitől kérdezősködött s a jóst csak éjszaka látogatta meg; ez volt Onuc segéd. — 1849. óta hallgat a talácsi jós: azt mondja, hogy azok a szellemek, akik vele összeköttetésben voltak, elpusztultak a vidékről. Onuc sem látható már a sehol veres gallérjával. Hja, biz akkor sok szellem eltűnt a világról, aki hús és csont között lakott.

E babonás hajlamot a népben egy ügyes szolgabíró is felhasználta vallatások alkalmával. — Mikor megátalkodott gonosztevő került kezére, ki minden tanubizonyossággal szembe tagadott, esküdött, hazudott; akkor azt egy ércfeszület elé állítá s ráparancsolt, hogy tegye arra a kezét, úgy esküdjék: az pedig egy villanyteleppel volt összeköttetésben; mitől a bűnös olyan ütést kapott a két könyökén keresztül, hogy ijedten vallotta meg a legtitkosabb bűnét is. Máskor, ha ilyenre akadt, azt szépen ülteté a villanyszigetre s mikor az önkéntes vallomás ferdére talált menni, ez ujjá hegyével odanyúlt a vallatott orrához, füléhez: „te, most mindjárt elvisz az ördög, ha hazudsz.” — Az ember aztán, amint a szikrákat érezte orra, füle hegyén, minden porcikáján, ahol hozzá érték, kipattogni, azt hitte, hogy a pokolbeli tűz kezdődik és sietett megszabadulni az eltitkolt igazság árán. Ezeket a regéket pedig úgy vedd. tőlem, kegyes olvasóm, mintha mellettem ülnél a szekéren, s ott mesélgetnénk egymásnak ötletes mondákat erről, meg amarról, rövidítve beszéddel a pusztai hosszú utat, el-elbólintva néha a meséken s megint más tárgyat kezdve, mikor a szekérzőkenés felébreszt bennünket.

A dombegyházi hun halmoknál, míg szabályos távolságban emelkednek előtünk a láthatáron, eltűnődünk: mik lehettek azok hajdan? őrdombok-e, harcos előőrsök vigyázó helyei? vagy áldozathalmok, miken vitéz dédapáink ősisztenünknek áldoztak? vagy tán csaták holttesteiből rakták azokat s behantolták felül szépen: nagy csatának kellett volna annak lenni. Ha azok a halmok beszélni, mi pedig hallgatni tudnánk...

Megint egyet bólintunk, megint felébredünk; egy hírhedett mintagazdaságon visz az út keresztül. E szép nagy uradalom roppant négyszögű táblákra van felosztva. Nyáron át kihordják a trágyát a négyszögű táblák közepére,

roppant sáncokat emelnek belőle, télen aztán — szétterítik ugye? — nem biz azt; meggyújtják szél ellenében s elégetik, hogy ha már nekik nem kell, eladhatnák a szomszéd helységeknek, azok szívesen megvennék; de hát nagy urak dolgához mi köze egy szegény poetának.

Megint elszundítunk, de most már igazán felébredünk, mert az út a szántóföldekre tér ki, s minden mesgynél ki akarja az embert lökni a szekér. Egy leégett város áll előttünk. Ez a város Szentanna. Felesen lakják svábok és magyarok. A svábok különösen tehetősek, amit bizonyít az, hogy 1849. utólján arra kérték fel az aradi várkormányzót, hogy engedje meg nekik hadd becsüljék őket ki a magyar szomszédokat, kifizetvén őket készpénzzel; mely ajánlatra azonban a várkormányzó akkor nem állt rá; most azután egy vasárnapi égés egyformán koldussá tett magyart és svábot, nincs nekik egymástól mit irigyelni többé. A szomorú képet még buskomolyabbá teszi az elparlagolt mező, mely a várost körülfogja, Október közepén még sehol egy szántott barázda, nemhogy zöld vetés; az embereknek nincs módjuk, földeiket mivelní; ez a gazzal belepett avar pusztaság még többet tud beszélni a súlyos inségről, mit maguk a kormos falak.

No de már most ki tudna aludni tovább? — Világosvár alá érünk, a magyarádi szőlőhegyről szüretelők vidám kurjantása hangzik elénk, s ámbátor az Isten kevés bort adott az idén, a magyarnak, nem is igen jót, de ha a jókedvet meghagyta mellé, köszönjük meg azt is, s vigadjunk legalább addig, amíg a szüret tart.

Hét napot töltöttünk a híres Magyarádon, ahová a szüret alatt Aradmegye szépe, java felszokott gyülekezni s a régi jó idők mintájára barátságosan mulatni. Valaha híres ünnepélyek voltak a magyarádi szüret napjai; ez volt gyűlhelye a főrendnek és középosztálynak, melyet sehol oly egyetértő barátságban összeolvadtan látni nem lehet, mint itten. A megyei zöld asztal egyesíté és soha el nem választá őket; a legingerültebb pártvitákból sem lett személyes gyűlölség, s politikai ellenfelek tudták szeretni s becsülni egymást s együtt mulatni a közös vigalmakon.

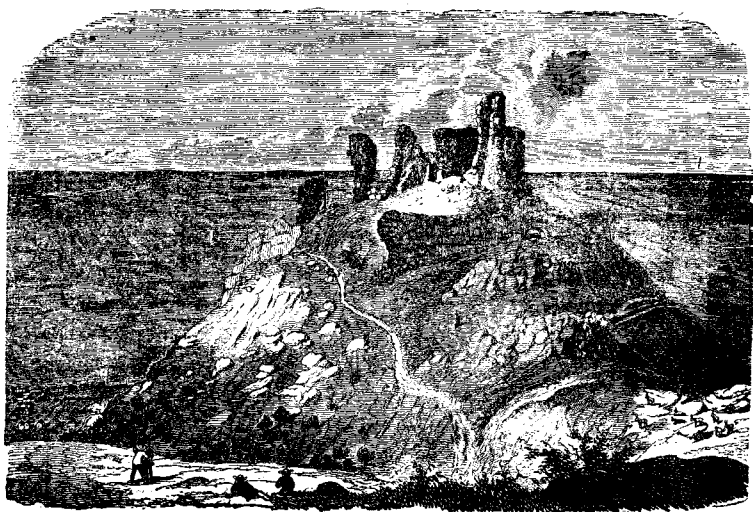
Aradmegye valóban mintagazdasága volt az országnak, példányképe annak, hogy mit tehet külön egy terület, okos, lelkes adminisztráció s a birtokosok lelkes egyet-

értése mellett. Pompás országutai, régi faiskolái, közintézetek, kórházai, tanuskodnak erről, miket a táblabíróvilág igazán a semmiből teremtetett elő. Kedvesen jellemzi azon időket az öreg Beszédes mondása. Midőn Aradvármegyében a vizek szabályozásáról volt szó, a genialis mérnök azt állítá a megyegyűlésen, hogy Magyarországon a vízszabályozásnak más alapelvei vannak, mint másutt akárhol. Más országban egy folyót alul a torkolatánál kezdenek szabályozni; nálunk felül kell azt elkezdni. Bámulva kérdezők tőle, hogy miképen lehet a hidrosztatikának más alapszabálya itt, mint másutt? Akképen felele a praktikus férfiú, hogy ha egy alsóbb megyében szabályozzák a vizet, a felsőbbben pedig nem, az alsóbbnak inkább ártott a fáradság, mint használt; de ha a felsőbb megye kezdi el a maga vizét ráncba szedni, az alsóbb kénytelen folytatni a munkát, ha azt nem akarja, hogy ki legyen öntve, mint az ürge. És csakugyan foganatos volt az új hidrosztatikai elv, egyik megye a másik után volt kénytelen Arad példáját követni. Szintén Beszédes műve a buttyini csatorna is, melyet a Körös vizéből vezetnek lefelé több mint husz mérföldön keresztül, roppant hasznára az egész környéknek. Mikor e csatorna létrehozásáról folytak a viták a megyegyűléseken, a sok érdemes táblabíró elmondá egymásután a maga „alázatos véleményét”. Beszédes is előterjeszté végre a magáét: az én véleményem nem alázatos vélemény, hanem számokkal bebizonyított dokumentum, nekem nem a tekintetes urak magánérdekei forognak szemem előtt, hanem az ország jóvolta, azért ne tanácskozzanak azon a tekintetes urak, hogy mit lehetne módosítani, lealkudni az előterjesztett tervből; mert a tudomány nem alkuszik, s a mathezis senki kedvéért az egyenes vonalból görbét nem csinál. Nem is engedett semmit, úgy kellett a csatornának elkészülni, ahogy ő tervezé s maig is áldás az a vidéken; kár, hogy egyuttal hajókázhatóvá nincs téve.

Hajdan még híresebb volt az a táj. Mátyás királyunk idejében az ország négy könyvnyomdája közül egyik Világosvárárt volt, amiből sejthetni, hogy ott kellett a hazai tudományok egyik menhelyének lenni. A török világban eltűnt a nyomda, de annál híresebbek lettek a pankotai*

* Csiki Gergely születési helye. Arad megye valamennyi községének múltját és jelenét ismerteti *Arad vármegye és Arad sz. kir.*

(hajdan Bánkut) fürdők. Stambulból is úgy jártak azokba, mint most Károlyfürdőbe. Mikor aztán a török atyafiakkal való hosszú zálogos pörnek vége szakadt, s nekik menni kellett innen, a nagyváradi basa félmázsa kénesöt töltetett a fürdő forrásába s az egészen eltűnt, soha sem bírták többet megindítani. Az erdők közt most is templomok és zárdák romjai láthatók; ott is lehetett valami; bizonyosan népes helységek és bizonyosan magyarok, mert a román fából épít. Neveiket sem tudjuk már.

Világosvár.

Mulandó a világ, késő este van már; kinn ülünk a folyosó alatt; a szomszéd kolnákból vig zene hangzik át hozzánk; a hegytetőkről tűzfarku röppentyűk süvöltenek az égbe, színes csillagokat szórva maguk körül: a hold olyan melancholikus fénnel süt le Világos várromjaira, s a félködbe burkolt rónára ott alatt, melynek közepén a szőlősi malom fehérlik. Az ember maga sem tudja, hogy miről gondolkozik.

Hanem hát hagyjuk abba a mulatságot; késő őszi város *monographiája*. III. köt. első felének II. része. Ugyane mű III. köt. első felének I. része adja az aradmegyei lakosság pontos és részletes néprajzát.

az idő, október közepe, ha még Erdélybe akarunk bejutni s a havasokan jönni keresztül, ugyancsak sietnünk kell.

b) A régi Zarándban.

Derék uti és házigazdám, még a lehető legnagyobb sietségről is gondoskodott; ő maga, egy fia és egy unokatestvére (derék két jó fiu még abból a régiebb ivadékból) oszták meg az ut örömeit és fáradalmaikat velem. Körösbányáig hátsparipáikat küldték előre s odáig kocsin tettük meg az utat.

A mint Déznán túl a diécsi hegytetőre felértünk, gyönyörű és ritka természeti tünemény ragadta meg figyelmünket; egy ködcsivárvány; a lehulló köd csak olyan magasán állt fejünk felett, hogy a nap keresztül süthetett rajta s ez által egy olyanforma szivárvány támadt körülünk, minőt gyermekkorunkban fecskendővel idéztünk néha elő, csak hogy sokkal nagyobb ivet képező, átmérője lehetett harminc lépés. E gyönyörű tünemény tovább egy óra-negyednél kísért bennünket, akkor kisütött a nap s előttünk állt a gyönyörű Körös völgye.

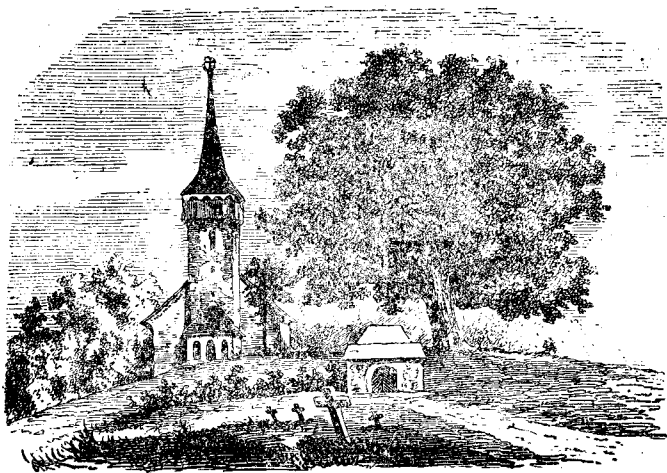
Dél felé egy nevezetes hegy alá értünk, kár, hogy olyan rosszul tudom a neveket megtartani a fejemben, különben megmondanám, hogy hívják; ezen a hegyen végtől-végig úgy vannak elszórva a drágakövek s karniol, achat, jaspis, chalcedon, sardonix, mint nálunk a Sváb-hegyen az agyagpala, néhol öt-hatfontos karniol darabok a leggyönyörűbb erezzel, másutt a legcsodásabb chalcedon-alakulások, majd lilás szőlőfürt. majd igazgyöngy tűző bogyócsoport, majd góth templomtornyok alakjában: mindez úton-útfélen, senkisem ügyel rá. Magam is hoztam el egy pár darabot e szép kövekből emlékül, mikben a világoszöld achat, a fehér chalcedon és a piros jaspis olyan gyönyörű nemzeti szín bokrétára vannak vegyülve, mintha mondván csinálta volna valami barátságos demiurgus az özönvíz előtt. Van-e erről tudomásuk a természet-tudósainknak? Eszembe jutott már a neve! „Acsucza”-nak hívják, hogy a tatár vigye el! (Sz úgysem viszi el, mert nagyon nagy.)

Már itt kezdődik a mőcvilág: elmaradnak az arad-megyei derék, szálas, nyílt tekintetű barátságos mosolygású románok, s felváltja őket a fekete gubás mőc. A tekintete

is olyan fekete. Estétől reggelig egy jó napot nem köszön senki; a falvakban, miken keresztül visz az út, itt-ott látszanak az ujabbkori romok . . .

Estefelé érkezénk meg Körösbányára: innen rajta, az út mellett, látszik egy hosszú sirhalom, sokkal nagyobb, mint közönséges sirhalmok szoktak lenni; egyszerű kőemlék állt előtte.

Ezalatt fekszik a tizenhárom Brády. Körösbánya valaha igen szép kis virágzó magyar város volt, most három-negyedrésze rom; a legnagyobb úri lakok ablakain embermagasságnyi dudva hajlik alá, az udvarok be vannak növe fűvel. Mig lovainkat nyergelték, azalatt elsiettem az ide közel fekvő hirhedett Fabu Popihoz. Ez azon történeti emlékü templom és óriási tölgyfa, mely alatt Hora és Kloska összeesküdtek, innen indultak ki üdvtelen munkájukat megkezdeni. Az a legkülönösebb, hogy ez a templom épen azon Czebe falu határába esik, melynek román lakóseit soha sem bírták a magyar urak

Fabu Popi nevű templom és tölgyfa.

Jókai rajza.

ellen fellázítani. Czebe falujában van tizenkét nevezetes forrás, melyben minden vászonnemű magától megfehéredk; tán ez a víz az emberek lelkére is hat.

A Fabu Popi most egészen el van hagyva, csak

temetőnek használják még a környékét; temető egyébiránt itt van minden lepton nyomon: akit az útfélen megölnek. annak emlékére egyszerű magas fakeresztet szoktak felállítani; csak innen egy álló helyemből tizenkettőt számoltam meg az úton. Kellemetes vigasztalás az utazóra, minden kétszáz lépésnyire olyan helyet találni, ahol valakit megöltek.

Este lett, mire rajzommal elkészültem, már holdvilág volt, mire visszatértem Körösbányára, hol egy rozzant, ideiglenes fogadóban vártak ránk vezetőink. — A jámbor emberek váltig marasztottak bennünket, hogy ne menjünk éjszaka tovább; előttünk van Brád és Bojca, szomorú hely mind a kettő; még egy kísértetes történetet is mondtak el nagyobb biztatásunkra: hogy néhány hét előtt maga a v...i dászkál, ki a Brády-család katasztrófájából lett híres, este a Brády-kastély előtt lovagolt keresztül több társával; amint a kastély előtti hidra ért, lova megbokrosodott alatta, leveté nyergéből s gyilkosul összetaposta. A roncsolt embert aztán felvették társai, s szállást kerestek számára, Egy kapun sem ereszték be őket; a kísértetfélő nép irtózott az így meggázolt házába fogadni, utóljára ugyanazon leégett Brády-kastélyba voltak ők kénytelenek vinni, mely most is uratlanul áll, ott reggelre meg is halt. Azért nem jó éjszaka azon a hidon átmenni. mert ott valami szellem lakik. Minket azonban nem bánt ez a szellem, ülünk a nyeregbe s induljunk neki, elég szép az őszi éjjel.

Képzelné sem lehet gyönyörteljesebb utazást, mint a mienk volt. Az ember olyan bátran érzi magát lóháton; nincs bizva más kegyelmére; nem rettegi a rossz utat: — ha egyedül marad is, van egy hűséges társa, akire rábízhatja magát, a hű paripa, kivált egy olyan okos, értelmes állat, mint az én szürkém volt, beszélni lehetett vele, mint az emberrel; nem kellett sem nógatni sem csitítani; jó úton nyargalt szólítás nélkül, hegynek igyekezett, lejtőnek vigyázott, soha el nem botlott. úgy gondomat viselte, úgy ügyelt rám, mint valami hű cimbor. Megbocsát az olvasó, hogy egy jámbor állatról ennyi elragadtatással beszélek, de nem álhatom meg, hogy valami nemét a hálának ne érezzem azon okos állat iránt, mely útam fáradalmas részét olyan híven viselte.

Szép holdvilágos este volt útunk kezdetén, azt hívők,

hogy három óra alatt kitűzött állomásunkon leszünk Mihe-
lenben, ahol mint mondták, rendes fogadó van.

Hogy azonban utunkból semmi regényesség ne hiá-
nyozzék, mikor már két óra hosszat ügettünk, egy igen
kellemes országúton, akkor találkozáink két magyar pénz-
ügyőrrel, akik felvilágosítanak bennünket, hogy ha ilyen
jól kocogunk tovább is, reggelre majd beérünk Dévára;
Brádot pedig, ahová törekedtünk, régen elhagytuk a há-
tunk mögött; — ez már mindjárt egy kis kaland: eltéve-
dés: már most vissza, ahonnan jöttünk! vágatva sieténk
most úton és nem úton keresztül, amerre legrövidebb volt
az irány s ismét két óra telt bele, mire oda visszaértünk,
ahonnan Brád felé eltér az út.

Épen éjfélre kukorikoltak a kakasok, mikor végig lép-
tettünk a hídon, mely a két földesuri kastély között elve-
zet: a Brádyaké tetőtlen párkányzatával, üres ablakaival,
vakolatlan falaival olyan gyászosan tekintte le ránk, asszú
fehér fűszálak hajladoztak az ablakokból, a holdvilág ke-
resztül süttött a kapun, olyan csendes volt minden, csak
a kakasok felelgették egymásnak az éjféli jelszót, külö-
nösen egy brahmaputra kakas olyan kísérteties mély han-
gon tudott üvölteni, beillett volna hangjával boszorkányok
trombitásának. Az emberen mégis valami hideg fut végig,
mikor ezen a hídon keresztül megy s eszébe jut a dasz-
kál története. Pedig hiszen hát olyan természetes az; bok-
ros lova volt, a hiddobogástól megrettent, azért vetette le:
— alusznak, akik meghaltak csendesen; a kis gyermek
keze sem mozog már ki, ki a sír alól ijesztgetne itt?

Sok időbe került, míg éjfél idején Brádon megtudtuk
magunknak magyaráztatni, hogy merre menjünk ki innen.
Pedig úgy kívánczozott ki abból az ember. Én nem tudom,
talán a mondták emléke okozta azt, de ilyen szomorú fa-
lut én sohasem láttam; olyan elhagyott minden; még a
piac közepén is van valami különös épületrom, aminek a
tájékát kerülik az emberek, szinte jól esett, mikor kiiga-
zodtunk belőle; a brahma-putra üvöltése még sokáig
utánunk hallatszott.

Ezentúl mindig mélyebb, komorabb völgyekbe szo-
rul bele az út, nemsokára a hold is lement: útitársam
egyike előrenyargalt az utat recognoskálni, a másik ket-
tőnek valami baja volt lovával, amivel hátramaradt s én
egyesegyedül lovagoltam az ismeretlen erdők, sziklák kö-

zött, sötét éj közepén, egy olyan vidéken, ahol minden szikla tudna valami igen gyászos, igen borzalmas regényt beszélni, ahol minden völgynek megvan a maga rémtörténete, a maga nyomasztó kísértete.

Néhál hallgatag házak maradoztak el az út mellett, amik közül egy sem bírt olyan külsővel, hogy valakinek kedve lehessen akármilyen fekete éjszakán bezörgetni az ajtaján éjjeli szállásért. Kormos, rozszant gerendaházak, hasonlóak a mi ólainkhoz: csak egy szobára van készítve mindegyik; abban lakik a család és a majorság együtt; másutt elkésett románok tüzeltek az út közepén, mint óriási gnómok árnyékai tűnve elő az éjjeli lángnál. Ki tudja, mi dolguk lehetett ott? Majd ismét egészen pusztá kopár hegyhátak közé emelkedett az út, ahol csak elszórva állt meg egy-egy bokor a gyeprőn, még kalyibának sincs hire sehol, csak egyes bekerített szérűket látni, mikbe a román szénáját takarítja be, póznát dugva a boglya közepébe, hogy el ne vigye a szél, vagy fölrakta azokat egy-egy élőfa tetejébe, mint valami madárfészket. Azután ismét tomboló hegyi patak szelte át az utat, melyen keresztül kellett gázolni; távolabb a patak mély mederbe vágott, a túlsó hegy oldalából vérvörös tűzszemek világítottak át, valami távoli hámor fénye, s a gépies zörgés egyhangú kongása verte föl sokáig a csendet, mely később ismét a rohanó patak mélyenhangzó zúgásába vegyült el.

Éjfél után két óra lehetett, mikor útitársaimmal ismét összejöttem; szó volt róla, hogy nem féltem-e? „nem én egyébtől, mint a farkastól.” — „Hiszen oldaladon a revolver,” biztatának erre. „De nem attól a farkastól félek én, aki engem fog meg, hanem amit én találok fogni.” (Ha abból még ki nem találta volna valaki; amennyire szeretek kiterjeszkedni lovonulésem fázisaira, hát annak csak megmondom, hogy biz én először ültem életemben lovon, — a Pegazus nem számít).

Végre csakugyan megérkeztünk Mihelenbe, ahol annak a várva-várt fogadónak kellett lenni. Az már mindjárt nem tetszett nekem, hogy ebbe a fogadóba sehonnan sem vezet bejárás: mert akár egy félőles gátról leugratni az udvarra, akár egy pocsétás hid alatt keresztülgázolni a sáron, egyiránt nagy fantázia kell hozzá, hogy az ember kitalálja, merre menjen. A szürke decidált, ő bizony

beugrott a sáncon: épkézláb értünk alá. Következtek a sorba kopogtatások minden ablakon, semmi felelet; nagy sokára megszólaltak egy helyütt: „ki az, mi az?”

„Utazók.”

„Lehetetlen az.”

„De bizony csak itt vagyunk.”

„Ilyen későn.”

„Van-e szállás?”

„Majd megnézem.”

„Van-e abrak?”

„Az talán nincs.”

„Van-e kenyere?”

„Az talán van.”

„Van-e istálló?”

„Az van, de még nem kész.”

„Eresszen be hát valahová.”

Nagyon nehezen végtére kivívtuk, hogy kaptunk egy frissen meszelt szobát, szénát és kenyeret: hú paripáink megosztották velünk szénájukat, hogy legyen min hálunk, mi pedig megosztottuk velük kenyerünket, hogy legyen abrakjuk. Így fogtunk ki a világon.

c) Az arany hazájában.

Másnap azután a Volkánon, egy olyan kis hegyen, mintha vagy húsz Svábhegy egymás tetejébe volna rakva, keresztül kapaszkodván, szerencsésen megérkeztünk Abrudbányára.

Abrudbányának a piacán állunk. Az egyik templom a katolikusoké, a másik a reformátusoké, rom mind a kettő, a harmadik tornyát most födelezi, ez az unitárius atyafiaké. A város többi része is ilyen, minden három épület közül kettő még rom.

Leverő, szomorú, elcsüggesztő látvány az utazónak Abrudbánya képe, egy nagy nyitva maradt sír az, melyet még nem volt idő behantolni; — hanem; — hanem azután a népe! annak lehet keresni párját. Itt a romba dült falak közt most is lelkes nép lakik, ki hitéhez, nemzetéhez, becsületéhez hű maradt, kiről példát vehetne magának sok nagy gazdag magyar város, melynek boldog népe a maga jólétében szája széleig uszván, ott is hajol, ahol nem görbítik, s nem tudja, hogy mit tesz a közügyekért ládozni? Az abrudbányaiak ezt megtanulták nagyon.

Alig szálltunk le lovainkról rögtön baráti kéz nyult felénk minden oldalról: attól a perctől fogva a közönség gondviselése alatt álltunk.

Nem laknak itten nagy urak, de olyan emberek, kikben gazdag a szív. A papok, a bányabirtokosok, kamarai hivatalnokok, bányatisztek, ezek képezik a város értelmiségét, kikhez ragaszkodva simul a kézműves-osztály, s kik osztálykülönbség nélkül társalognak egymással. A nagy tűz nagyon összeolvasztotta őket, most már el nem válhatnak többé.

Úgy rendelkezének velünk szíves házi gazdáink, hogy hétfőn Abrudon maradunk délig, hol a hetivásáron sok hírhedett celebritást fogunk látni, délben megtekintjük Verespatakot, a római régiségeket és a Csetátyét, kedden felmegyünk a Detonátára; ma estére pedig? ma estére elmegyünk a színházba.

Micsoda? Abrudbányán színház? Színház bizony, oh ezekben a leégett erdélyi városokban mindenütt találni színészt és minden háznál hírlapot. Bács társasága* volt ott, egy tágas terem volt a színház, zártszékek, páholyok benne; *Peleskei notáriust* adták, tele volt a terem nézőkkel és én nekem soha, de soha életemben, olyan jól nem esett színdarabot látnom, mint ezt a *Peleskei notáriust* Abrudbányán, ebben a tengertől elszakasztott kis szigeten. (Sok román úr és asszony is volt a közönség közt.)

Színház után egyikénél új barátainknak töltöttük az estét.

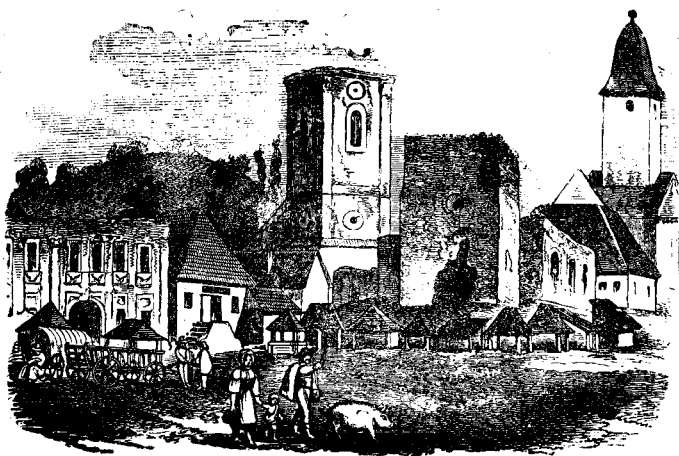
Egy pár adomát feljegyeztem amaz elmúlt nehéz napok emlékeiből, amik nem fájnak olyan nagyon az emlégetés által. Egyik barátunk beszélé, hogy mikor már Abrudbánya égett, ő tizennyolcad magával volt elrejtőzve egy hű románnak a padlásán a gabona közé. Egyszer egy fiatal nő is odavetődik közéjük, csecsemő gyermekével: a gyermek sírt, nem lehetett elhallgattatni: a többiek rimánkodtak, hogy csitítsa el, mert mindnyájukat el fogja árulni; végre, hogy a fiút nem lehetett elcsillapítani, fogta egy férfi, elvette az anyától és az elbeszélő szeme láttára kicsavarta a nyakát, s azzal beledugta a buzába. Mikor aztán másnap a padlást el kellett hagyniok, a szegény

* Ugyanaz a Bács, akinek a társaságával 1853-ban Nagyenyeden találkozott volt (36. l.).

anya nem akarta ott hagyni holt gyermekét, kivette a búza-halomból, s ime a gyermek még akkor is élt, — még most is él, ember lett belőle: föl sem vette azt az első halált.

Egy menekülő kereskedő nejének eszébe jut, hogy az üveges szekrényben egy csészében ott feledett nagy mennyiségű por-aranyat; hirtelen visszatér érte szobájába, s látja is az üvegen keresztül, hogy ott az arany, de nem találja a szekrény kulcsát. Ilyenformán ott hagyja az aranyat: minthogy nem férhet hozzá. Az az egy nem jutott eszébe, hogy az üveget be is lehetne törni az arany kedvéért.

Van itt egy híres erdőpásztor, maga is valóságos szironyos ruhában járó román, oda künn van a háza az erdőben. Ez arról nevezetes, hogy mint magán bánya-

Abrudbánya.

Jókai rajza.

birtokos apródonkint annyi aranyat gyűjtött össze, egészen becsületes úton, hogy ezt nem is úgy pénzsámra, hanem mázsaszámra szokta becsülni. Van neki másfél mázsa aranya. Tehát azokban a homályos időkben, mikor már kezdett keveredni a világ, a mi erdőpásztorunk elgondolá magában, hogy az ő tősgyökeres román eredete aligha lesz ő neki elég tűzkármentesítés az ellen, hogy egy szép éjszaka ismeretlen fejében ki ne lyukassza az oldalát

egyvalaki, aki épen alkalmasnak érzi a hátát arra, hogy másfél mázsa aranyat elbirjon rajta vinni. Ő tehát egy este, családotól együtt, minden hosszas bucsúztatás nélkül eltűnt s háztól. Jól is tette, hogy megszökött, mert folyvást lesték éjjel-nappal, hogy mit csinál? S amint eltűnt hazulról, ráütöttek a házára, s keresték az ott hagyott pénzt. Képzelfető, hogy másfél mázsa arany nem olyan csekélység, hogy azt valaki a tüszőjébe tegye s odább álljon vele; azt tehát otthon kellett neki hagyni, összekerestek ott mindent, felásták padlóját, udvarát, háza környékét, de csak egy szemernyit meg nem találtak abból. Mit csinált vele valjon, hogy láthatlanná tegye? Azt tette, hogy apródonkint a királyi aranybeváltó hivatalban minden aranyát beváltotta arany porra, akkor ezt a sok aranyport összekeverte az udvarán levő sárga agyaggal; s azzal ott hagyta szépen. A kutatók rajta jártak, beletapostak, keresztül botlottak rajta, még sem tudtak rátalálni.

Sajátságos világ ez itten. Minden ember élete egy regény, tele rémes eseményekkel s Isten csodáival, amik azokból kiszabadíták: most már hozzá vannak szokva emlékeikhez, most már azt is megszokták, hogy utcán, piacon szanaszét találkozzanak azokkal, kik erről, meg amarról emlékezetesek előttük s egymásnak köszönnek és azt mondják: „Norok bun“; hanem aki azt először látja, hallja, annak valami végig fut a lelkén. Megjegyzem, hogy egész Abrudbányán nem láttam egy öreg embert, vagy öreg asszonyt.

Másnap az abrudbányai hetivásárt tekintők meg. Itt szoktak rendszeren összegyűlni a román világ celebritásai, Bálint, a kitüntetett esperes, egy patriarchalis mosolygó képű arc, ki már messziről köszön jó ismerőinek; a Borkesz testvérpár, akik közül az egyik most is viseli Vasvári pecsétnyomógyűrűjét emlékül, a másik pedig arról nevezetes, hogy a kálvinista templomnak ő szerezte ezt a mostani regényes kinézést; különben előkelő kocsis emberek mind a ketten; az utóbbi vitt bennünket később saját lovain Vidrára (már nem tudom, hogy saját lovai voltak-e?) igen nyájas, tréfás emberek. — Ide jár fel Jánk Abrám is, a havasok egykori királya; igen megviselt állapotban; apja mindenéből kitagadta, a legnagyobb szegénységre jutott, úgy jár kel, egyik házról a másikra, s nem tudja, hogy mihez lásson? — Itt látjuk meg a híres

Husztékucznét is, ki egy időben csizmaszárral mérte az aranyat, s selyembundában járt, ezüstpatkós csizmában most pedig méri a diót és mogyorót, de nem csizmaszárral, hanem becsületes legális iccével a piacon. Minden visszatért a normális állapotba.

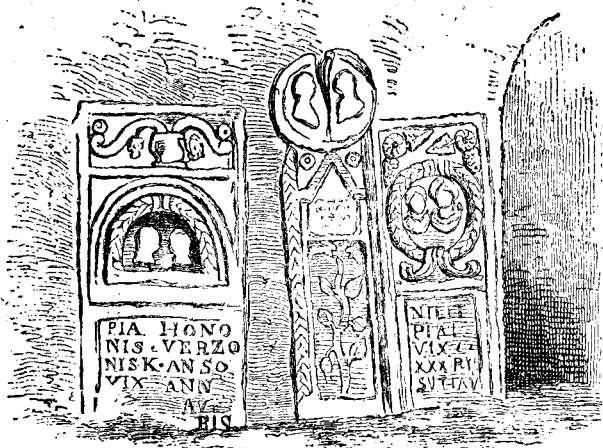
Megnéztük az aranybevéltő-hivatalt is. Hétfőn reggel a környékből jön ide mindenféle fajú és osztályú ember, hozza magával egy heti munkájának eredményét Tiszteséges férfiak előcsavargatják a zsebkendő szegletéből az aranyport, amit összeszedtek; elegáns delnők hozzák bárszonyos táskákban bányáik nyereményét, bocskoros románok szedik elő a tüszőből a mogyoróformára összegyűrt kis sárga sarat, s az aranymosó szurtos kezéből is odahull a mérlegre a vízből kifogott sárarany; azt fizetik mind arannyal, ezüsttel. Ez az ábrudbányai ipar. Ahogy más ember gabonát szerez a földből, úgy keresik ők abból elő az aranyat s azt viszik piacra. Ez a hivatal egy év alatt hat mázsa aranyat s harmadfél mázsa ezüstöt vált be, pedig még K.-Fehérvárott is váltanak be egy részt; a bevéltott aranyat gömbölyű mintákba öntik s úgy küldik a pénzverdébe. Egy olyan kis ágyúgolyó 10—12 pfrtot képvisel, hanem így az öregével nem lövöldöznek. Fontja az aranyak így 444 frtba számítódik.

Dél felé Verespatakra mentünk át, hol a bányaigazgató szivességéből az ottani nagyszerű érczúzót tekintők meg; mely, ha emlékezetem nem csal, nagyobb a selmecbányainál; ez már 1849 óta épült s összeköttetésben áll egy roppant vízvezetővel s egy merész kivitelű vasúttal, mely mintegy százhatvan ölnyre 20 fokú meredeken halad fel, s fél mérföldnyi vonalban a bányába vezet. Ez egész mű egy magyar fiú, Juhó Ferenc mérnök munkája. E kis lovas vasúton haladva alattunk látjuk a verespataki magán érctörök egész sorozatát. Itt tömérdek a magán bányamíveltető, annak mind van saját kallója a patak mentében; egyik szebb, a másik rongyosabb, némelyiknek vagy vize nincs, vagy aranya, az nyugszik, a többi nagy gondolkodva hallatja egyenkint kopogó kallóit; a völgy egyik felét századok óta felhordott kőhányások fedik, másik oldalát, a kamarai bányákat környező szép bükk-erdő takarja.

Az abrudi és verespataki aranybányák kétségtelenül legrégebbek Európában. A rómaiak kezdték még azokat

mívelni, kiknek nem volt ugyan lőporuk hozzá. de volt rabszolgájuk; az elhagyott aknákbán most is látni az égetés nyomait; mert ők elebb megtüzesítették a követ, azután ecetet öntöttek rá, úgy porhanyították.

Sok, régen ismert római emléken kívül, minők a múzeumban látható viasztáblák. újabban egy befalazott emberalakot leltek s egy ily bányában mellette egy női hajfonadékot, az emberalak egészen épnek látszott, hanem a legelső érintésre porrá omlott, a hajfonadék azonban most is megvan. Szintén másutt egy viasztáblát leltek,

Római régészeti tárgyak Verespatakról.

Jókai rajza.

melyből az derült ki, hogy egy római katona megalkudott a másikkal bizonyos összeg pénzben, hogy egy román asszonyt megszerez a számára, azonban nem azt a nőt szerezte meg neki, akit az kívánt, s a megcsalt vevő nem akart fizetni. A praetor tehát erre hozta ezt a ceratīca tabellán olvasható ítéletet, hogy a vevő csakugyan tartozik lefizetni a kialkudott díjt. Néhány római régiséget le is rajzoltam, amik bizonyos Gritta úr kerítésébe és kapuja fölé vannak befalazva mindenféle otromba oroszlánok s ábrázatjukban megkopott emberarcok, csupán az egyik sphynx mutat művészfogalmakra; az egyik emléken e betűk olvashatók:

PIA. HONO.
NIS. VERZO
NIS. K. ANSO
VIX. ANN
AV
RIS.

A többi lekopott. Én bizony nem töröm magamat a találgatásával, úgy sem szeretem a rébuszokat. Azt gyanítom, hogy a megboldogult nagyon szerethette a bort, mert egy roppant nagy kancsó, szőlőfürtökkel ékesítve, van az epitafiuma fölé faragva. A másik kövön ez az ákumbákum áll:

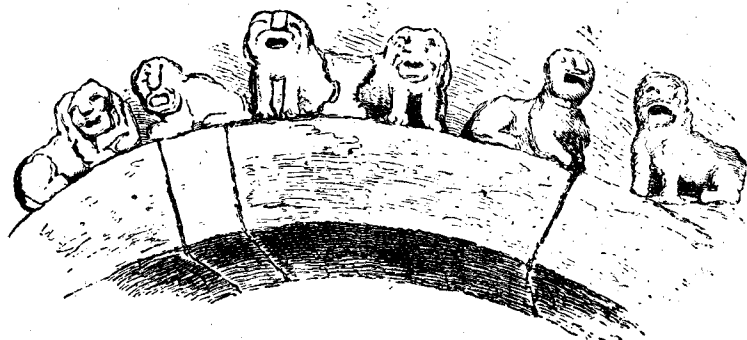
MILTAE. PIETATIS
DONA. AEO
VIX. OMNIS

XXXX. DATA
SUB. PRIMIS
CONNC.

Ebből annyit értek, hogy jámbor kalona volt a megholt. A középső emlék azzal a venyigefonadékkal és két öklelő bakkecskével, ilyen felvilágosítást ad:

DNICAI O AVRI
VIATORI
AN. D. O XVI.
ET KAI. TEREN.
DO. O R. M. P.*

Ezeket a szép aranybányákat kicsiny hija, hogy jelenleg Rothschild nem bírja. Több év előtt valami pictus masculus neve alatt nagy vásárlásokat tett bennük, az a terve

Római régészeti tárgyak Verespatakról.

Jókai rajza.

* Mindezen tárgyakat szakszerűen ismerteti Cserny Károly: *Alsó-
fehérvármegye monográfiája* I. k. II. r. 725—1046 l.; 424-6 sz. adja a
helyes olvasást. A néprajzi viszonyokat l. ugyanezen vállalat I. r. I. k.

volt, hogy valamennyi bánya alá al-tárnákat (Erbstollen) ásat, ami által azokat természetesen aprodonkint mind magáévá tette volna; a gyanura kapott szomszédok azonban addig áskálódtak még ő nálánál is mélyebben, míg egyszer elcsípték a levelét Déván s miből kisült, hogy ő a bányatulajdonos s így kibecsülték onnan ismét; mint-hogy a Hármas Kistükörben vagyon egy vers, ami így végződik: „Mert nekik a bányák mindenütt tilosok.”

Jelenleg megtörtént az, hogy egy ujon nyitott bányát kálvinista pap szentelt föl, tisztelendő Basa István lelkész úr, ami eddigelé szokatlan esemény. Abban a bányában első hónapban mindjárt akadtak egy huszonöt latos darab aranyra. Most egy nem rég kapott levelemben veszem azt a tudósítást, hogy azóta ismét leltek egyszerre hatvanöt font szabad aranyat; meg is ittak rá a bányászok 200 veder bort (40 akó)! szerencse rá!

A kamarai bánya-szádtól a regényes Csetátyeig vezető út, csupa tört kövek torlatain visz keresztül, miket ezer év óta halmoztak egymásra, az egész völgy nem mutat semmi zöldet, még a patakok szélein sem terem semmi fű; a föld, miken a patak átfut, megsárgul, mintha rozsdá fogta volna meg. A helység szélén egy ilyen csorgónál megálltunk, hogy megítassuk egymást; mire ijedten nyargalt oda egy csoport román legény, messziről kiabálva ránk, hogy ne igyunk abból a vízből, mert az gálicköves! Lám: pedig őket még a lelkiismeret sem vádolhatta volna, ha mi ott mind leisszuk is magunkat a méreggel: — milyen messze esik 48—58-tól.

A halomra hányt köveket még apróbbra porlasztja az idő s ilyenkor a tört por közől kiválnak a ritkaságú kovarc-kristályzatok; mintha két nyolcszegű gula volna egymáshoz ragasztva; a hegykristály és ametiszt is úgy hever itt, mint a szemét: győzné valaki felszedni. A nyugati hegy oldalában van a hírhedett Csetátye; nem az a Csetátye Boli: amit hazai remekírónk, Jósika Miklós leírt; az a Hátszegvidéken fekszik, hanem a rómaiak által kivájt bányaüreg.

Egy közeliismerésben állott regényírónk, ki fájdalom, hogy több év óta megfosztá irodalmunkat attól a ragyogó tehetségtől, amit benne a költészet muzsája irodalmunknak adott, néhány héttel előbb járván itten, azt mondá, hogy nem merne e nagyszerű tünemény leírásához fogni.

Valóban engem is ez a lenyomó hatás lepett meg, amint a Csetátye szűk folyosóján át annak belsejébe léptem. Csak az érzést tédom leírni, ami akkor meghatott, nem a látványt. — Egy nagy óriási beomlott sir az, melynek fenekén úgy ténfereg az apró emberfajta, egyik kőmorzsáról a másikra kapaszkodva bajjal, mint a féreg.

És ez a viszhangos terem, toronymagas falaival, e szédületes sziklapárkányok, e szakgatott falak, vakmerő folyosóikkal, mikből óriási kapuk vezetnek mélyebb üregekbe; amik még egyszer oly messze kanyarodnak a hegy gyomrába alá, mint amennyi e beomlott falak magassága a bejárat színéig, mind ez nem természet munkája, hanem emberi kezeké. Ezt az egész hegyüreget a római hódítók, ásatták a legyőzött román nép fiaival; minden szikla, ami itt szédelegve függ fejünk felett, annak a keserű nyomásnak az emlékjele, minden üreg, mely felénk sötétül, egy örökké nyitott száj, mely azon kinos századokról beszél, mikben Róma a dák nép szívére ilyen nehéz köveket rakott; el lehet mondani, hogy a Csetátye ürege egy olyan sir, melybe a propriaetorok katonái, millióit temették el a dák népnek, amelybe eltemették annak szellemét, öntudatát, multja emlékeit és a szegény román nép még is románnak nevezi magát, mint aki a halálát nevezi születésének. Pedig e visszaborzadó természet még csak mohával sem takarta be az égetett sziklákat, miken még most is látszanak a fáradalmas vüszű és kalapács nyomai.

Másnap szép derült idővel, szép kedves társaságban megindulánk a világhírű Detonáta felé! Lóháton mintegy harmadfél óra járás az Abrudbányához; különben csak ökörszekéren lehet oda jutni, azért hölgyek is lovagolva szokták tenni ez útát.

Bucsumnál (hajdan Tőkefalva) térünk félre az országutról, s itt ismét patakok mentében, kallósmalmok között visz a regényes ösvény, miket égerfa-csoportozatok kísérnek hosszában, mik a késő ősz dacára is mind sötétzöldek voltak még, pedig a körülfekvő erdők már tarka színt váltottak mindenfelé!

Bucsumot a jó öreg Cserey Mihály, mind kedves otthonát emlegeti még; az erdélyi fejedelmek jó kálvinista székelyekkel telepítették azt meg, kik edénycsinálásra ok-

tatták a vidéket; biz azok mind románok most már. Most is szép korsókat kerekítenek, most is olyan szép szálás legények, deli menyecskék, hanem ők is beolvadtak a körülforgó népfajba; a skerisorai hajdani ref. templomban most is ott van még a kakas, mely mint tudjuk, kálvinista madár, mikor rézből van. Különben az itteniek most is nemes embereknek tartják magukat, szeretnek neveik után ypsilont ragasztani s egy idő óta kezdenek visszamagyarosodni; mit híres Makkabéy* családnál tapasztaltam, mely a legelőkelőbb s egyuttal legszálásabb tagokkal dicsekszik a környékben.

Bucsumon túl egy meredek fekete palaszirt alatt visz el az út, mely alól kis forrás csergedez ki, azt Kálmánkövének hívják, a románok Tyiatrul Kálmánujnak; jobbra innen egy meredek sziklatetőn látszik valami hegylap, melyen most is elszórt roppant fegyverdarabokat s szokatlanul nagy patkókat lelnek szántás közben, minőket a bucsumi lelkésznel láthatni. Azt hihetné róluk az ember, hogy valaha a lovak is nagyobbak lehettek mint most, vagy pedig, hogy a patkókat hajdan a mammuthok és megatherinok talpaira szokták verni.

Amint egy gyönyörű fenyő erdő tisztására kiérünk, egyszerre elénk tűnik a Detonáta. Nem lassankint szokunk a látásához, nem látjuk messziről közeledni hozzánk, csak akkor vesszük észre, amidőn tornácában állunk és végig bámulunk rajta; és nem találunk szavakat kifejezni azt, amit érzünk.

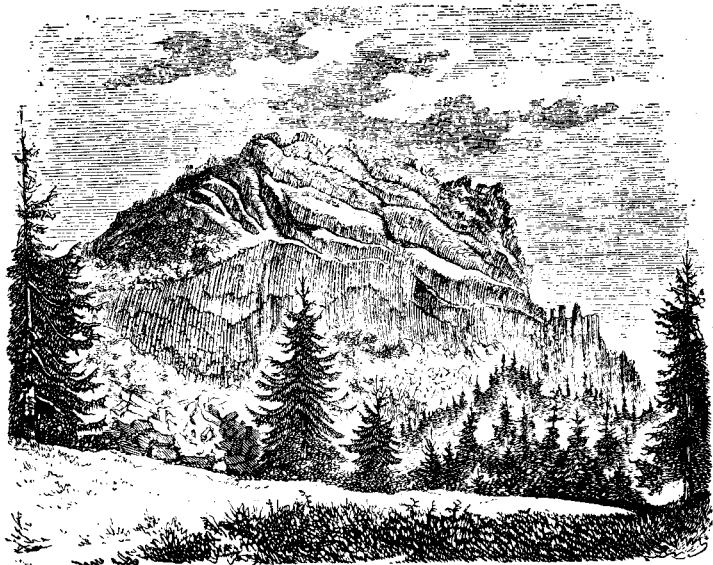
Az ember lelke elvész e látvány előtt! El tudnék ott reggeltől estig ülni és bámulni magam magam elé és nem gondolkozni semmit, ott járna a lelkem minden egyes követ, e roppant világoskék oszlopsoron végig; miknek egyik oldalát a nap aranszínre festi, az egymás fölé hajló bazalt kőbálványok csarnokain, miket rétegenként tördel alább-alább a vihar és az idő.

Olyan fenségesen emelkedik e természetalkotta remekmű egyenesen ki a földből, mint egy óriási templom homlokzata, ezernyi ezer karcsú oszlopával, mikből ha egy sor letört, mögötte látszik a másik; alant száz ölnyi

* A *Szegény gazdagok* Makabeszku Pavelje. A regény ismerője legott észreveszi, hogy ez útinapló megfigyelései, alakjai mily nagy mértékben érvényesülnek a regényben.

távolban elomolva hevernek a legrégibb romok, most már páfránytól benőve, mohától takarva, mik egykor e tündérelőület előfalát képezték.

Valami néma báj ömlik el e képen, napsugárnál, szellőtlen derült égnél; de mikor ellátogatnak a viharok hozzá, mert hisz nevét is a vihartól kapta, mikor az éjszakai zivatar fekete eget fest körülé s a lángoló villám megvilágítja e csodás falat, mintha egy óriási orgona állna tűzben, lángban, melynek rettentő hangcsövei visszazengik az ég dördülését; egy-egy lesújtott sziklaszál hull alá a völgybe zengő csattanással, letörve a menykőütéstől, utána olyan soká reszket a föld! . . . olyankor nagyszerű a Detonata képe.

Detonata.

Jókai rajza.

Az egész bazalt-sziklahegy csaknem egyenlő vastagságú hatszegletű oszlopokból van alkotva, mik a nyugati oldalon ivformára vannak hajolva, mintha boltozatot képeztek volna valaha: a keleti oldalon szédületes lépcsők vezetnek fel az oszlopcsarnok párkányára, honnan fősíges kilátás nyílik a havasok völgyeibe s a közel Detonata Flocosára. Még most is egy hónappal utóbb, sokszor álmodom erről a képről.

E nap további élményeiről csak annyit szólhatok, hogy rám nézve felejthetetlen marad annak emléke, s hogy megvagyok felőle győződve, miszerint a mi nyilatkozataival a szeretetnek szíves barátaink ott elhalmoztak, annak nagy része nem az én igénytelen fejemet, hanem az én uramat, a magyar nemzetet illette, kinek hű szolgálója lehetni egyedüli öntudat érdemem; erről pedig mi nek sokat beszélünk?

A napot vígan töltöttük, én azt a rossz képet rajzoltam hevenyében, a mihez bizony nagy fantázia kell, hogy valaki elragadtassék általa; délután a híres Makabéy családfőnök is feljött hozzánk: több, hat és fél láb magasságú óriás ifjuval és leánnyal, köztük az előbb említett gazdag erdőpásztor leánya is: a fiatalság táncolt csárdást, román táncot, a komolyabb román urak nemzeti bálmost készítének sajátkezűleg számunkra, s estefelé a legjobban illusztrált kedéllyel poroszkáltunk vissza ismét Abrudbányára.

Abrudbányai lelkes barátaink másnap Vidráig elkísértek bennünket. Topánfalváig szekérrel mentünk, ott meg kelle állapodnunk, hogy az utánunk jövő vezetőkeket bevárjuk.

d) A Jancu országában.

Ez tehát a román vidék hírhedt középpontja, ahol román intelligencia és birtokosság lakik. Amig szekereinknél ácsorogtunk, lejő hozzánk egy román nemes ur s szíves unszolóssal kényszerít bennünket házába betérni. Tágas szalonjába lépve, a legelső, ami meglep bennünket — a *harmíncnégy magyar író arcképe*. A román ur ott igen szívesen megvendégelt bennünket s mi valóban nem bántuk meg, hogy Topánfalván időztünk.

Innen ezután haladéktalanul siettünk a regényes vidék vízeséséhez.

Vidráról tudnunk kell annyit, hogy az olyan falu, amibe délután két órakor megérkezve, négyig mindig befelé mentünk, másnap reggel hetedfélkor kiindultunk belőle, tízenegyig mindig kifelé mentünk és csak akkor értük el a végét. Egy-egy házcsoport mérföldnyi távolságban van a másiktól s azt rendesen egy atyafiság lakja;

hét külön temploma van a falunak, mert ha egybe kel-
lene minden lakosnak járni, a szélsők szombaton indul-
hatnának el a vasárnapi prédikációra s hétfőn érnének
róla haza.

A. Jancu.

Nemes Ö. rajza.

Itt egy patak mellett láttuk üldögelni Janku Ábrahámot. Valami csárda volt ott, az előtt ült; faközöld kalapja szemére lehúzva, zilált haja, barnult arcát segítelt még szomorúbbá tenni. Ott ült, senkire sem ügyelve. Valaki kérdezte tőle, hogy nem jön-e fel a sógorához, a vízesés mellé. Nem fogadta el a kérdést. Nem akar ő most senkivel beszélni; ő vele sem törődik senki. Amióta ő szegény emberré lett és kopottan jár, azóta nem nagyon becsülik. Ha valami jót lehet még felőle hallani, az a megmenekült magyaroktól jön, kik többen emlékeznek rá, hogy őket nagy veszélyből szabadítá meg, amikor saját sorsosai többször rá is lőttek. A szívekbe látó Isten ítél és kegyelmez; ember ne szóljon ehhez. Mi hagyjuk bezöl-

dülni szépen a szomorú évek sírját; s felejtjük el a tényeket, de tartjuk meg belőlük a tanulságot.*

Nem fogok politizálni, de amit láttam, amiről meggyőződtem, azt elmondanom emberbaráti kötelesség.

A román nép közszellemében nem ellensége semmiféle szomszédjának, legkevésbé a magyarnak; a román köznép engedelmes, munkás, kevéssel megelégedő, könnyen barátkozó; ami rossz, ami félelmes benne: az a közműveltség elhanyagolása. Statisztikai adatokkal fogok bizonyítani. Zarándmegyének ezelőtt tíz évvel megjelent statisztikájában, amit maga Zarándmegye egykori főispánja dolgozott ki, ilyen hivatalos adatok olvashatók: „néhány elemi tanodán kívül nagyobb tanoda e megyében nincs, azok közül is csak hat áll több év óta, Nagyhalmágyon egy magyar és egy román, Kőrösbányán egy katolikus és egy református, mindkettő magyar, végre Bojczán egy kamarai tanoda, melyben az oltani bányászok és más lakosok kedvéért németül tanítanak. Tehát még a hat iskola közül is csak egy a román és amellet van ennek a megyének ötvenegyezer román ajkú lakosa! Ennyi népre jut az összeírás szerint 17 (!) iskolamester, (ennek csak fele román) hanem van azután százöt korcsmáros. Tanult 1846-ban a téli félévben hat tanoda padjain összesen 305 fiu és leány s találatott az összeíráskor írni, olvasni tudó ember 1540 magyar és német ajkú lakosság közt 559; és 51.323 román ajkú között 503 (!)“ Aki ebből sem érti, hogy mi a baj, annak nem tudom hol kezdjem a magyarázást.

Százezer abéce és katechizmus kell ennek a népnek, meg egy pár száz becsületes iskolamester, nem pedig politikai vezércikkek és pártszónokok, és akkor lesz belőle derék, becsületes életrevaló nép, mely minden szomszédjával barátságos egyetértésben fog megférni.

A vidrai határban találtuk azt a nevezetes csigadom-

* A Jancuról írott alkalmi cikkek közül legrészletesebb és leg tárgyilagosabb a Réthi Lajosé (Vasárnapi Ujság 1880). A Réthi cikkének illusztrációja Jancut (meghalt 1872-ben) 1853 utáni elmebeteg állapotában ábrázolja: bundában s furulyázva barangolt. Az itt közölt kép a *Hazánk és Külföld* 1866. évf. 51. sz.-ban jelent meg. Jancuról l. részletesebben Jancsó Benedek: *Szabadságharcunk és a dakoromán törekvések*. Budapest 1895. 139—170 l. S. Dragomir: A. Jancu. București 1924.

bot, mely egészen özönvíz-kori csigák kővévált torlatából támadt. A halom körülbelül akkora, mint a Sashegy Budán. Szerteszélyel a leggyönyörűbb példányait találtuk a különváltan heverő ősvilági csigáknak, egy-két fontos példányokban. A románok egész sziklahasábokat vágnak ki a hegyből, házaik oszlopzatául és határköveknek s mikor az ilyen tömör sziklákat símára faragják, az egymást érő mindenféle alaku és tekervényű csigák: a réteges stromaporák, a kacskaringós buccinum arculatumok, pleurotomariák, exogirák stb. úgy tűnnek rajtuk elő, mint valami gyönyörűen kirakott mozaik.

Tovább haladva találjuk Vidra második természeti nevezetességét: a ritkaság vízését. Az Aranyosba ömlő hegyi patak, amint a hegyekről alá jön, egy szép árnyékos völgy felett egyszerre tizenöt ölnyi magasból omlik alá; mire leér, már nem víz, hanem porrá tört pára, melyben a nap örök szivárványt képez (tudniillik amíg rásüt). Fenn a magasban és alant sötétzöld fenyők közül nyílik ki a vízómlás képe, melynél szebb látványt tájfestő nem kívánhat magának.

E patak vizének az a sajátsága is van, hogy minden belehullott tárgyat rövid idő alatt kővé változtat; látam friss fagalyakat, miket a szél nem rég hajíthatott bele, az ágak és levelek, ameddig a vízbe értek, már szép fehér mészkővé voltak válva, a többi megmaradt növényi alkatrésznek. Persze, hogy nem ittunk ebből a vízből, nehogy a jó tepertős pogácsát is kővé találja bennünk változtatni.

E vízésés fölött van egy szűk odú, melyből távolról is hallható zúgás tör elő, ha pedig jó mélyen bele megy az ember, olyan őrlést, harsogást hall benne, mintha az óbudai hajógyár minden gépe idejött volna vendégszerpelni. Ezt a barlangot legegőbb tisztelt barátunk Török Gábor fedezte fel: az ittlakók maguk sem tudnak felőle semmit.

A vízómlás szikláját darázskőnek hívják; a számtalan apró lyuk rajta eléggé indokolja a hasonlatot.

E regényes vízómlás tövében áll Janku nagybátyjának háza: nemes Pope János családi telepe, ahol éjszákára elmaradtunk.

Leírom annak külsejét-belsejét, mely nagyon különbözik a másutt látott ronda román lakoktól.

Az itteni épületek mind emeletre vannak készítve: a földszint képezi a pincét s ez rendszeren kőből van építve; az emelet fából van s az szolgál lakásul; ha pince nincs alatta, akkor csak kőoszlopokon áll, úgy, hogy keresztül lehet látni e ház alatt. — A házak oldalai kívül-belül oly símára vannak gyalulva, eresztékeik oly finomul egymásba róva, mintha a legszebb asztalos munka volna az egész; semmi sártapasztás, semmi mohhaltömés nem segít az épületet szélmentessé tenni: olyan az, mint egy csinos katulya, magas zsindelyes födelével, sok oszlopu tornácaival, rácsos lépcsőzetével s szép tarkára körülfestett ablakaival.

Ilyenszerű ház áll ott öt-hat egy csoportban. A három kitünőbb a családfők lakása, mert az öreg Onuc (János) valahány gyermekét kiházasítja, mindeniknek házat épít a magáé mellé s ott élnek együtt és mégis különválva; az apróbb házak a cselédség és háziállatok tanyái, raktárak stb.

Belseje is sajtáságos e román birtokos nemes lakának. Legkitünőbb sajtásága a feltűnő tisztaság. Kemény fapadozata tündöklő símára csiszolva, akár egy nagyvárosi urilakban, oldalain cifrára faragott rácsozatu polc fut körül, divatos és ódon tányérokka, tálakkal, néhol egy sor cin-edénnyel megrakva; ahány tányér, annyi fényes cin-kanál mellette; közönként egy-egy cifra, széles piros eszközökkel kivarrt román törölköző, a háziasszony saját fonása, szövése, amik olyanná tündetlik fel a lak belsejét, mint egy zászlókkal fölékesített sátor. A szögletben áll egy fehér fából mesterségesen faragott hosszú szekrény, oly alaku, mint az álló fali órák, az a család archivuma.

A szoba mellett van a konyha, annak a kandallója a tűzhely, míg mázos cserép oldala a szobát tartja melegen. Hogy ez a melegség itt mennyire el kel? azt meg lehet itélni abból, hogy erre a házra október elejétől kezdve karácsonyig a nap sohasem süt; minthogy az előtte fekvő hegyek ormain felül nem emelkedik.

Vidrán túl elhagy bennünket a járt út, lovas kalauz vezetése mellett indulunk neki a Bihar hegyének, mely Erdélyt Magyarországtól elválasztja.

A Bihar már a havasok rangjában áll, völgyeit, a patakok mentében haragos-zöld égerfa ligetek lepik; oldalain óriás-bükkerdőkkel vannak fedve, egy helyen mér-

földnyi szélességben le van égve az erdő. E szomorú tájon két óra hosszat lovagoltunk végig, mindig lejtőnek fel, később a bükköt felváltja a fenyő, míg feljebb az is mindig gyérül; utóbb helyt ad a törpe gyalogfenyőnek, az is annál jobban a földre fekszik, mentül jobban emelkedik a hegy; sűrű áfonyabokrok, másodsor viruló tavaszi violák hizelkednek a késő őszenek; azután elmarad a boróka is és az áfonyabokrok és a violák; egy kietlen, kopár, kiszáradt mezős hegyoldal vezet bennünket tova, roppant kövekkel beszórva; végre az utolsó fűszál is elpártol a szomorú vidéktől s nincs más körülünk, mint a kietlen, vígasztalan köves hegy gerince.

E rideg hegyormon kell másfél óra hosszat végig haladni léptetve, jobbról, balról szédítő mélységek között, miknek egykedvű boróka-csalitos oldalait medvék lakják. Távol innen minden emberi hang, távol minden madár-ének; nesztelen hangtalan a vidék, alant, a mély erdők felett látni csak a kőválygó sast, az sem emelkedik ide, ahol nem talál semmi élő.

E kopár, látogatlan bérc tetején van egy roppant nagy szikla, amit körül kell kerülni a hegy gerincén végig haladónak; rovátkos oldalait még csak moha sem zöldíti, nem tudom honnan csordogál, egy kis üde forrás, környéke most is ellepve nefelegtessel: ez a roppant szikla, ez a nefelegtessel az a hely, ahol egy ifjú magyar költő fekszik eltemetve, olyan messze minden élő lénytől: neve Vasvári Pál. Itt kereste a hirt, itt folyt ki vére, itt temették el.

Innen déltől kezdve estig tart a völgybe az alászállás, meredek, görgeteg sziklakkal szórt mély úton keresztül, melynek Rézbányánál szakad vége. Itt már tanácsosabb a ló előtt járni, mint rajta ülni, mert a mulatság határos a nyaktöréssel.

Rézbányán hálva korán reggel megindultunk Dézna felé, ami körútunk kiinduló pontját képezé.

Utközben félre tértünk a nevezetes „Dagadó forrás” megtekintése végett. Szohodolon innen van egy rejtett kis völgy, hol egy szikla tövében van az a barlang, melyből minden félórában előjön a forrás, azután ismét félórára visszavonul; a meder száraz marad.

Mi ezúttal különös kedvencei voltunk a sorsnak. Alig érkezünk meg a sziklanyíláshoz, midőn rögtön hallhatók azt a rejtélyes korgást, bőfögést, mely az emelkedő víz

jöttét megelőzi, s nem sokára kibugyant a sziklából a hullám, annyira megtöltte a sziklamedencét, hogy álló helyeinket kénytelenek voltunk egyhagyni. Mintegy öt percig folyvást dagadt a víz, azután elkezdett lohadni. A másik öt perc múlva egészen szárazon állt a szikla-meder.

Huszonkét perc múlva ismétlődött e titokteljes tünény, melyet másodszori megjelenésekor már annyira megszokott látványnak vettünk, hogy letelepedtünk melléje szalonnát pirítani, arra számítva, hogy majd, ha mezei ebédünket végeztük, akkor a harmadik töltésből jót iszunk rája.

A hagyomány azonban azt tartja, hogy a rejtélyes forrás délben épen nem jön elő s mi kénytelenek voltunk ezt saját tapasztalásunkkal megerősíteni; másfél óráig vártunk ott, de a patak semmi kérésre, könyörgésre nem jelent meg a kedvünkért azalatt. Mi oka van neki így tartani a déli pihenést, azt biz én épen úgy meg nem tudom fejteni, mint azt, hogy miért jön elő máskor?

A román nép nagy tiszteletben tartja a forrást, azt hiszi, hogy nagy betegséget meggyógyít, ha valaki abban megtürdik, a körüllevő fákra és kövekre felaggatott rongyok tanusítják, hogy e hit sokakat boldogított, kik azt gondolták, hogy ha ingeiket itten hagyják, a betegség is itten marad velük. A sok szakadozott rongy egyébiránt nem igen szaporítja a táj költői kinézését.

Még egy természeti nevezetességgel találkoztam Rézbányától Déznáig tartó útunkban; ezek a szohodoli hegytetőket ellepő mély döbrök, mik néhol tíz-tizenhat ölnyi mélyen folyvást csúcsosan haladnak alá, széleiknek kerülete 100-tól 600 lépés, a nagyobbaké még több is, mik aztán egész völgyeket képeznek már. Némelyik úgy hasonlít valami fűvel benőtt vulkán kráteréhez. E sajátosság döbrök természetéről még előbb bővebb adatokat fogok szerezni, aztán majd rendszeren megismertetem őket, mert december 20-ika óta instálom alássan, rám van parancsolva, hogy ezentúl mindenféle *tudatlan* dolgokat nem szabad össze-vissza írnom.

Még csak röviden referálok egy pár útközben látott és hallott dologról:

Láttam a déznai vashámort, melynek nyers vasáról azt véleményezték a londoni világtárlaton, hogy jobb a svéd vasnál s lerajzoltam Dézna ősi várát, kerti palotáját-

val; melyben éppen most fedeztek fel egy üreget, mely valami titkos földalatti rejtekhely bejárata lehet.

Nem messze innen a Tyatra Lupulujon, amint a mészköveket hasogatták, azok közt meszesült faleveleket találtak.

Útközbe esett a szohodoli barlang is, melynek megnyílását tisztelt barátom, Török Gábor úr, évről-évre szemlélte. Egy erős hegyi patak a mészsziklák közt megrekedve, ezelőtt mintegy harminc évvel még csak egyes hasadásokon szűrődött át a sziklák alá; az évenkénti megújuló záporok azonban mindig nagyobbra segítették törni a rést; most már egy tág kapu áll a rohanó patak előtt, melybe az nagy harsogva omlik alá, hogy a hegy tulsó oldalán ismét új név alatt előjőjön. Lám a patakok is temetkeznek és föltámadnak újra.

Azután curiosumképen megemlíthetem, hogy a szlingyiai országút mellett áll egy malom, melynek karzatára rácsozat helyett e szó betűi vannak vágva: „Honszeretettel.” Most azonban nincs vize a szegény malomnak s nem őrlhet sem honszeretettel, sem anélkül.

* * *

Jókai mostani erdélyi útja geográfiailag és néprajzilag teljesen különbözik az 1853-diktól. Tán senkivel se találkozott Bácsékon kívül, akit 1853-ban ismert meg. Turista útnak tervezte. Úgy is tette meg. Tehát egyáltalán nem gondolt arra, hogy ünnepeljék, hogy útjának híre és egyes mozzanatai a nyilvánosság elé kerüljenek.

Mégis oda kerültek. Ünneplésben is volt része. Abrudbányán alig szállt le a lóról Jókai és társasága, rögtön baráti kéz nyúlt felé minden oldalról. Az abrudbányai és verespataki magyar értelmiség és kézmíves osztály, kiket a nagy tűz nagyon összeolvasztott, szakadatlan és meleg ünnepléssel vette körül Jókait anélkül, hogy egyébként úttervét módosította volna. Az útinaplónak az abrudbánya—verespataki napokról szóló részében minden szó érezteti, hogy az ünneplést kedvelő költő tollát az élvezett s a legott spontán megnyilatkozott vendégszeretet kedves emléke hatotta át. De viszont az abrudbányaiak is ugyancsak kitettek magukért. A nagy tűz után talán éppen a Jókai látogatása váltotta ki körükben az örömnök első virágait. Kitétszik ez az akkori lapokban megjelent tudósításokból.

A *Kolozsvári Közlöny* 1858. évf. 359. l. jelenti, hogy Jókai erdélyi körútjában mult (okt.) hó 17-én Abrudbányára érkezett s ott néhány napig mulatott, látogatásokat téve a bányaváros szép vidékén. A Detonata egyik baloldali szírtjét a kirándulásban résztvevő közönség egyhangú kívánatára *Jókai-szírt*-nek nevezték. A *Kolozsvári Közlönynek* ezt a híret aztán átveszik szó szerint a pesti lapok is, mint a *Délibáb* (1858. évf. 535. l.), *Pesti Napló* (1858. nov. 3. sz.) és a *Magyar Sajtó* (1858. évf. nov. 4. sz.). Ez utóbbi a hírhez a következő megjegyzést fűzi: *Most az a kérdés, melyik tartja fenn a Jókai nevét tovább: regényei, vagy a szikla?*

A *Kolozsvári Közlöny* aztán a következő számban ígérete szerint bővebb tudósítást is közöl abrudbányai rendes levelezője (r. l.) tollából. Folyó hó 17-én villámként futá át városunkat azon kedves hír, hogy Jókai Mór köztünk van, minek hallására számosan sieténk üdvözlésére. Kedves vendégünk a megírt napon Déznáról (Arad-megye) a testvérhon három derék fia társaságában a Fejér-Körös völgyén Zarándon keresztül reménytelenül lépé meg bérces helységünket; reménytelenül mondjuk, mert a turisták tarka serege ez évszak végén rendszeren már gyérülni szokott, de a természet ura megnyújtá a legszebb őszi napokat, hogy üdvözölhessük őt s csak ma terjeszti ködfelleg fátyolát felettünk, mint elutazása utáni bánatunk jelképét.

Három napig mondhatók a nemzet lelkes íróját szorosabban a miénknek; mert hisz különben ő úgy is a mienk mindvégig. S e három napi ciklust az ő jelenléte szakadatlan *nemzeti ünnepéllé varázslá át*, melynek részleteit rövid vázlatban ismertetni óhajtjuk.

Megérkezése első estéjén legkedvesebb köteleességének tartá a lelkes irodalmi ember, a jó hazafi, az itt néhány hét óta a közönség elég meleg részvétele mellett működő, Bács igazgatása alatt álló színésztársulat előadásán, mintegy példaadólag és buzdítólag megjelenni s jelenléte a különben nem igen szorgalmas tagokat meglehetős kerekded előadásra lelkesíté; másnap a bányabeli művek, vaspálya s más érdekes tárgyak megismerése után, Verespatak egyik legnagyobbszerű nevezetességét, a bányaipar legrégibb csodás művét, az auri sacra fames szüleményét, még a rómaiak által művelt és kiaknázott

várüreget, a Csetatét nézte meg, melynek leírását avatottabb tollra bizzuk.*

A folytonos kedélyes és vidám körben töltött másfél nap után, mert mindenki sietett a kedves vendégnek közelében lehetni, e hó 19-dike volt azon nap, melyen Abrudbánya magyar ajku lakószai nem fényes jelmezekben, de annál őszintébb, annál szívélyesebb érzéssel tömegestől hódolának korunk nemzeties jellemű lelkes írójának.

E nap reggelén nagyszámu lovascsapat szállta meg nyugtalan várakozásban Abrudbánya piacát: rang és osztály különbség nélkül gyülekezett a férfi sereg a kedves vendég köztünk mulatása utolsó napját oly kellemessé tenni, mint amilyen fényben sugárzott ránk romjaink közt a sugárzó nap; ha szabad a külbenyomásokból a belsőkre következtetni, úgy szabadjon hinnünk, hogy az, amiért sóvárogtunk, sikerült is. A legderültebb hangulatban útra kelt társaság vígan sereglett egybe, az e napi kirándulásunk céljánál, a világhírű Detonátánál, hol *verespataki testvéreinkkel egyesülve*, kedves vendégeink társaságában ismét egy egész napot töltünk. Nem említjük fel a számos, a vidám felköszöntéseket, miket ünnepelt írónk oly lelkesen viszonzott mindig; nem a derült kedv egyes jeleneteit, miket derék hangászunk, Kozák Sándor hegedűje még derültebbekké varázsol; nem írunk le tégged milliárdos évű Detonata (úgyse ismernének reád), hanem megírjuk egyszerűen, hogy még büszkébben hordozhasd tetődet, még merészebben nyujtsd felénk érckongásu sípjaidat s annál inkább dacolhass a viharokkal, hogy e hó 19-dike keresztelésed napja volt; nevedre úgy, mint keresztapádra büszke lehetsz. Neved ezentul: Villám-vágta; keresztapád Jókai Mór s hogy a magányban meg ne unatkozzál, tudd meg, hogy balfelöli egyik legveszélyesebb szirted, keresztapád emlékére, a keresztiségi publikum egyhangu kívánságára, ezentul *Jókai-szirt* nevet hordand.

A közelgő est véget vetett az általános derültségnek s a hatvan főből álló kis csapat a legszebb holdvilágnál tartá diadalmenetét vissza Abrudbányára, pedig tényleg nem hódítók, inkább meghódítottak voltunk; mert ha volt okunk a csak műveiből ismert író tiszteletére, általa lelke-

* Jókai is leírja többször: így az *Arany ember*-ben is.

sülni, úgy bizonyára nem kevésbbé kellett kedves és igénytelen föllépésében; nyájas és szerény társalgási modorában, tiszta hazafias jellemében az egyént, a honfit becsülnünk, szeretnünk s méltán elmondhatjuk, hogy Jókai-minket meghódított, szívünkbe fészkelte magát.

E nap estéjén A. K. barátunknál egy vidám estély volt, melyre kölgyeink szép koszorúja is megjelent. 20-án visszaindultak a bihari havasok felé több barátaiktól kísérvé egész Közép-Vidráig, hol a vidrai vízesést és a bömbőlő barlangot tekintették meg.

Még csak a *Polikai Divatok*-ban (a Vasárnapi Ujság melléklapjában) olvashatni bővebb tudósítást az abrudbányai szép és lelkes napokról. *Jókai Mór az erdélyi havasok közt* címen a *Vegyes hír* rovatban. (1858. évf. 522. l.) Abrudbányáról vesszük — írja — a következő sorokat: Nemzeti irodalmunk kitűnő egyénisége, Jókai Mór, mindnyájunk nagy öröme, meglátogatta városunkat s a természet oly sok kitűnő ritkaságaival bővelkedő vidékét. Folyó hó 17-én Halmágy felől jöve Török Gábor, Török Géza és József kíséretében körünkbe érkezett s megjelenése felvillanyozta városunk egész magyar lakosságát. Férfiak, nők, öregek, ifjak egyaránt óhajtották őt látni, ki nek nevét már régen ismerék s mielőtt látták volna, szerették. 18-án Szétes Dénes és Basa István kíséretében kirándulást tett a Csetátyára, hol megbámulta az emberi vakmerőséget, mely a kincs szeretetéért hajszálra függeszti az emberi életet. 19-én volt a Detonata-i látogatás oly számos kíséretben, milyenre senki sem emlékszik. A természet ezen ritka műve szokatlan bájjal lepte meg költőnk magas szellemét, látszott az öröm, az elragadtatás sügárzó szemében. Itt volt a legvidámabb dárídó, hova verespataki testvéreink is igen számosan megjelentek; vidám pohárköszöntések váltották fel egymást; zene, tánc fűszerezte az elragadó örömet, a magas jó kedvet. S hogy felejthetetlen emlékű barátunk nevét köztünk megörökíthessük, egyik barátunk indítványára a Detonata déli oldalán levő legmagasabb szirtet örök időre *Jókai-szirtnek* kereszteltük, hova neve aranybetűkkel fog bevésetni. A Jókai indítványára elfogadtuk a Detonata magyar nevéül *Villámvágtá*. Ezen nap estéjén A. K. barátunknál vidám estély volt, melyre hölgyeink szép koszorúja is megjelent. 20-án visszaindultak a bihari havasok felé, több barátaik-

tól kísérve egész Középvídráig, hol a vidrai vízesést és a bömbölő barlangot szemlélték meg. A legőszintébb szeretet s a legmelegebb szívek jókívánsága kísérik őket útjában. Adja Isten, hogy e lelkesedés, melyet Jókai ittléte előidézett, meg ne hűljön, hanem annak eredménye mutatkozzék a nemzeti irodalom még több, még bűzgóbb pártolásában.

Ez úti napló első kiadását a Vasárnapi Ujságban Jókai, épen a tapasztalt vendégszeretetre emlékezve, így végzi: Végül nem múlászthatom el, hogy azt a szives figyelmet, mellyel egész útamban minden lépten-nyomon találkozám, azon tisztelt hazafiaknak és honleányoknak, kiknek szives részvéte a legmagasabb jutalom egy magyar íróra nézve, őszinte tisztelet és hálaérzelemmel meg ne köszönjem . . . E meleg szavakat csakugyan megérdemelték különösen a verespatakiak, kik néhány héttel előbb egy kisebb tűzvész (jul. 30.) s egy pusztító nagy árvíz (aug. 2.) izgalmaival, kárait is el tudták feledni, hogy méltóképen tudják megtisztelni Jókait.

* * *

E második 1858-iki út közvetlen irodalmi eredménye és hatása az itt közölt útinapló: *More patrio. Regényes kóborlások, a Kurbán bég* c. novella és a *Szegény gazdagok* c. regény, amely a magyar és idegen olvasó közönség előtt egyaránt a legnépszerűbbek közé tartozik. Német nyelven 10 kiadást ért el, angolul 4-et. Van svéd, dán, eszt, holland, lengyel, cseh és szerb fordítása. Nem magyar nyelvű kiadásban 21-szer jelent meg 9 nyelven.

Eredménye továbbá: a románságnak, a román népnek a megismerése a helyszínén, a maga eredetiségében. A Jókai észrevételei néprajzi vagy társadalomtudományi szempontból nem mindig pontosak, nem kifogástalanok. De lehet-e joggal ilyent kívánni a költőtől? Az azonban bizonyos, hogy rokonszenvesen s a romantikus felfogás szeretetével és meleg érdeklődésével írt eddig is a románságról, most még inkább. Jókai mindenütt és mindent az ő naiv, romantikus észjárásával figyelt meg és soha nem pihenő képzeletével egészített ki. Költői világának valóságosságában, realitásában vannak repedések, hézagok. De a költő szíve, érzelmi világa tele van szeretettel és meleg simpatióval minden szép és jó iránt s a gyarlóságokról azt vallja: nem lehet eléggé elfelejteni; a sebeket nem lehet eléggé és eleget gyógyítani.

Végül néhány szót váradi Török Gáborról, Jókai akkori vendéglátó barátjáról és kísézőjéről. Dézna, ez a vastermelésről híres aradmegyei község alig néhány évtizeddel előbb került a Török familia birtokába. Török Gábor, az akkori tulajdonos és Jókai gazdája, kíséző barátja, a negyvenes években Arad vm. alispánja, majd a pozsonyi országgyűlésen követe volt. Fenkölti gondolkozásu, erős

Török Gábor.

akaratu, önzetlen és tiszta jellem. Nemcsak Jókai írja ezt róla útinaplója elején, hanem a történetíró Márki Sándor is. Szerette a tudományt és irodalmat; a déznai őskori leletekből szép múzeumot állított össze, amely 1849-ben elpusztult. Szerette a tudósokat és költőket, kik házában gyakran megfordultak. Meghalt 1879-ben, oda van temetve a déznai várhegy oldalába, amelyet Jókai le is rajzolt volt. Török Gáborral Jókai a pozsonyi országgyűlésen ismerkedett volna meg, (a család visszaemlékezése szerint), ami azonban már csak azért sem helytálló, mert Jókai a pozsonyi országgyűlésen sem-

miféle minőségben nem vett részt. Valószínűbb, hogy az ismeretség 48—49-ben keletkezett, amikor a Török-család és a déznai vashámor hadianyagokat szállított a honvédségnek. Török Géza, a Gábor unokája, még arról is szíves volt értesíteni, hogy atyja — a Gábor fia, — a Jókai egyik útitársa — többször említette a családban, hogy Jókai nagyon szívesen időzött náluk, több kirándulást tett a közeli és távoli vidékre, ahol „nagyatyám több népmesét, mondát mondott el Jókainak, aki azt utóbb műveiben fel is használta.”* A család emlékezését kiegészíti az a tény is, hogy a déznai várhegyre később a Kárpát-Egyesület szép csigaútat építtetett s azt *Jókai-útnak* nevezték el. (L. *Erdély*. 1901. évf. 36. és 39. l.)

A későbbi erdélyi utak.

Jókai későbbi erdélyi útjaival rövidebben végezhetünk. Egyik oka az, hogy későbbi útjainak alig van *közvetlen* irodalmi terméke: utilevélben vagy naplószerű feljegyzésekben csak 1876-iki útjának a szamosújvár—koltó—nagybányai szakaszáról szól. E cikkei *Úti táskámból* gyűjtő címen részben az Életképek 1876, részben a Vasárnapi Ujság 1877. évfolyamában jelentek volt meg, de a Nemzeti kiadás LXI. kötetében is. Így közkézen forognak. Másodszor mellőznünk lehet és kell a részletesebb ismertetést azért is, mert a későbbi utak egyes mozzanatait a budapesti, kolozsvári, sőt a messzibb vidéki sajtó is (pl. a *Székely Nemzet* Sepsiszentgyörgyön és a *Székely Nép* Kézdivásárhelyt) elég bőven és részletesen megörökítette. Tagadhatatlan ugyan, hogy szellemtörténeti szempontból nagyon is szükség volna az, hogy ezek az adatok is megjelenjenek külön összegyűjtve is. Ámde arra most nincs tér és anyagi erő. Így ezúttal épen csak vázlatosan és adatszerűleg állítjuk össze, mellőzve még Jókainak ragyogó

* L. Kurbán bég című novelláját, Magát a mondát ismerteti az Arad vármegye és Arad sz. kir. város monographiaja III. k. első fele II. r. *Dézna* község c. szakasza. A déznai viszonyokra, a Török családra s különösen a Török Gábor érdekes otthonára és jellemére nézve I. Márki Sándor szép tanulmányát: *Dézna és vidéke*. Földrajzi Közlemények. 1887. évf. 329—353 l.

szellemességű válaszait és pohárköszöntőit is, amelyekkel viszonzotta az iránta megnyilvánult lelkesedést. Pedig e szónoklatokban sokszor nem csupán a Jókai szellemessége gyönyörködtet, hanem gondolatainak, reflexióinak mélysége is megfontolásra készíttet s a helyzet okos mérlegelésére indít.*

Jókai *harmadik* erdélyi (s második kolozsvári) útja 1871 márc. 31—ápr. 5. napjaira esett. Az ok és cél: részt venni a kolozsvári régi — belfarkas-utcai — színház megnyitásának félszázados örömnünnepén. Ez az örömnünnep két részben és három napig tartott. A tulajdonképeni évforduló napján, márc. 11-én, Jókai nem volt jelen. Úgy látszik, ekkorra Jókai nem jöhetett le. Ép ezért tűzték ápr. 1. és 2. napjára az ünnepség zömét. A márc. 11-iki szerényebb ünnepi előjáték programja: Kölcsey Himnusza, Szász G. ünnepi prologja, Előképek, Szigeti Becsületszója s végül a Bánk bán I. felvonása volt. A tiszta jövedelem a színészi „nyugpénzalap”-ot gyarapította. Az áprilisi ünnepségek első napján a Himnusz eléneklése után E. Kovács Gyula szavalta el Szász G. második ez alkalomra írt ódáját, amelyet Szigligeti Bajusz-ának előadása követett. Április 3-án pedig ünnepi előadás volt: Jókai *Szigetvári vértanuk*-ja került színre a főszerepben *Jókainéval*.

Mert Jókaival márc. 31-én lejött felesége is, aki ekkor már nyugalomban volt. A Jókai-párt (s a vele együtt utazó Szigligetit, Prielle Kornéliát, a fővárosi laptudósítókat. Köztük a két Ábrányit, Kornélt és Emilt) már Csucsától kezdve ünnepelték. Csucsán Gyarmathy Zsigmond, a későbbi intendáns, Bánffyhungyadon Ignác Károly ref. lelkész, Kolozsvárt Szász G. fogadta beszéddel. Kolozsvárt Péchy Manó gróf kormánybiztos és a város közönsége rendeztek tiszteletükre ünnepi lakomát; ezenkívül Szász Gerő és Szász Domokos. A Jókaiékat ünneplő beszédeknek se vége, se hossza. A legmelegebb volt mégis az ünneplés a *Szigetvári vértanuk* előadásakor. A közönség tomboló lelkesedéssel szólította lámpák elé a művész-párt; előadás után hazakisérték, szerenádokat adtak s Szász Domokos tolmácsolta a kolozsváriak lelkesedését. Ápr. 4-én egy kis poli-

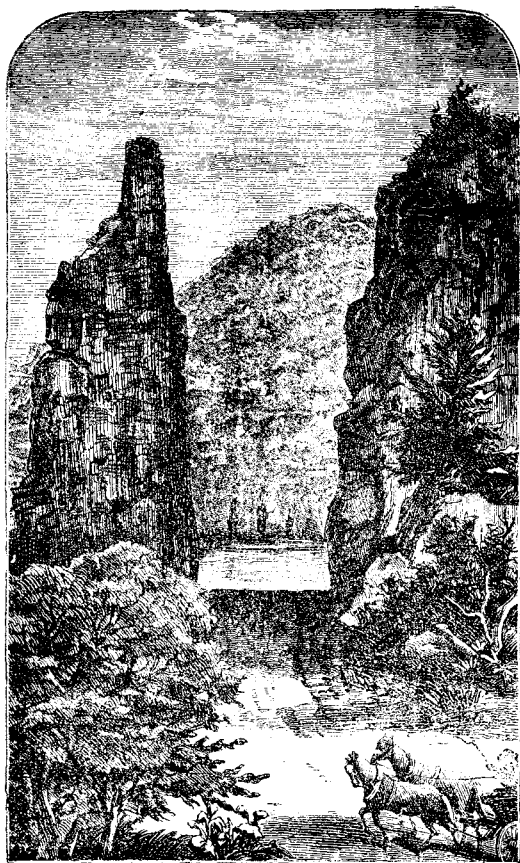
* A későbbi erdélyi utak kolozsvári vonatkozásait az egykori kolozsvári sajtótudósításokból gondosan összeállította *Gyalui Farkas* a Keleti Ujság 1925. é. 34., 37., 39., 42. és 43. számaiban kiadott *Jókai Kolozsvárt* c. cikksorozatában.

tikai kirándulást tett Tordára, t. i. a *Kelet* szerint Tisza László érdekében. Megtekintette Jókai a kivilágított sóbányát, amelyben tiszteletére tűzijátékot rendeztek. Egy polgárasszony Jókai mellé furakodott s könnyek között kezét csókolva tordai pogácsát nyújtott ajándékba. A tordai ünnepek főrendezői Albert János unit. lelkész és Balácsi Emil bányanagy, a *tűzmester* pedig Timbus József tordai polgár voltak. Jókai a szép, de szegény Erdélyt számos felköszöntőben éltette. S távozásukkor külön Nyilatkozatban köszönték meg a kolozsváriak szeretetét.

Ennek az utazásnak színművészetünk későbbi történetére is nagy jelentősége van. Ekkor fedezi fel Jókainé Jászay Marit (akkor még Kassayné), ígéretet téve, s be is váltva, hogy őszire felviszi Pestre. Mint külső érdekességet említhetem föl, hogy Jókai ekkor kezdett parókát hordani. Mikor 1871 márc. utolsó napjaiban a képviselőházban először jelent meg parókásan, mindenfelől élénk ah-okkal fogadták s omlottak feléje a gratulációk. A Házban percekig tartó derűtséget okozott megjelenésével, ami e szomorú időkben kétszeresen jól esett — írja a *Kelet* 1871. 74. számában. Csak Csanády Sándor őrizte meg méltóságteljes komolyságát szemben a versenytársul felitolakodott parókával. Farkas Emil képviselő örömeiben 100 frtot adott a honvédménház építési költségeire. Talán ekkor történt Tordán az ismeretes paróka-adoma. A szőke paróka Jókainak nagyon jól állt. Az sem érdektelen, hogy mikor elterjedt, hogy Jókai parókát akar méltatni, Don Pedró Bajuszkodó (Lauka Gusztáv) *Jókainak parókát* c. felhívást intézett Magyarország hölgyeihez, hogy küldjenek hajaikból egy szálát a Jókai készülő parókájához. Így fejezi be: Föl Magyarország és Erdély hölgyei! Födjétek be szeretetteljesen azt a főt, melynek mély gondolatja titeket eszményített. Így nem hülhet meg a nemes fő s a nagy szív annál tovább fog dolgozni a haza és irodalom dicsőségére! Az első parókás Jókai-arckép is Kolozsvárt készült. A híres Veres vette le a Jókai-párt együtt is, külön-külön is. A parókás arckép kitűnően sikerült, ahogy az akkori kolozsvári lapok feljegyezték.

A *negyedik* erdélyi út irodalmi szempontból különösen figyelmet érdemel. Jókai 1876 aug. 4-én érkezett Kolozsvárra s még aznap este Tordára. Itt is, ott is nagy ünnepélyességgel fogadták. Jókai azonban már 5-én reggel

folytatta útját kitűzött célja felé: Toroczkóra. Négy napot töltött itt, tanulmányozva Toroczkó múltját, de különösen jelenét. Mindezt az akkor készülő *Egy az Isten c. regé-*

Leánykakó (Tordaaranyos m.)

Jókai rajza.

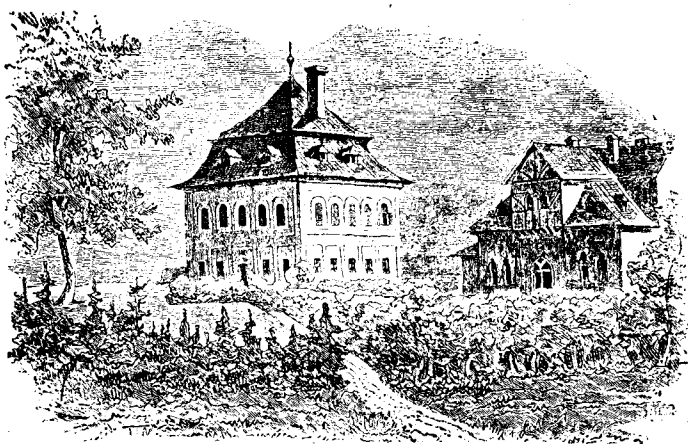
nyéhez, mely a következő évben a *Honban* jelent meg először. Aug. 8-án estére érkezett vissza *Milton c. drámája* előadására. Mondanunk se kell, hogy az előadás fényesen sikerült, Jókait annyi *éljen* köszöntötte, amennyi talán még „soha sem volt a kolozsvári színházban”. Kilencedikén

látogatásokat tett, majd résztvett a város polgármestere által adott disztrakomán. 10-én Szamosújváron, Dézsen keresztül gróf Teleki Sándorhoz ment Koltóra, ahol Petőfiék töltöttek volt a mézes heteket. Koltóról 12-én Nagybányán keresztül Fernezelyre ment a hámor megtekintésére. 13-án délután és este Nagybányán időzött, 14-én Remetemezőn Ujfalussy Miklós képviselőt, majd Szatmár városát kereste föl; 16-án Angyaloson Domahidy főispánt látogatta meg s aug. 17-én tért vissza a fővárosba. Ekkori útjának eredménye az említett *Úti táskámból* című cikksorozat: *A szamosújvári fegyvertelep, Teleki Sándor, Koltó, Egy európai múzeum, Petőfi Koltón, A megénekelte cigány, Pila Anikó — az Életképek 1876, A szentbenedeki várkastély és A Leánykakó a Vasárnapi Ujság 1877. évf. (Nemz. kiadás LXI. k. 362— végig). Legfontosabb eredménye mégis az *Egy az Isten c. szép regény*, melynek hősei, színtere: Toroczkó és a toroczkóiak.* Utjának részleteiről említést tesznek az akkori kolozsvári lapok. A tordai kirándulásról Várady Gábor tanár írt részletes tudósítást; a koltó-nagybányai ünnepésekről a *Hon* (1876. 196. sz.) és az *Életképek* 1876. évf.*

Az ötödik erdélyi út egészen a pártpolitikáé volt. Mint az illyefalvi választó kerület képviselő jelöltje jött Erdélybe 1881-ben. Jún. 5-én Illyefalván, 6-án Uzonban és Nagyborosnyón s 7-én Sepsiszentgyörgyön mondott programbeszédet. Ez utóbbi helyen Tisza Kálmán kormányzati politikáját dicsérte. Beszédei megjelentek a *Magyar Népvilágban*, de külön is (*Háromszéki beszédek Jókai Mórtól. Sepsiszentgyörgy. 1881. 69 l.*). Jókait a kerület meg is választotta képviselőnek most is, sőt másodszor is, 1884-ben. Amde ugyanekkor Kassa is megválasztotta s Jókai az illyefalvi kerület képviselőtéréről mondott le. Ez évben, 1884 április 19-én, tartotta Illyefalván beszámoló beszédét; okt. 15—19 között pedig újra Sepsiszentgyörgyön volt, hogy az illyefalvi mandátumot Tanárky Gedeon államtitkár számára biztosítja. Érdekes, hogy Kézdivásárhely városa okt. 19-én egyenlő számú kormánypárti és ellenzéki férfiuból álló

* Ekkor készült rajzai közül kettőt közlünk. Lerajzolta még a *Majtényi sikot* is. A *Vasárnapi Ujság* a *Jókai rajza után* közli ez emlékeztető hely képét. (1877. évf. 40. sz.) Meg kell említenünk azt is, hogy a toroczkóiak Jókai Mórnak szép szíronyos bőrtüszőt küldtek ajándékba mintegy hálául, hogy vidéküket szerepelteti *Egy az Isten c. regényének* színteréül. (L. *Vasárnapi Ujság* 1877. évf. 108. l.)

népes küldöttséget menesztett Sepsiszentgyörgyre, hogy Jókait a város megtekintésére fölkérje. Jókai meghatottan köszönte meg a hívó üdvözlét, de elfoglaltsága miatt csak a jövő évre ígérte meg. Okt. 19-én elutazva Sepsiszentgyörgyről, visszaérő útjában, 20-án kiszállt Nagyenyeden, ahol Zeyk főispán vendége volt ugyan, de alapjában véve az egész városé: mindenki ünnepelte; lakoma volt tiszteletére. Az üdvözléseket Jókai szokott ékesszólásával

A kolói Teleki-kastély.

Jókai rajza.

köszönte meg. Ez volt a Jókai *hatodik és hetedik* erdélyi útja. Bár e három utóbbi út nagyjában a pártpolitikáé volt, mégis irodalmi hatást is gyakorolt a székelyföldi kapcsolat. 1882-ben jelenik meg a *Bálványosvár*, 1883-ban a *Damokosok*, a legtipikusabb két székely regény, Kivált az előbbi már annyira elmerül a székely hagyományok, regék stb. napfényre hozásában, hogy az esztétikai érdek rovására esik. Ugyancsak ekkor jelenik meg a *Mátyás király és Bente úr* (1882) és a *Puskás Kalári* (1883). A két székely regény anyagának jó része még az 1853-iki utazásból gyűlt össze, de a kidolgozást, a megírást a mostani politikai érintkezés kétségtelenül siettette. Így hát e három út se egészen meddő az irodalom szempontjából se.

A *nyolcadik út* 1885 jan. 31—febr. 1. között volt. Ekkor csak Kolozsvárt látogatta meg, hogy jelen legyen Az Arany-

ember bemutató előadásán. A régi keretek megismétlődtek: fényes fogadtatás, ünnepeltetés a színházban, lakomákon. Elragadó pohárköszöntők.

1889. szept. 2-án jött Jókai *kilencedszer* Erdélybe és ismét csak Kolozsvárra abból az alkalomból, hogy Kolozsvár közönsége a Mátyás király óvári szülőházát emléktáblával jelölte meg. Az ünnepi ódát — *Corvin Mátyás király* — Jókai írta s az ünnepélyen ő maga, este a színházban pedig E. Kovács Gyula adta elő. Szept. 3-án reggel visszautazott Budapestre.

Az erdélyi magyar színészet százéves történetének ünnepélyére (1892) nem tudott eljönni, de szép *Prolog*-ja, melyet ez alkalomra írt, az ünnepség műsorának egyik fénypontja volt. (Nemzeti Kiadás XCVIII. k. 413—15 l.)

Tizedik és utolsó látogatása az 1902 okt. 12-iki országos ünnepség, a *Mátyás szobor* leleplezésekor volt. Ekkor is (mint 1853-ban és 1871-ben) feleségével, most: Nagy Bellával jött le.* Még ekkor is, a király képviselője, a parlament küldöttsége és a miniszterek jelenlétében is csak úgy része volt Jókainak az ünnepeltetésben, mint azelőtt mindenkor. Hiába, Jókai még Mátyás király mellé állítva is nagy ember! Gyarláságait elfeledték, erényeiért most is lelkesen ünnepelték.**

* * *

Erdély az élő Jókait mindig nagy szeretettel várta, fogadta és ünnepelte: tele szórta a Jókai erdélyi útjait a lelkesedésnek, a megbecsülésnek üde virágaival. Ötven éves írói jubileumakor is az erdélyi magyar lélek nyilatkozott meg Jókai iránt a legdúsabban, a legeredetibben: a zsilvölgyi fekete gyémántokból szoborba faragta számára az erdélyi lélek a regény alakjait, a sepsiszentgyörgyi ovodás gyermekek összegyűjtötték Erdély hegyeinek legértékesebb ásványait s abból készült a jubiláns számára emléktárgyul egy szép bonbonnière. A sepsiszentgyörgyi nőegyesület aranybogyós ezüstbabérkoszorút adott, mint ahogy aranyozott ezüst tollat kapott Kolozsvárt is, 1853-ban. Valóban kin-

* Most is, mint az előbbi alkalmakkor, a New-York szállóban lakott. Ezért kapta volt a Belszén-utca, melynek sarkán áll a New-York szálló, a *Jókai-utca* nevet.

** Lehet, hogy Jókai még más alkalommal is megfordult Erdélyben. Kétségtelen, hogy az itt ismertetett utak a jelentősek irodalmi szempontból.

cseket talált Jókai Erdélyben, az erdélyi múltban, Erdély jelenében, természeti szépségeiben, az erdélyi lélek mozdulataiban. A talált kincseket kicsiszolva értékesítette műveiben s Erdélyt ismertté, népszerűvé tette . . . Visszadta nekünk, el nem fogyó életerőnek, el nem múló életörömnnek.

. . . A beszédes mondában, a csodás legendában fordulnak elő bűbajos szellemek, akiknek a pusztá nézése virágos mezővé változtatja a kopár földet, akiknek pusztá hangja fölpattantja Gyémántvár kapuját. Valahogy így nézte át a Jókai szelíd tekintete a szomorú magyar ugart, az emberi élet kopárságait virágos mezővé. Valahogy így pattant elé a Jókai szavára a magyar lélek, a magyar kedély gazdag változatossága, gyémántos optimizmusa.

Tudjuk, hogy az erdélyi lélek bizodalma, színes virágai a magyar és általában az emberi művelődésnek és szellemnek lényeges alkotó elemei. Boldogok és hálások vagyunk a völgyeinket és bérceinket többször végig utazó Jókainak, hogy meglátta és ki is fejezte az erdélyi lélek értékeit oly csodás művészettel, hogy szavának világszerte és örökké fölcsendülő dallamában tisztán fölismerhető az erdélyi szívek dobogása is.

Ezért ünnepli Erdély különös szeretettel a *halhatatlan* Jókait . . .

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lap
1. Az erdélyi élmények jelentősége — — — — —	3
2. Uti készülődések — — — — —	7
3. Pesttől — Kolozsvárig — — — — —	13
4. Jókai Kolozsvárt — — — — —	16
5. Jókainé kolozsvári vendégszereplése — — — — —	20
6. Kolozsvártól a Kenyérmezőig — — — — —	33
7. Jókai a Székelyföldön — — — — —	41
8. Visszatérés Kolozsvárra ; a dézsi kirándulás ; búcsuvétel — —	62
9. Hazatérés Pestre ; epilogus — — — — —	70

*A második út Erdélybe 1858. október havában.
Jókai a románság között.*

Előzmények — — — — —	78
----------------------	----

More patrio, regényes kóborlások.

a) Budapesttől Arad-Hegyalján át Déznára — — — — —	84
b) A régi Zarándban — — — — —	96
c) Az arany hazájában — — — — —	101
d) A Jancu országában — — — — —	112
A későbbi utak — — — — —	125

Képek jegyzéke.

1. Hetilap — — — — —	9
2. Délibáb — — — — —	10
3. A Dalma szinlapja — — — — —	21
4. Jókainé Laborfalvi Róza — — — — —	26
5. Kőváry László — — — — —	28
6. Báró Kemény István — — — — —	32
7. Nagyenyed 1853-ban — — — — —	36
8. A nagyenyedi két fűzfa helye — — — — —	38
9. A kenyérmezői emlék — — — — —	42

	Lap
10. Marosvásárhely — — — — —	44
11. A radnóti kastély — — — — —	46
12. Az udvarhelyi vár — — — — —	47
13. Budvár — — — — —	48
14. Szent Anna tava — — — — —	53
15. Sepsiszentgyörgy — — — — —	59
16. Gróf Lázár Kálmán — — — — —	61
17. Medgyes Lajos — — — — —	63
18. A dézsi emlék — — — — —	66
19. Kissebes vára — — — — —	69
20. Dózsa Dániel — — — — —	76
21. Világosvár — — — — —	95
22. Fabu Sopi — — — — —	97
23. Abrudbánya — — — — —	103
24. {	{106
25. } Római régészeti tárgyak — — — — —	{107
26. Detonata — — — — —	111
27. Jancu Ábrahám — — — — —	113
28. Török Gábor — — — — —	124
29. Leánykakő — — — — —	128
30. A koltói Teleki kastély — — — — —	130

A 9—15., 18., 19. és 22—26. sz. képeket Jókai rajzolta.

